P
payel

KADIN SAÇI
Büyü ve "Türban"

YILDIZ CIBIROĞLU

YILDIZ CIBIROĞLU

❑

KADIN SAÇI-BÜYÜ VE "TÜRBAN"

❑

I. BASIM

PAYEL YAYINLARI : 155
Çağdaş Kadının Kitapları : 23

ISBN: 975-388-145-2

Dizgi	**: Payel Yayınevi**
Dizgi operatörü	**: Filiz Koçer**
Düzelti	**: H. Necmi Öztürk-Filiz Koçer**
Baskı	**: Özal Matbaası**
Kapak filmleri	**: Ebru Grafik**
Kapak baskısı	**: İpomet Matbaası**
Cilt	**: Yıldız Cilt Evi**

1941'de Malatya'da doğan Yıldız Cıbıroğlu, 1964'te bitirdiği Ankara Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nda moda resmi, psikoloji, sanat tarihi ve folklor konularında eğitim aldı. İki yıl resim ve sanat tarihi öğretmenliğinden sonra *Doğankardeş* çocuk dergisinde çizer olarak çalıştı. *Stüdyo Çizgi*'de Yalçın Çetin'den çizgi film öğrendi. *Sinevizyon*'da 1969-76 yılları arasında Yapı Kredi Bankası için çizgi-reklam filmleri yaptı; Cem Yayınevi Arkadaş Kitaplar'dan bazılarını ve Hollanda TV için Nasrettin Hoca fıkralarını resimledi. 1977'de İ. Ü. Film Merkezi'nce yürütülen, "İstanbul'da Kaybolmakta Olan Yirmi İki El Sanatı" başlıklı araştırmada illüstratör olarak çalıştı. Bu işyerinde gerçekleştirdiği kolaj Nasrettin Hoca filmi, Kültür Bakanlığı Çizgi Film Yarışması'nda (1978) mansiyon aldı. Bir başka kolaj filmi ile 1982 Akşehir Nasrettin Hoca Çizgi Film Yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı. 1982-85 yılları arasında Yaşar Kemal'in Hürriyet ve Güneş gazetelerinde yayımlanan *İnce Memet*'leri ile *Kimsecik* ve *Kale Kapısı* romanlarını; Turan Oflazoğlu'nun (Hürriyet'te) *Bizans Düştü-Fatih* adlı yapıtını resimledi. İletişim Yayınları'nda çıkan *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nin fasikül kapaklarını çizdi. İstanbul'daki değişik sınıftan mutfakları yerinde çizdi ve yazdı (Aydınlık Gazetesi, 1993). Çocuk kitapları resimlemeyi sürdürdü. Yurt içinde ve yurt dışında "çocuk kitapları resimleri karma sergileri"nden bazılarına katıldı (sonuncusu 2000 Frankfurt Kitap Fuarı'nda).

Üzerinde on yıl çalıştığı *Kadının Yazısız Tarihi M ve N Sesi* adlı araştırması 1996'da Payel Yayınevi'nde basıldı. Bu araştırmasında anne'yi ve ben'i gösteren sözcüklerin neden hemen her dilde M ya da N ile gösterildiğini sorguladı. İleri sürdüğü sava göre; kadınlar tanrı-ananın bedenleştiği koyun/keçi/inek gibi totem hayvanların sesini kutsal saydıkları aşamada sözcükleri M ya da N ile başlatmışlardı. Sözcükler birbirini ve hepsi tanrı-anayı (onun cinselliğini) göstermekteydi. Ürettikleri ve üretim güçlerini denetledikleri için; kadın cinsiyetin baskın olduğu dili, dini, kültürü bu dönemde M sesi modasıyla yaratmışlardı.

Elinizdeki kitap kadın saçının büyüyle ilişkilendirilmesinin günümüzden en az 30.000 yıl öncesine gittiğini, İ.Ö. 3000'de erkek örgütlenmesi olan devletin ortaya çıkmasıyla kadının dinin, mesleğin ve okulun dışında bırakılmaya, kadın saçının kapatılmaya başladığını belgelerle açıklamaktadır. Kadın saçının kapatılması, kadın saçı büyüsünün (daha çok erkeğe ilişkin) ortak bilinçdışıyla denetlenmesidir.

Beş yıldır üzerinde çalıştığı ve Payel Yayınevi'nde basılacak olan yeni araştırmasına ise; ilk tarımcı kadınların suyun ve rüzgarın sesine benzettikleri ıslıklı S sesini, (birbirinden ayrıştırmadıkları) "üreme-üretim" alanında çoğalmayla ilişkilendirip sözcüklerde nasıl kullandıklarını, günümüzdeki entelektüel alanın düşünsel arkaplanını nasıl oluşturduklarını belgeler göstererek ve sözcük-bağıntılarında iz sürerek anlatıyor. Yazarın daha başka dosyaları da basıma hazırlanmaktadır.

Yapıtın adı: Kadın Saçı-Büyü ve "Türban"
❑
Yayın Hakları©:Yıldız Cıbıroğlu
❑
Türkçe yayın hakları©:Payel Yayınevi
❑
Birinci basım: Mart 2004

Kapak resmi: Botticelli (Venüs'ün Doğuşu)

YILDIZ CIBIROĞLU

KADIN SAÇI

Büyü ve "Türban"

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....9

ARKAİK ZİHİNDE KADIN İMGELERİ

Kadın Büyüsü ve Büyücü Kadınlar.....29
Büyücü Kadın İmgesine Erkek Yanıtı: Örtme, Bağlama, Kapatma.....42
Baba-Kız, Baba-Oğul Birliği ile Değişen Konumun Görüntüsü Olarak Tesettür.....56

YILAN İMGE YA DA SİMGESİNİN KADINLA BAĞINTISI NEDİR?.....74
TANRIÇANIN BAŞINDAKİ GÖSTERGE VE SİMGELER.....79
Yuvarların Dizilmesiyle Oluşan Başlıklar.....81
Gökcisimlerini Başında Taşıyan Tanrıçalar.....82
Başında Boynuz Taşıyan Tanrıçalar.....83
Kadın Başında Yılan, Spiral, S Biçimi, Lüle ve Yılan Saçlı Kadın.....85
Kuş Başlı Tanrı-Analar.....89
Şapka, Sarık, Türban, Külah, Polos.....90
Tesettür Sözcüğü Tanrıçanın Adından.....93
Başının Üzerinde Kale, Kule, Anıt Mezar, Kent Merkezi Taşıyan Tanrıçalar.....95

KADINLA BAĞINTILI BÜYÜLÜ BAĞLAR....116
İp-Saç-Büyülü Bağ Birliği....116
İpi Bulan Kadınlar....120
Düğüm....129
İp, Spiral ve Labirent....131
İlk Ağlar Tanrıça İdollerinin Üzerinde....133
Örme ve Dokuma....138
Bağlayan ve Çözen Tanrı(ça)lar....141

EDEBİYATTA BAĞIN METAFORU OLARAK ZÜLÜF....150
Divan Şiirinde ve Halk Şiirinde Zülüf – Bağ....153
Bağ, Belik, Bilgi ve Yılan Binlerce Yıl Birbiriyle Örtüştürüldü....156
Büyülü Bağ ya da Kadın Saçı "Kurbanı" Uzaktan Etkileyen Bir Silah....164

VAKA-YI VAKVAKİYE – VAKVAK AĞACI – SAHRENNAR....164
SAÇ KESMENİN ANLAMI....170
Kadın Saçı Düşmanlığına Carlos Saura'dan Bir Örnek....175

KADINA KARŞI ERKEK BÜYÜLERİ....178
COĞRAFYAMIZDA BAĞ-İP-AĞ İMGELERİNİN DEĞİŞEN KİMLİKLERİ....181
JUNG'UN KALITIMSAL İMGE PSİKOLOJİSİ....188
RESİM KAYNAKÇASI....198
KAYNAKÇA....203

GİRİŞ

MİTLERDE ve ayinlerde kadının sınırlanması: Çoktanrılı dönemlerin mitolojilerinde, kadın kahramanların gerilemeye başladığı evrelere ilişkin öyküler vardır. Bunların içinde erkek tanrının tanrıçaya ya da erkek kahramanın kadın kahramana sınırlayıcı kurallar koyduğunu anlatan mitsel öyküler önemli bir yer tutar. Bu öyküler, kadın erkek ilişkilerinin erkekten yana yeni kurallarını kabul ettirmek, kuralların çıkış nedenini evrenin yöneticisine yüklemek ve bütün insanlar tarafından örnek alınmalarını sağlamak için anlatılmıştır. Bu tür mitsel öykülerden biri şöyledir: Japon mitolojisinde kutsal kahraman Okikurumi tanrıların cennetinden Aynular'a kültür ve uygarlığı öğretmek üzere yeryüzüne geldi. Tekrar cennete dönmeden önce Aynular'dan bir kadınla evlendi ve karısına yiyecekleri kabile halkına dağıtma görevi verdi. Ancak bir koşulu vardı: Hiç kimse karısının yüzüne bakmayacaktı.[1] Bu öyküde erkek kıskançlığının dine yüklenmesi ortaya çıkmaktadır. Uygarlaştırıcı erkek kahraman, karısının yüzünü örtmüyor, ama ona bakmalarını yasaklıyor.

Malinowski, Trobriand adalarındaki yerlilerin yaşam biçimini anlatırken büyüye de yer verir. Büyü erkek için açıklıkla yürütülen bir meslek, bir sanatken "cadı"nın büyüsü yalnızca folklorda ve yerlilerin fantezisinde geçer. Çünkü büyü yapmak yalnızca kadınlar için yasaklanmıştır. Kabilenin bütün erkekleri ölmüşse bir kadın büyüyü doğacak oğluna ya da bir erkeğe göstermek için öğrenebilir, ne var ki hiçbir zaman uygulayamaz.[2] Neden büyü kadınlara yasaklandı diye sorduğumuzda, büyücülüğün o çağlarda ya da günümüzdeki uzak coğrafyalarda çok saygın bir meslek olduğunu, büyünün çok önemli

ler yasak koyarak kendilerine rakip olacak büyücü kadınları toplumdan elemiş, kendi cinslerini kayırmışlardır. Büyücülük önceleri kadın mesleği olduğu için ve bu fırsatları kadınlar kullandığı için erkekler en azından bilinçdışıyla kendi cinslerini çoğu kez sözlü yasalarla korumak istemişlerdir. Büyünün ve büyücünün etkisi bugün bizim asla tahmin edemeyeceğimiz ölçülerde etkiliydi ve yaşamın her anına her yere yayılmıştı. Mitolojilerde en güçlü ve ayrıcalıklı tanrılar büyüleri güçlü olduğuna inanılanlardır. Sümerolog Kramer büyünün silah yerine kullanıldığını, dinin büyüden çıktığını söyler. Erkekler yönetimde hak sahibi olunca her yerde olduğu gibi Sümer'de de kadın büyücüler kent dışına sürülmüş, büyücülük yapmaları önlenmiş, böylece erkek büyücülerin önü açılmıştır. Büyücülüğün kadına yasaklanması bu araştırmanın temelini oluşturan —kadın saçını kapatma— sorunsalının da başlangıcına işaret eder.

Japon mitolojisinde ilk erkek ilk kadınla karşılaştığında, kadının "ilk konuşan olması" yasaklanmaktadır. Buna göre ilk konuşan mutlaka ilk erkek olmalı, ilk kadın ondan sonra konuşmalıdır. Aksi halde çocuklar başarısız olacaktır. Bu kural göksel ruhlar tarafından konulduğu için karşı çıkılamaz. Belli ki bu öykü bir erkek din görevlisi tarafından öncelik hakkının erkekte olduğu töresini yerleştirmek amacıyla oluşturulmuş ve işe "dünyanın yaratılışı"nda rol oynayan ilk mitolojik kadın-erkek çiftiyle başlanmıştır. Bunun anlamı, "dünyanın kurulmasında erkeğin önceliği vardı, öyleyse erkekten yana düzenlenmesi doğrudur" düşüncesini yerleştirmektir. Birçok mitolojide "ilk çift", insanlığın ilk kutsal kadın ve erkek ataları kabul edilir, onların yaptıkları bütün insanlar tarafından örnek alınırdı. Şimdi o çağın erkeğinin zihninden görmeye çalışalım: Erkek ve kadının bir gönül ilişkisine başlarken ilk önce hangisinin konuşacağı önemli mi? Ama burada öyle anlaşılıyor ki, erkek eşini seçme hakkının kendisinde olmasını ve ilişkiyi yönlendirenin de kendisi olmasını istiyor: ekonomik güç artık erkektedir ve bunun yaşamda bir göstergesi olmalıdır, yoksa başarıları ne işe yarar! Kadın kendi duygularını sözle ifade etmek istiyorsa önce erkeğin konuşmasını beklemelidir. Bu öykü daha önceleri genç kızın da seçici olmasına, düşüncesini açıklamasına karşı olan, durumun artık değişmesi gerektiğini isteyen bir tutumdur

ve göksel ruhlar'a aktarılarak erkeğe itiraz edilmesi de önlenmektedir. Göksel ruhlar böyle istemiştir ve mutlaka bir bildikleri vardır. (Asya mitolojilerinde tanrılardan önce kutsal-yer ya da kutsal-gök ruhları vardı ve onlara asla karşı gelinmezdi.) Bu kurallar toplumların davranış kuralları olmaya başlar ve çoğu zaman kadın erkek ilişkisine ait yasalar yazısız yasalarla uygulanır. Bu mitsel öykünün benzerleri birçok toplumda anlatılmış ve başka alanlarda da öncelik hakkının erkeğe verilmesinde model olmuşlardır.

Mitsel öykü kısaca şöyle: ilk kadın ve ilk erkek birbirlerini ilk gördüklerinde kadın "Ah, ne hoş ve sevimli bir genç," der. Erkek de "Ah, ne hoş ve sevimli bir kız," der. Bu konuşmanın hemen ardından erkek —kadının önce konuşmasının doğru olmadığını— belirtir. İlk kadınla ilk erkeğin çocukları başarısız olur. Kafa kafaya verip çare ararlar. Sonunda Göksel Ruhlar'dan yardım istemeye karar verirler. Göksel Ruhlar'a göre, başarısız çocukların nedeni önce kadının konuşmasıdır. Bundan sonraki birleşmede tersi olur, önce erkek başlar söze: "Ah, ne hoş ve sevimli kız." Sonra kadın: "Ah, ne hoş ve sevimli genç," der. Ancak bu düzeltmeden sonra Japonya'nın yedi adasını, yeri, denizi, mevsimleri, rüzgârları, ağaçları, dağları ve ateşin otuz aziz ruhunu yaratıp canlandırırlar.[3]

Uzunca bir süre Nambikwaralar'la bir arada yaşayan Claude Levi-Strauss Nambikwara kadınlarının kuttörenlerden uzak tutulduklarını; bir kadın için çalgı çalınanın, hattâ uzaktan bile olsa çalınan bir çalgının sesini duymanın yasak olduğunu; meraklı ya da dikkatsiz bir kadın yakından geçecek olursa dövülerek öldürüldüğünü belirtir.[4] Kuttören düzenleyenler kabilenin en saygın üyeleridir, bunu kadınlara kaptırmak istemezler. En eski belgelerde müzik aletleri genellikle tanrıçaların elindedir. En eski yaratılış öykülerinde tanrıça bir ezgiyle birlikte evreni doğurmaktadır. Kadınlara bu kadar kesin kurallarla çalgıyı ve müziği yasaklamaları; eski kadın törelerindeki, kadınların müziğe ve kuttörene ilişkin egemenliklerinin geri gelmesinden korkulduğu için olabilir.

[3]J. Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 478.

[4]Claude Levi Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*, s. 303.

Birçok coğrafyada, ama özellikle Mezopotamya'da üretim çağını başlatan kadınların tanrıça dini önem kazandı, kadınlar tanrıçanın tapınağında eğitildiler, büyü ve bilgi ayrıştırılmadan üretim öğretildi, kurallara bağlandı. Önceleri kadınların bilgi ve becerileri erkeklerden daha üst düzeydeydi. Bazı erkekler de çocuk yaşta tanrıçanın tapınağında yetişip rahip oldular, kent devletini tanrıçanın oğlu kimliğiyle yönettiler. Üretim güçleri erkeklerin eline geçince tapınaktaki rahipler de güç sağladı ve eskiden daha çok kadınların yararlandığı fırsatlardan artık erkekler yararlanır oldu. Tanrıça tapınakları üretim merkezi olmaktan çıkarıldı, rahibeler kutsal fahişe yapıldı. Üç önemli alanda din-devleti eliyle kadınlar geriletildiler: meslekler kadınlara yasaklandı, okul yasaklandı, tapınağın ve dinsel işlevlerin dışında bırakıldılar. Bunun anlamı kadınların üretim, dil, kültür ve dinin dışında bırakılmalarıdır. Merlin Stone'un G. R. Taylor'dan yaptığı alıntıya göre din ilk sırada yer almaktadır: "Kadınların toplumsal konumuyla ilgili sınırlamalarda atılan ilk adım, dinsel işlevleri onların tekelinden çıkartmak olmuştur."[5] "Kabala çalışmaları iyi eğitimli, kırk yaşını aşmış erkek Yahudiler ile sınırlıdır."[6] Büyü gibi bilicilik de (kehanet) önceleri kadınların mesleğidir. Erkekler onların elinden bu uğraşları alır ve yalnızca erkeklerle sınırlarlar. (Kabalacılık, sözcüklerde harflerin sayısal değerlerini toplayarak geleceği yorumlama işidir.)

Mitin hâlâ yaşadığı toplumlarda yerlilerin, mitleri "gerçek öyküler," öteki öyküleri ise "yalancı öyküler" biçiminde ayırdıklarını söyleyen M. Eliade, R. Piddington'un kaleminden şu açıklamaya yer verir: Amerika'nın yerli halklarından Karaceriler'de "Kadınların öğrenemeyeceği kutsal mitler en başta kozmogoni, özellikle de üyeliğe kabul törenlerinin kurulmasıyla ilgili olan mitlerdir."[7] En eski yaratılış öyküleri birçok coğrafyada kozmik-ana-ruhun ya da tanrıçanın dağları, yeri, göğü, denizleri erkeksiz tek başına doğurmasıyla başlar. Kozmogoni (evrenin yaratılışı) kadınlara yasaklanıyor, çünkü artık yaratılış öyküsündeki ilk yaratıcı, erkek tanrıdır ve tanrıça erkek tanrıdan sonra yaratılmaktadır.

---

[5]Merlin Stone, *Tanrılar Kadınken*, s. 174

[6]Martin Bernal, *Kara Atena*, s. 231.

[7]Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 16.

Abdülkadir İnan, Katanov'dan almış: Sagaylar üç yılda bir dağ tepesinde ayin yapar, üç yaşını doldurmuş koçu dağa kurban ederler. Yüz, yüz elli adamın katıldığı bu ayine kadınların gelmesi yasaktır. Birçok mitolojide önceleri içinde mağaraları (=kozmik rahim) bulunduran dağ dişil öğedir, kutsal koç ya da boğa onu döllleyen kozmik erkek öğenin simgesidir. Sümer ilahilerinden birinde, baharda evrene bereket getirmek için boğa tanrının dişil cinsiyetli dağı döllemesi ve bunun sonucunda Dicle nehrinin coşması yeryüzünün yeşillenmesi coşkulu biçimde anlatılır (S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 239). Bu kuttören de aynı amaçla evrende bereketin artması için yapılmaktadır, ama iki cinsiyeti de ilgilendirdiği halde kadınlara yasaklanmıştır. Abdülkadir İnan'ın verdiği bilgiye göre Yakutlar'da şamanın sata (veya yada) taşıyla yazın yağmur, kar yağdırabildiğine inanılırmış. Bu taşa bir kadının gözü değerse kadın kör olur, eli değerse ölür, taş ise gücünü yitirirmiş. Başkurtlar'da, Karahanlılar'da gelinler için tabular vardır: "Kocasının ve onun soyuna mensup erkeklerin adını söylemek, büyükbaba çadırının ocağından yukarıya geçmek, muayyen bir zaman içinde kayın baba ve kayın biraderleriyle, hattâ ihtiyar kadınlarla bile, konuşmak yasak sayılmaktadır."[8] Abdülkadir İnan'ın anlattığı bir başka kuttören örneğinde ilginç bir kadın yasağı vardır: Altay halklarının ortak mitlerine göre kayın ağacı tanrıçanın bedenleştiği ağaçtır ve gökten inmiştir, ama sonraları Beltirler kayın ağacıyla yaptıkları kuttöreni kadınlara yasaklamaktadırlar. (*A.g.y.*, s. 56.)

Sümer'de hesap, yazı, bilgelik tanrıçası kadındı, Nidaba ya da Nisaba'ydı adı. Ne var ki yazı okulunun kayıtlarında okula devam eden öğrencilerin hepsinin erkek olduğu anlaşılmış, kız öğrencilere raslanmamıştır. (Bize ulaşan kil tabletlerin, devletin ortaya çıktığı erkek egemen döneme ait olduğuna dikkat etmeliyiz.) Yazı okulunda, ıslak kil tablet üzerine yazı yazmasını öğrenen öğrenciler yazı tanrıçasına teşekkür eden ilahiler okur, ozan krallar ilahilerde yazıyı tanrıçadan

[8]Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, s. 54 . 163, 167.

öğrenmiş olmalarıyla övünürlerdi.[9] Kadınlar bereket ve aşk büyüleri yaparken toprak tanrıçasını temsil eden kil tablete tohumla(n)mayı, üremeyi temsil eden işaretler (ilk yazı göstergeleri) koymayı icat ettiler, böylece ilk yazı göstergeleri onların bereket büyüsü imlerinden çıktı. Sümer'de tanrıçanın tapınağında rahibelerin tuttuğu hesap kayıtları ve yazılar bulundu. Nidaba'nın yazı tanrıçası olması; işlevsiz, içi boş bir süs gibi olan yazı tanrıçalığı değildir. Sümer'de yazı tanrısı yerine yazı tanrıçası olduğu halde, yazı okulunda kız çocukların bulunmaması, kadın cinsiyete okul sınırlamasının daha Sümer'de —devletin ortaya çıkmasıyla— başladığını göstermektedir. Sümer Devleti'nden sonra tarih sahnesine çıkan devletlerde kadınlara getirilen sınırlamaların daha da arttığını ve Sümer'deki kadının koşullarının onların yanında çok özgür kaldığını görürüz.

Eski Atina'da da Atinalı kadınlar "erkekler evi"ne giremez, felsefi konuşmaların yapıldığı "şölen"lere (symposion) adım atamaz; Etrüsk kadınları gibi içkili sohbet toplantılarına katılamazlardı. Atinalı seçkin erkeklerin felsefi toplantılarına katılan ve topluca Heteira diye adlandırılan kadınlar aslında savaş ganimeti olarak Doğu ülkelerinin tapınaklarından getirilen esirelerin arasından seçilen eğitimli, birikimli rahibelerdi. Müzik eğitiminden geçmiş, kuttören düzenlemeyi ve zengin mitsel öyküleri bilen bu köle kadınlara meslek sahibi olmak ve evlenmek yasaktı. Onlara bırakılan tek özgürlük Atina devletinin koruyucu çatısı altında seçkin erkeklere sunulan fahişelikti. Karılarıyla bile konuşmamakla ünlü Atinalı seçkin erkekler bu kadınları niye sohbet toplantılarına katıyorlardı? Onlardan çok zengin mitsel öyküleri, bilgeliğe ilişkin meselleri öğreniyor ve yazdıkları yapıtlarda kendilerine göre geliştirerek kullanıyorlardı. Atinalı kadınlar ise yalnızca evin günlük işleriyle meşgul olmak zorundaydılar. *Cinselliğin Tarihi* adlı

[9]Samuel N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Sümerolog M. İ. Çığ'ın Kaynak Yayınları'nda çıkan kendi yazdığı kitaplarda da; tanrıça tapınaklarının üretim ve eğitim merkezi olduğunu, tanrıçanın etkisini, toplumda ona yüklenen işlevleri, kocasının ikinci planda kaldığını ve tanrıça tarafından yeraltına sürgüne nasıl gönderildiğini açıklayan bölümler; kadın erkek ilişkilerinin günümüzdekinden farklı olduğunu gösterdiği için çok önemlidir.

çok önemli araştırmasında Michel Foucault Antik Çağ'da başta Eski Atina olmak üzere Yunan toplumlarında kadınların ikinci sınıf sayıldığını gösteren belgeleri ve kadınlara uygulanan yasakları anlatır. Eski Yunan'da kızlar on beş yaş civarında kendilerinden iki kat yaşlı erkeklere veriliyorlardı. (*A.g.y.* s. 166.) Eski Atina'da bir erkek bir kızın/kadının ırzına geçtiğinde, suçu kadına karşı değil, kadının üzerinde iktidar sahibi olan erkeğe karşı işlemiş olurdu. Geçerli olan görüşe göre; "ırza geçen, yalnızca kadının bedenine saldırır, baştan çıkaran ise kocanın gücüne."(*A.g.y.* s. 158.) Bu nedenle ırza geçen hafif bir cezayla kurtulur, baştan çıkaran daha ağır ceza alırdı. Zina suçu yalnızca kadın içindir. Evli kadın topuklu sandalet giymemeli, belini ince göstermeye çalışmamalı, yüzünü boyamamalıdır. Aynı dönemde başka halklarda kadınlar çeşitli meslekler içinde görülürken, Atina'da kadınlara bütün meslekler kapalıdır.[10] Sümer'de olduğu gibi Atina'da da zengin ailelerin kızları evlerinde özel ders alarak okuma yazma öğreniyorlardı.

Ancak kadınların da üreme, üretim ve büyülerden güç alarak baskın oldukları devlet-öncesi dönemlerde ve topluluklarda, erkeklere sınırlamalar getiren dinsel yorumlarda bulundukları anlaşılmaktadır. Karşılaştırmalı olarak yapılan sözcük-arkeolojisi ve arkaik simgecilik çalışmaları o dönemlerde dilin, büyünün, dinin, kültürün merkezine kadın cinsin konulduğunu göstermektedir. Kadınlar düzenledikleri bazı kuttörenlere erkekleri sokmamış, kullandıkları simgelerde tanrıçayı en üstün yaratıcı sayıp anayı yüceltmişlerdir. Mısır'daki tapınak kayıtlarına göre Tanrıça İsis'e hizmet edenlerin altmış biri kadın, on sekizi erkekken, Neith adlı tanrıçaya tapınakta hizmet edenlerin hepsi kadındı. Daha sonraları tapınaklarda din görevlisi kadınlar sayıca azalırken erkek görevliler çoğaldı.[11]

Tunç Çağı'nda başlayan din-devletinden sanayi devrimine kadar süren din-devleti zinciri yeryüzünde kimsenin karşı duramayacağı çok güçlü ve evrensel bir erkek dili ağı yaratmıştır ve bu dil hâlâ devam etmektedir. Beş bin yıllık bu dil sözcüklerle birlikte görsel

[10]Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi II*, s. 173.

[11]Merlin Stone, *Tanrılar Kadınken*, s. 68.

simgeler/imgeler ve göstergeleri de içermektedir. Semavi dinlerin peygamberlerinin yaptıkları yenilikler de, adeta evrensel yasaya dönüşen ve bir ağ gibi dünyayı saran erkek egemen bakış açısıyla yaşama geçirilmişlerdir. Bunun nedeni açık: Tunç Çağı'ndan beri devlet, ordu, ekonomi, üretim, tapınak, yargı erkeklerin elindedir; bunlar, her zaman ve her yerde yaşamı kuşatan göstergeler, imgeler, simgeler ağında yer alırlar. En önemlisi de bu ağın merkezinde İ.Ö. 3000'den başlayarak artık erkekler vardır ve kültür, uygarlık, iktidardaki erkek cinsi merkezde gösteren akışkanlık içinde sürmekte ve yayılmaktadır. Dini önderin bütünlüklü evrensel ağın içinde kalarak kullanacağı dil de kendinden önce kullanılan dildir. Bu son derece doğaldır, çünkü dini liderler uzaydan gelmemişlerdir ve insanları ikna etmek için o dönemde geçerli olan dille konuşmuşlardır. Şu olasılığın da dikkate alınması gerekmektedir: tektanrılı dinlerin peygamberlerinin kadınlar hakkında söyle-me-dikleri birtakım yasakların, kadınlara getirilen bazı sınırlamaların, onların ölümünden sonra ortaya çıkmış ve bağnaz bir tutumla dine eklenmiş olduğunu gösteren savlar, belgeler ileri sürülmektedir. Bilim ve felsefeye göre, yeryüzünde değişimin olmaması nasıl mümkün değilse, İslam tasavvufuna ilişkin diyalektik anlayışa göre de değişmeden kalması mümkün değildir. Hiçbir kültür, dil, din zamanımıza ilk kaynaktaki gibi ulaşmamıştır.

Pagan dinler zamanında devletin ve ordunun erkekler tarafından örgütlenmesiyle birlikte kadını örtme gayretlerinin de başladığını; Sümer, Asur, Hitit, Urartu, Eski Yunan ve Roma'da kadın gövdesini ve saçını kapama yönündeki uygulamalardan anlıyoruz. Daha önceki kadın zihninin egemen olduğu dönemde kadınların tesettürlü olduğunu ya da tesettür amacıyla başını kapadığını gösteren bir örnek (kaya resmi, heykelcik) yok. Yani kesin olarak şunu söyleyebiliriz: kadını örten erkek egemen toplumdaki ortak zihindir.

Türbanı Günümüzde Nasıl Okumalı: Günümüzde kadınla erkeği ayıran hiçbir uygulamada bu denli netlik ve kesinlik yoktur. Hiçbir uygulama bu kadar toplumun gözü önünde, kadın - erkek ayrımcılığını göstererek ortaya çıkmamaktadır. "Türban takan kadın"la "saçı başı açık erkek" göstergelerini, Merih'ten gelen ve "türban kavgası"

hakkında hiçbir şey bilmeyen biri bile bunu eşitliğin bozulması olarak okuyacaktır, çünkü bu göstergeleri başka türlü okumak mümkün değildir: Erkek saçına yasak yok: o başı açık dolaşabilir; bu, erkeğin denetleyen efendi olduğunu göstermektedir. Kadın saçının bir telinin bile görünmesi yasak: kadının saçı kapalıdır ve bu da kadının erkek tarafından denetlenen tutsak cinsten olduğunun göstergesidir. Türbanın bize algılattığı şey, kadının yabancı (eşi, çocuğu, kardeşi vb. olmayan) bir erkeğe göre başını açması ya da kapamasıdır. Böylece kadının başını açan ya da kapayan, adeta bir kumandayla kadını açıp kapama işlevi gören "yabancı erkeğin" kendisidir; burada kadın nesne, erkek öznedir. Bu anlayış, kadın ve erkek cinsi birbirine dostça bakmaktan, uzlaştırıcı olmaktan caydıran iki karşıt kutba açılır. Ya kadınların kafasında şu çekirdek düşünce etrafında biçimlenecektir her şey: yeryüzünde erkekler olmasa kadınlar rahat edeceklerdi; rahatsız edenler erkekler, rahatsız edilenler kadınlardır. Ya da erkeklerin kafasında şöyle yer edecektir: kadınlar kışkırttıkları için erkekler günaha girmekten rahatsızdır ve kadınların kapanması zorunludur.

Ayrıca türban kadın erkek ayrımının altını kalın çizgiyle vurgulamakta, her an ve her yerde ölünceye kadar "kadın erkek" ayrımcılığı, "Müslüman ve öteki dinler" ayrımcılığı gütmektedir. Bunu uygulayan kadının sanki başka erkeklere bir kini vardır, düşman ilan etmektedir onları. Ya da dürüst, edepli, saygılı, olgun erkekle fırsatçı, saygısız, edepsiz erkeği aynı kefeye koymaktadır bu uygulama. Yazının başında verilen mitsel öykü örneklerinde kadınların nasıl sınırlandırıldığını anımsayalım; ömür-boyu kendisiyle karşı cinsi "kumaştan kaleyle ayırma takıntısı", o öykülerde anlatılanlara göre çok daha katı kalmıyor mu? Erkekleri kışkırtmasın diye bir kadını ömür-boyu "kumaştan hücre hapsi"nde tutmak erkek zihnin (tabi hepsi değil) akıl sağlığından kuşkulanmamız için yeterli sayılmaz mı? Somut biçimde İran'da, Suudi Arabistan'da yaşandığı gibi bir yaşam tarzı düşünülebilir mi? O somut görüngünün bir de yaşam içindeki soyut alanı, izdüşümü var. Neden İslam'ın dışında kalan dünya Doğu'da ve Batı'da böyle değil? Hattâ neden İslam ülkelerindeki bütün Müslümanlar böyle düşünmüyor? Türbansız yaşanan yerler türbanla yaşanan

yerlerden daha mı kötü? Türban kullanmayan kadını ahlâksız mı sayacağız? Türbanı dayatmanın gerekçesi ne olabilir? Neden tesettürü uygulayanlar sayıca siyasetin rüzgarına göre azalıp çoğalıyor. Türban uygulamasının, gövdenin üzerindeki "baş"ta, herkesin görebileceği yerde olmasını nasıl okumalıyız? Baş, insan gövdesinin en önemli öğesidir ve gövdeyi yönetendir. İçinden sözcükler çıkan ağız zengin anlamlarla yüklüdür, yaralayan ya da kıvanç veren sözcükleri söyleyen odur. Cinsel duyarlıktan, gülmeye, küfre, çiğnemeye, yutmaya kadar ne çok işlevi vardır. İnciye benzetilen dişler, çürük dişler onun içindedir. İşiten kulaklar, uzağı ve yakını gören gözler; yaşlı gözler, yaşam ışığının solduğu gözler, annenin koruyucu bakışları, koku alan burun, nefes alınıp can verilen yer, kızaran yanaklar, hasta yanaklar ve bu göstergelerle dolan boşalan, sürekli değişen dönüşen yüz... bunların hepsi başın üzerindedir. Açgözlülük, tutku, şehvet, arzu, öfke, kin gibi duygular kadar şefkat, mutluluk, keder, korku, şaşkınlık gibi ifadeler yüzdedir. Çocukluğumuz, gençliğimiz, olgun çağımız ve yaşlılığımız yüzümüzden geçer; bitmek bilmeyen, bir ömür süren arkası yarın tefrikaları gibi. Yaşam boyu yüz bir maske gibi kullanılır, buna karşın en gizli duygular saranma, kızarmayla orda kendini ele verir. İnsan olmanın bütün güzellikleri, çirkinlikleri, acıları, tatları orda okunur. Gözler başlı başına sözsüz bir dille konuşurlar. Bu denli dolu ve değişken bir baş, başından sonuna hayatın kendisiyle örtüşür, onun somut bir göstergesi gibidir. Genç bir kadının yüzünü düşünün: dudaklarını şairler goncaya benzetmişler, gözlerini yıldızlı göğe, kirpiklerini oka, yanaklarını güle... baygın bakışlar, ateşli bakışlar, göz göze elektriklenme, kalpten kalbe giden yolun gözlerden geçmesi... eğer aşk ve cinsellikse endişenin kaynağı, yüz saçlardan çok daha fazla şey söylemez mi? Neden yüz kapatılmıyor da saç kapatılıyor? Neden saç?

Çarşaf ve peçe, tesettürün yolu üzerindeki diğer istasyonlardır. Türbanlı, çarşaflı, tepeden tırnağa örtülü, kara peçeli, kara eldivenli... ölüler dünyasından yeryüzüne çıkmış karanlık bir ruh gibi dolaş(tırıl)an kadınların ve medyadaki çok bayağı pornografik görüntülerin bir arada yaşandığı dünya bir kıyamet dünyasına yakışabilir ancak. Aynı şirket medyası daima kadınlarla oynayarak "idare ediyor"

dünyayı, ya açıyor ya da kapatıyor... Neden saç takıntısı? Ne olabilir saçların görünmesiyle? Kuşkulu bir koca, karısının dağılan saçlarını etrafa saçılan antenler, radar sistemi ya da sinyalleri yayan ve yakalayan çok karmaşık bir iletişim ağı gibi mi görmektedir, onlarla kendisinden gizli mesajların alınıp verildiğine mi inanmaktadır? Saç tutsak edilip türbanla sımsıkı örtülerek bağlandığında, bunu TV ekranına konulan kilit gibi algılayan koca kendini güven içinde mi hissetmektedir? Bir kale gibi yüzü kuşatan türbanın, türbanı taşıyana yabancı bir erkeğin yaklaşmasındaki tehlikeyi; yabancı erkeğe de düğümlü, iğneli türbanın hem bekçi hem kapı/kilit olduğunu hatırlattığını mı düşünmektedir? Yoksa türban kadındaki zihinsel edimlerin, özgür iradenin kocası tarafından bağlanıp tutsak edilmesi tılsımı mıdır? Bir düşünelim. Ortaçağ Avrupa'sında kadınlara takılan bekaret kemerinden farkı nedir?

Kadına uygulanan saç yasağı, türbanı kullanan kadın zihninin ve türbanı kullandıran erkek zihninin özünde neyin var olduğunu gösterir bize: yaşam "cinsiyet" ayrımcılığına, av ve avcı ilişkisine, sürekli tehlikenin bulunduğuna göre biçimlenmektedir. Ömür boyu bir paranoya içinde yaşamaya mahkum olan ve kendini "av" gibi gören kadınlar, ömür boyu avını elinden kaçırma paranoyası içinde yaşayan "avcı" kimlikli erkekler... Acaba böyle bir çiftin psikolojisi enine boyuna işlendi mi? Günümüz dünyasında örtünmeyle yaşanan güçlükler ve varsa kolaylıkları nelerdir? İçlerinde kadını örterek "erkek adam" imajını vermeye çalışan, ama gerçekte çok zavallı olanların; kıskançlık görünümü altında kadına patronluk yaparak kendisini önemli ve değerli hissedenlerin; kadının ikinci sınıf olduğunu dine yükleyerek kadını köle gibi sömürenlerin oranı hesaplanmış mıdır? Erkeklerin bu zaafından dini topluluklar ne kadar yararlanıyorlar? Örneğin, çıkar sağlamak, oy almak için kadınları ve erkekleri siyaset, siyaseti medya, medyayı ise tarikat şirketleri ve vakıflar mı kullanmaktadır? Ve hepsini ABD mi... AB mi... kullanıyor? Görüldüğü gibi türban çeşitli manipülasyonlarla son derece karmaşık, asla basite indirgenmeyecek bir olgudur?

Baş saçtan, saç baştan ayrılamaz kadında. Yahudi inancında gelin olan kızın, kocasının evine gittiğinde saçının kazınması töresi, kadının

saçını başından ayırıyor. Acaba birçok coğrafyanın halk söylenlerinde kadın saçı yılan olduğu için mi Yahudi gelinin saçı kazınmaktadır? Saçın kazınması, kötülük yapan bir güç olarak kabul edilip saçın öldürülmesi midir? Saç düşmanlığının nedeni batıl inanç mıdır? Türban bu batıl inancın devamı, saçın kötü gücüne aranan çare mi olmaktadır? Başından saç yerine yılanlar fırlayan, dünyanın bütün gizli haberlerini/işaretlerini o anten benzeri yılanlarından öğrenen eski yeraltı tanrıçası, aynı zamanda dişi şeytan değil midir? Bütün kadınlar o dişi şeytanla aynı çuvala mı konuluyor? Yılan iktidarın, yenilmez büyü gücünün yanı sıra en ağır ve çare bulunmaz tanrısal cezanın simgesidir. Yılanları önce tanrıçalar başlarında taşımışlar, kollarına bellerine dolamışlar, böylece yılanlara bile hükmettiklerini, kendilerine kötü niyetle yaklaşanın çok büyük tehlikelerle karşılaşacaklarını söylemek istemişlerdir. Daha sonra tanrıçadan buyruk alıp ülkeyi yöneten krallar, firavunlar (düşmandan koruyan tanrıçanın, koruyucu ananın metaforu olarak) alınlarında taşımışlardır, her an ileri doğru fırlamaya ve kötü gözle bakanı öldürmeye hazır kobra yılanını. Eski Yunan mitolojisinde Hermes karşılıklı iki yılanın sarıldığı asayı (caduceus) elinde taşıyarak ne kadar güçlü, bilgili ve bilge olduğunu ilan etmekteydi (çünkü çubuğun çevresine dolanan iki yılan karşıt iki gücün —kadın erkek, siyah beyaz gibi— dengesini simgelemektedir). Kadının saçını erkek ruhban niye kazıdı, ya da neden örttü? Peşine düşmemiz gereken soru budur. Üniversitede okuyan kız öğrenci türban takma nedenini şöyle açıklamış: "Bize, saçınızın bir telini gösterirseniz, öteki dünyada o tel yılan olur sizi sokar. Saçınızı açarsanız hepsi yılan olur, dediler." Burada da ifade edilen yılan saçlı tanrıça değil midir? Kendi saçı için bu yorumu yapan erkek var mı? Neden erkekte saçın yılanla birleştirildiğini gösteren bir ilkörnek (arketip) yok.

Neden kadın saçı takıntısı? Kadın saçı başı, kadın gövdesi tarihöncesi dönemlerden, yani İ.Ö. 30 – 32 binyıl öncesinden başlayarak farklı coğrafyalarda yapılan betimlerde (heykelcikler, kaya resimleri) büyüsel güce, tinsel iktidara dayalı simgelerin, göstergelerin sergilen-

diği bir pano ya da ilan tahtası işlevi gördü. Doğa gücüyle özdeş tanrıçanın üreme organının simgeleriyle yapılan bereket büyüleri İ.Ö. 30.000-32.000 yıl öncesine kadar gidiyor (örneğin, Fransa'da Chauvet Mağarasında 2001'de bulunan çıplak kadınla içindeki büyücünün resmi.[12]

Tarihöncesine ve tarihsel dönemlere ilişkin görsel ve yazılı belgeleri okuduğumuzda, dünyamızda en az otuz binyıl boyunca kadın gövdesinin, saçının başının büyüyle, olağanüstü güçlerle ilişkilendirildiğini ve onlarla birlikte ortaya çıkan fenomenlerin sürdüğünü anlıyoruz. Bu çok büyük bir zaman dilimidir, büyü simgeciliğiyle örtüşen dil ve kültür de asıl bu dönemde oluşmuştur. Belgelerin ışığında yapılan tahminlere göre erkeklerin dil ve büyüyle ilişkileri uygarlaştırıcı kadınlardan sonra başlamıştır ki, bu tarih kabaca Kramer'in Riane Eisler'e dayanarak belirttiğine göre ortaklık toplumundan hükmeden toplumuna geçişle (yani belgelere göre İ.Ö. 3200'de devletin ve yazının Sümer'de ortaya çıktığı tarihte —*YC*) olmuştur.[13] Kadınların, en azından, büyüsel/tinsel egemenlik kurduğu dönem süresi, daha sonra erkeklerin egemenlik kurduğu dönem süresinin dört beş katıdır. Kadın saçının binlerce yıl olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılması ve binlerce yıl büyülerde kullanılması sonucu, kadın saçına ilişkin kalıtımsal imgelerin bilinçdışında yerleştiğini, onların değiştirilemez bir kötü yazgı, bir karabasan gibi erkeklerin üzerinde baskı oluşturduklarını düşünebiliriz. Fenomenler batıl inançla birleşerek dinlere sızmış, kimlik değiştirerek günümüze ulaşmışlardır. Kadın saçının erkek saçına üstün sayılması otuz bin yıldan daha önce başlamış olmalı. Bütün coğrafyalarda kadın betimlerinde (tasvir, ikonografi) kadın saçının başının üzerinde kullanılan simge ve imgeleri bir araya getirdiğimizde bunların bir suyun altında gizlenen buzdağı gibi küçümsenemeyecek boyutlarda oldukları ve asla yok olmadıkları; bilinçdışında, halkbilimin ürünlerinde, rüyalarda, tektanrılı dinlerde sürdükleri anlaşılacaktır. Kadın saçıyla ilgili okumalarımız otuz bin yıl öncesine kadar gidebiliyor. Kabaca en az otuz bin yıldan beri kadınların daha çok kadınlar için yaptıkları çıplak kadın

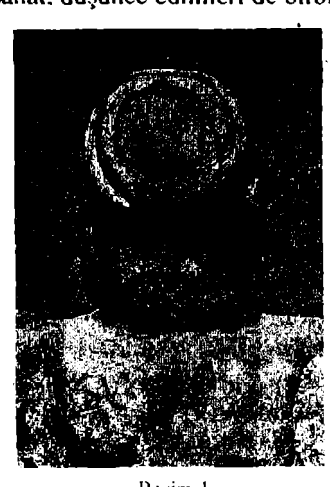
[12] 7 Temmuz 2001, *Cumhuriyet Bilim Teknik*.

[13] Samuel Noah Kramer–John Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 422–424.

heykelciklerinde saçların anlamlı simgesel/ büyüsel ifadeler taşıdığına tanık oluyoruz.

Tesettür konusunu anlamanın en iyi yolu Üst paleolitik Çağ'ın kadın heykelciklerinden başlayarak tektanrılı dinlerin başlangıcını içine alan çok uzun bir dönemde din, büyü, dil, kültür ilişkilerinin, kadın erkek ilişkilerinin görsel ve yazılı belgelerden okunması, karşılaştırılması; devlet ortaya çıkana kadar kadınların yaptığı cinsiyet ayrımcılığının ve devlet ortaya çıktıktan sonra ona verilen erkek yanıtlarının (yani bu kez de erkeklerin kadınlara yaptığı cinsiyet ayrımcılığının) incelenmesidir. Bütün bu dönem, büyülü kadın saçı inancıyla birlikte oluştuğundan, görsel belgelerde ve yazılı belgelerde kadın ve erkek saçına kültürel anlamda nasıl yaklaşıldığı da ele alınmalıdır. Klinik psikiyatri kayıtlarındaki kadın ve erkek saçına ilişkin sabuklamalar, rüyalar biraraya getirilerek, halkbilimleri gözden geçirilerek elde edilen bilgiler daha önce bahsettiğim alanlardakilerle birleştirilmelidir.

Din, dil, kültür gibi anonim edimler birbiri içinden çıktığı gibi, bireylerin imzalarını taşıyan bilim, sanat, düşünce edimleri de birbirinin içinden çıkar. Bu konuda dünya güzel ve verimli bir bağıntı içindedir. Evrenselliğin en güzel yanı da budur. Ne yazık ki, türban ve ondan ayrı düşünemeyeceğimiz tesettür konusunda —kültür tarihi, felsefe ya da dinsosyolojisi bağlamında— birbirini içeren, birbirine gönderme yapan çalışmalar, birlikte gerçekleşmiş bilimsel ürünler yoktur. Türban ve tesettür konusu bizim tarafımızdan içinden bakılarak yeterince araştırılmadığından; ayrıntılar, yaşamdaki tanıklıklar, bilgiler eksik kaldığı için bilinmeyen bir konudur. Batılı bilimadamları Batı toplumunun so-

Resim 1

Çatalhöyük'te bulunan leoparlara dayanarak doğum yapan tanrı-ana heykelciğinden ayrıntı.

runu olmadığı için bu konulara uzak kalmışlardır. Türban bu nedenle her yerde üzerinde derinlikli biçimde konuşulmamış, tamamlanmamış bir konudur. Ne var ki bundan sonra bizim de, Batılılar'ın da uzak kalamayacakları anlaşılmaktadır. Bu nedenle kadın gövdesine, saçına başına ilişkin fenomenleri insanlığın ortak imgeleri ve simgeleri alanında araştırmakla birlikte, coğrafyamıza ait verilere, sorunlara özel bir dikkat gösterdim. Kitapta asıl görev edindiğim alan, kadın saçının nasıl anlaşıldığını, neden büyülü güç imgesi olarak bütün kültürlerde yer aldığını; neden, zenginlik, düşman, ölüm, gizil bilgi, zaman, evren imgeleriyle birleştirilen "yılan"la kadın saçının bir tutulduğunu ve "bağlama"ya ilişkin büyülerde nasıl tılsımlı bağ diye kullanıldığını kanıtlar sunarak göstermek oldu. Ulaşabildiğim bütün kültürlerden verileri bir araya getirerek kadın saçı fenomeninin ne olduğunu, kadın saçına tepkilerin nasıl oluştuğunu ve tepkilerin sonunda ortak erkek zihninin, batıl inançlarla başlayan tesettürü, nasıl dine yükleyerek kadına kabul ettirmeyi başardığını açıklamaya çalıştım.

Avcı toplumun ve avcı erkek zihnin ağır bastığı Avrupa'da pagan tanrıça tapımı Yakındoğu'dakinden kısa sürdü, etkisi az oldu. Bu, ana-tanrıçanın erkek cins üzerindeki baskısının, erkek cinsin ana-tanrıçaya hayranlığının ve bağımlılığının da az sürdüğü anlamına gelmektedir. Yakındoğu'da ise, tarım üreticisi kadınların bilgiyi, büyüyü ve dini birlikte oluşturdukları, insanlığı dönüştürdükleri, cinselliği aşkla yüceltikleri ve inanca göre evreni / gökcisimlerini büyüleriyle yönettiklerine inandırdıkları, kadın merkezli üreme/üretim bağlamında dili, dini, kültürü inşa ettikleri çok uzun bir dönem var ki; merkezinde hep tanrıça yer alıyor; etkileri erkek zihnin güçlendiği Tunç Çağı'nda bile sürüyor. İnanna, İştar, Kibele, Çulpan (Eski Türkler'in tanrıçası, Sümer'de Venüs, tanrıça Şulpae ve Anadolulu Kibele ile bağıntılı) gibi tanrıçalar evrensel aşk ve bereket tanrıçaları; onların çocuk, hayvan yavruları, tarım ürünleri, av hayvanı gibi ürünler, savaş ganimetleri, şans, zafer verdiğine inanılmış. Bütün erkekler âşık oldukları kadınların yüreğine merhamet versinler diye onlara yalvarmışlar. Aşk tanrıçaları bütün erkeklerin sevgilileri; erkekler onların rahibi olmuş,

erkek organlarını bu kadınlara kurban etmişler; ya da krallar bu kadınlara kurban edilmiş ve cennette tanrıçayla evlenip tanrılaşacaklarına inanmışlar. Sümer, Akad kralları savaşa gitmeden önce tanrıçaya adaklar adıyor, ondan zafer istiyorlardı. Bir ülkeyi düşmanlardan koruyan tanrıçaydı, o her şeydi. İslamiyet'ten önce Kâbe pagan tanrıçaların putlarının bulunduğu yerdi ve "yedi askı şairleri" Kâbe'nin duvarlarına bu tanrıçalar için yazdıkları övgü şiirlerini asıyorlardı. Yani başka coğrafyalarda görülmedik biçimde erkekler tutkuyla bağlanıp müridi olmuşlardı aşk tanrıçasının. Bu tutkulu tanrıça aşkı inancı üç beş bin yıl sürmüş. Sonra yeni bir anlayış olarak erkek tanrının merkezde olduğu pagan din çıkmış ortaya; tanrıça dini gerilemiş, tanrıça aşağılanmış, erkek pagan tanrı yüceltilmiş.

Şimdi o güzel, dayanılmaz cazibesi olan kadın bir anda bitmiş, kötülük simgesine dönüşmüş. Kadın erkek değerleri birden tahtereval-lide yer değiştirmiş. Derinden yaşanan ortak olgular toplumların ortak zihninde, ortak bilinçaltında iz bırakmadan yok olabilir mi? Çok büyük boyutta yaşadıkları tutku birden nefrete dönüşmez mi? Bütün bunlar en çok ve en derin biçimde Ortadoğu'da yaşandı. Bu coğrafyada çok yüceltilen, analık gücü abartılan kadınların, daha sonra günah ve kötülük kaynağı gösterilecek kadar güçlü düşünce değişikliklerinin olduğu dönemde, erkeklerin —tabi kadınların da— şizofrenik bir yarılma yaşadıklarını düşünebiliriz. Genetik kültürlerine ya da kalıtımsal imgelerine tanrıça aşkının kaydedildiğini düşünelim, sonra o tanrıça şeytana çevriliyor. Kadınlar kapatılarak ve başka biçimlerde bir tür cezalandırılıyorlar. Ya ana, ya da eş bildikleri tanrıçanın yaptıklarının fahişelik olduğu söyleniyor erkeklere: onların koruyucuları sandıkları, kutsal bildikleri ana/eş (kadın) tarafından aldatıldıklarını, boşlukta kaldıklarını, böyle toplumsal bir travmanın yaşandığını tahmin etmek güç değil. Baskıların etkisiyle bunlar doğru dürüst ifade edilememiş ve bilinçaltına atılmış, "tanrıça" tutkusu, korkusu, nefreti orada düğüm olarak kalmış, yeni tektanrılı dine, kadınları kapatarak denetim altında tutma biçiminde yansıtılmış olabilir. Toplumlar bilinçle bu düğümleri çözebilirler. İslamiyet'ten önce-

ki pagan dönemleri çok iyi çözümlemek gerekiyor. Şunu dikkate almak zorundayız: anne ve eş olarak kadın (tanrıça) uygarlığın ve kültürün ilk bulucusu olduğu için güçlenmiş ve oğlunu (kralı, beyi) o denetlemişti. Tesettür, o gücün kırıldığının erkek tarafından ilan edilmesidir aynı zamanda. İnsanlığın çocukluktan kurtulma aşamasında kendini var ederken kadını yadsımak zorunda kaldı erkek, kadına karşı duyduğu tepkiyle hastalıklı bir yorum getirdi ve kadını kapatmayı tektanrılı dinlerden önce uyguladı. Tesettürün ve kadına ilişkin o hastalıklı yorumun en iyi tanımlanacağı yer Ortadoğu'dur. "Erkek," tanrıçaya baş kaldırırken, onu, eski gücüne dönmesin diye kapamaktadır. Ama hâlâ o dönemde takılıp kalınmıştır.

Bizde hâlâ küçümsenen, sulandırılan tanrıça konusu son derece önemlidir ve onun yoğun biçimde yaşanmış olması Batı toplumundan Doğu coğrafyasını ayırt edici özelliklerin temelini oluşturur. Peygamberler neden Batı coğrafyalarından çıkmıyor da Ortadoğu'dan çıkıyor. Çünkü bütün birikimler orda, tepkiler orda. Tanrıça İştar tapımından çıkan (Sami dil öbeğine ilişkin) evrensel ana ve eş sayılan tanrıça İştar merkezli sözcüklerin bütün dünya dillerini etkilediğine, inanılmaz sayılarda sözcük verdiğine ilişkin (yakında basılacak olan) çalışmalarım bu görüşümü desteklemektedir. Yalnız tanrıça İştar'ın değil, Ortadoğu'daki ve Asya'daki (Türkçe'de de) öteki yüce-anaların, tanrıçaların adlarının evrensel kültür sözcüklerinin merkezinde olduğunu ve kaynaklık ettiğini ve dünya dillerine yayıldığını görüyoruz. Batı'da anayı yüceltme edimlerinin gerilemesine karşın; Doğu'da hâlâ "ana"nın yüceltilmesinde, yanı sıra kadın cinselliğinden korkulmasında ve tesettürle denetlenmesinde bu uzun geçmişin payı azımsanamayacak kadar önemli olmalı. "Asya ve Afrika'dan çıkan dil, din ve kültürlerin sentezi olan Yakındoğu"da çok büyük dünya uygarlıklarının ortaya çıkmasında, aynı coğrafyalarda kulluk düşüncesinden hâlâ kurtulunmamasında; her şeyin Allah'tan beklenmesinde yine çok uzun süren nimetleri ve kıtlıkları veren yüce-ana/tanrıça dinlerinin ve kuşkusuz o dört büyük semavi dini, kültürleri, uygarlıkları ortaya çıkaran coğrafyayla iklimin etkisini görüyorum.

Batı'da arkaik dönemlerde başlarında ve saçlarında kalıtımsal imgeye dönüşmüş göstergeler ve simgeler kullanan o güçte kadınlar yok-

tur. Athena (Eski Yunan'da), Minerva (Roma'da) gibi tanrıçalar artık iyice güçlenen erkek egemen zihnin bir parçası olan, o söylemle uzlaşan kadınlardır. Atinalı "maço" bir erkek Athena'ya karşı içinde olumsuz düşünceyi neden geliştirsin? Athena zaten "maço" tanrıları savunan bir tanrıçadır. Atinalı ozanlar, filozoflar yazdıkları kitaplarda "erkek merkezli zihni savunan kadınları," eski tarımcıların tanrıçalarının yerine önermektedirler (Örneğin *Şölen*'de önerilen Diotima, *İlyada*'da Athena, Euripides'te Alkestis gibi). Kadınların İsa'dan 11 bin yıl önce Türkiye'nin güneyinde başlattığı ve daha çok kadın zihninin egemen olduğu Ön-Neolitik devrim —iklim uygun olmadığı için— Avrupa'ya çok geç gitti ya da orada geç ortaya çıktı. Ortadoğu'da İ.Ö. 3.200'de başladığına ilişkin belgeleri bulunan "devlet, yazı, ruhban sınıf, dinsel metinler, tapınak öğretileri" Avrupa'da çok sonraları bile yok denecek kadar azdı. Avrupa bunlarla Helen uygarlığı aracılığıyla tanıştı. (Helen uygarlığı ile Sümer arasında kabaca 1500 yıl var.)

Neden kadın saçı yasaklandı, neden bu yasak Ortadoğu'da yaşıyor? Bu sorulara doyurucu bir yanıt hâlâ bulunamadı. Bilim, ortaya çıkan

Resim 2

Lüleli tanrıça, Tel Halaf, İ.Ö. 10. yy. Mitanni. Lülelerin bükülmüş ip gibi anlatılması dikkat çekici.

her bir "töre"nin, her bir geleneksel yasağın birden çok sebebinin bulunduğunu, ama mutlaka bir sebebin bulunduğunu savunmaktadır. Toplumların mitolojileri ve dinleri karşılaştırmalı olarak araştırılma-

dıkça o sebepler anlaşılamaz. Bu kitapta yaptığım/yapmaya çalıştığım, tesettüre, saçın kapatılmasına hangi düşünce ve duyguların neden olduğunu aramak oldu. Geriye doğru gittikçe kadın saçı imgesi (imajı) ve büyü güçlendi, günümüze geldikçe seksenli yıllardan beri yoğun biçimde yaşadığımız türban olgusu öne çıktı. Kadın saçının ne olduğunu anlamadan türbanı anlamanın mümkün olmadığını kavradım ve bu kitap böylece biçimlendi.

Türban kadar çok tartışılan bir başka konu oldu mu bilmiyorum. Bu kadar tartışılmasına karşın türban yine de anlaşılmamış bir konudur. Saçın kapatılması, gövdenin kapatılmasından çok daha anlamsız, absürd (saçma) bir konu olarak görünüyor. Kalıtımsal imgeler araştırılmadıkça anlaşılması güç. Kadın saçı ile erkek saçı arasında bir fark var mı? Tıp doktorlarına sordum: Bir kadından ve uzun saçlı bir erkekten elde edilen saç örnekleri onlara gösterilse; şu erkek, şu kadın saçıdır diye ayırt edemeyeceklerini söylediler. (Ayırt edilseydi bile insanın cinsiyetinden ötürü saçına yasak koymaya kimin hakkı olabilir.) Ama batıl inanç/büyü bağlamında kadın saçıyla erkek saçı birbirinden farklıdır. Eğer bazı simge ve imgeler arketiplerle bilinçaltında yer etmiş ve örneğin "kadın saçı", —erkeği bağlama büyülerinde kullanıldığı için— erkeklerin (ve hattâ kadınların da) bilinçaltında kötüdür gibi bir önyargıya ve fenomene dönüşmüşse; bir başka yoldan erkeklerden bir yanıt gelecektir mutlaka. Kadın saçıyla erkeklere karşı yapılan büyülerin yarattığı baskıya erkeklerin bilinçli ya da bilinçdışı yanıtı, kadın saçını denetlemek (bağlamak) biçiminde olacaktır. Yanlış davranış ve düşünceleri ancak o fenomenleri sebep-sonuç ilişkileriyle ele alarak, onların gizli kalmış nedenlerini bilincin ışığına çıkararak düzeltebiliriz. İnsanlığın başlangıcında bilim olmadığı için benzetmelerle yapılan açıklamaların ve bunlardan doğan yanlış bilgilerin birike birike dağlara, sıradağlara dönüştüğü fenomenler insanlığın önlenemez kaderi değildir. Onları çözecek olan inanç değil bilimdir.

Uzun yıllar kültürtarihi, halkbilim, mitoloji, simge, imge, imgelem, arketipler, sözcük-bağıntılarıyla vb. uğraştığım için kadın gövdesiyle, kadın saçıyla bağıntılı büyü imgeleminin, bağlama büyü-

lerinin geniş bir konu olduğundan haberdardım. Çeşitli kaynakları tarayarak o bilgileri bir araya getirdim ve "zamansız arketipler"in kimlik değiştirerek sürdüklerini, bitmediklerini gördüm. Bu kitapta incelediğim konu, "kadın saçını" ve "kadının gövdesini" tümüyle kapatan giyinme biçiminin hangi kaygılardan doğduğunu, Jung'un kalıtımsal imgeler dediği arketiplerde (ilkörnek) nerelere kadar gittiğini, nedenlerini aramak oldu.(*)

(*)Kaynakça ve metin içindeki resimlerle ilgili bilgiler kitabın sonunda ayrıca verilmiştir. —*ed.*

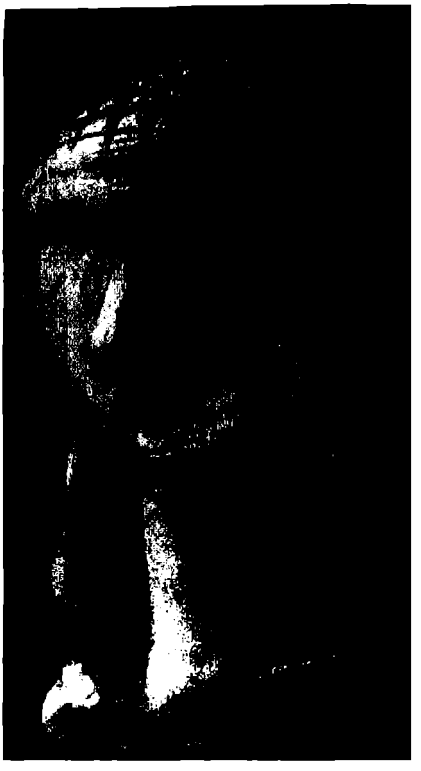
ARKAİK ZİHİNDE KADIN İMGELERİ

Kadın Büyüsü ve Büyücü Kadınlar

İÖ. 30.000'DEN BAŞLAYARAK yapılan kaya resimlerindeki kadın figürlerinin ya da kadın heykelciklerinin bir özelliği var: Bunlar genelde kadınlar tarafından kadınlar için yapıldılar ve iletmek istedikleri "bildirileri" vardı. Bu heykelciklerin, devletin ortaya çıktığı erkek egemen dönemdeki düşünceyle yapılan kadın heykelciklerden ayrılan bir niteliği vardı: yapan kişi kadını güzellik kaygısıyla ele almadı. "Ağzını şöyle dolgun, kaşını kalkık yapayım, güzelleştireyim", düşüncesiyle ilgilenmedi. Onların en önemli kaygısı yüce-ananın (ya da tanrıçanın) ruhsal gücünü ifade etmekti. Gözlerindeki her şeyi görme, anlama gücünü, ağzında cesetleri yutmakla ya da konuşmakla ilişkisini, yüzündeki ve başındaki ışınsal çizgilerde ondan yayılan yaşam enerjisini, ellerinde "yapan, eden, cömertçe sunan" özelliğini anlatmak istediler. Soyut figüratif heykelciklerle başladı kadınlar. Gözün dış dünyada gördüğü kadın yüzü, başı, gövdesi değildi yapmak istedikleri. İnsan düşüncesindeki bilinmeyen kavramlar doğum, nereden geldim, yaşam ilişkileri, olağanüstü koruyucu güç — eski ataların ruhları, soyu sürdüren güç (yumurta, tohum, kan), ölünce nereye gideceğim , yeniden doğum (güneşin, ayın yeniden doğduğu, toprağın ilkbaharda yeniden doğduğu yorumundan esinlenerek) konusunda bütün sorular kadınlar tarafından kadın heykelciklerinde açıklanmaya çalışıldı.

Kadınların soyut kavramları anlatabilmeleri için, heykelciklerdeki bu ifadelerin ortaya çıkmasından çok öncesine giden düşünsel, dinsel, büyüsel edimlerinin olması gerekmektedir. Heykelciklerdeki soyutlama yüce-ana kabul edilen kadınların büyücülüklerini, buluşlarını, dünyayı yorumlama-sayma-adlandırma edimlerini biriktiren ve bunları anlamanın dilini uzun zamandır oluşturan birikimli kişilerin yapa-

bileceği olgunluktadır. Bu işe birdenbire başlamış olduklarını, bazı kişilerin bir anda bu olgunlukta işler çıkarabileceklerini düşünemeyiz. İ.Ö. 3. binyıla kadar genel olarak kadın heykelciklerinde yüce-ana ya da dişil-ruhun kozmik yaratıcı kimliği vurgulanarak anlatılmakta, yeryüzündeki dirimselliğin, yaşam zincirinin varlığı ve devamı ona bağlanmaktadır. Bu denli soyut nitelikler onun insanüstü bir ruh gibi betimlenmesine götürüyor heykelciği yapan kişiyi. Onun heykelinin büyük boyutlarda yapılmasına gerek yoktu. Küçücük heykelcikler onun büyüsünü "artırıyor ve büyütüyor"du. Tanrıçanın kendisi gibi heykelciğinin de yaptırım gücü vardı. Minicik heykelcik, ama etkisi büyük. Binlerce yıl, diyelim ki otuz bin yıl, kadın cinsiyetli yaratıcı, üretim-tüketim ilişkilerine göre yeni fenomenlerle büyüye büyüye nerelere gelmiş olabilir? İnsanların kalıtımsal imgelerinde ondan ne gibi izler kalmıştır?

Resim 3
Yaklaşık İ.Ö. 23.000'e ait olan bir kadın başı heykelciği.

Kadın heykelciklerinde güzelleşme kaygısı erkek cins "değerli bir kimlik kazandıkça" ortaya çıkar. Cinsellik konusu kadın heykelciklerinde ön plandadır, ama cinsel fanteziye, pornografiye yol açacak biçimde yapılmamıştır, erkekler kendi baskın kimliklerini oluşturup tarih sahnesine kahraman olarak çıkana kadar. Kadınlar kendi cin-

siyetleri üzerinden dünyayı, evreni, ölümü, doğumu açıklama yoluna gitmişler, ama kendi cinsiyetlerini (o günlerin bilgi ve deneyimleriyle) üstün saymışlardır. Yaşam anne karnında başladığı, cenin ana rahminde geliştiği için bu düşünceleri esinletmiş olmalıdır. (Erkek kadını kendisi için bir "oyuncak" haline getirmeye; ordu ve devletin ortaya çıktığı, madeni silahların yapıldığı dönemde başlar.) Tanrıçanın sevgilisi genç erkek çocuktur; çünkü genç çocuk dünyada, hasat döneminde alınacak olan iyi ve bol ürünü temsil ettiği için ölümsüz toprak tanrıçanın eşi kendinden gençtir. Tanrıçanın eşleri her ilkbaharda değişir, çünkü o toprak-anadır ve toprak nasıl yenileniyorsa tanrıça da her ilkbaharda yeniden bakire olmaktadır. Toprağın (=toprak-ana) bekaretinin her yıl yeniden sabanla bozulduğuna ve tekrar sabanla sürülene kadar yeniden bakire olduğuna inanılmaktadır birçok eski toplumda.

Tanrıça eşine bağlı kalmaz, o özgürdür, kraliçe-arıdır (=arıbeyi, ataerkil dönemde erilleştirilmiş bir sözcük), çevresinde pek çok "partner" vardır. Ne var ki tanrıçanın kocası "kral tanrıçayı aldatmaya kalkarsa yeraltına ölüler ülkesine sürülür." Yakındoğu bu inançların uzun dönem yaşandığı ve etkili olduğu bir coğrafyadır. Kadını dorukta temsil eden tanrıçanın en çok yüceltildiği, tanrıçanın en özgür olduğu coğrafyadır. Kramer bütün tanrılar içinde en çok sevilen tanrının Sümer'de İnanna, Babil'de İştar olduğunu belirtir. En çok yüceltilen kadın imgesi nerede yaratılmış ve sürmüşse, en çok korkulan ve nefret edilen kadın imgesi de orada başlayacak, orada denetlenecektir.

Kadınların bilinçdışında kendi saçları hangi imgeleri göstermektedir acaba? Tanrıça betimlerine baktığımızda başın rahimle, saçların kıllarla, ağzın vajinayla özdeş tutulduğunu gösteren örneklerle karşılaşırız. (Bu yorumlar çağdaş sanatçıların resimlerinde de sürer. Örneğin sanat tarihi bölümünü bitiren ressam Yüksel Aslan'ın *Kapital* resimleri içinde "pazar"lanan kadınların başı böyle yorumlanmıştır.) Başa ve rahme yüklenen işlevler bazen ortaktır: İkisi birden yaratıcılıkla, doğurma yeteneğiyle, tasarlama gücüyle, akılla, tanrısal sözle, üretimle ilişkilendirilmiştir. Kadınlık organı aybaşının ve gebe-

liğin hesabını, çocuk yapmayı bildiği varsayılarak akılla, bilgiyle, hikmetle de bağıntılanmıştır. Yaratılış öykülerinde erkek kahramanın dünyayı rahimle özdeş olan kendi kafatasından yaratmasının, ataerkil dönemin tanrısı Zeus'un tanrıçayı başından doğurmasının altında yatan neden bu tür yorumlardır. Nefzavi'nin *Itırlı Bahçe* adlı seks kitabında Moârbede adlı filozof bir kadın vardır: Kadının zihninin uyluklarında olduğunu, iyiyi kötüden ayırt edenin, ölçüp biçenin kadınlık organı olduğunu söylemektedir. Böylece tanrıça dinindeki yorumun Nefzavi'de yeniden ortaya çıktığını görürüz.[1]

Tanrıçanın/kadının saçına başına yüklenen büyülü anlamların, bir tür "propaganda" işlevlerinin dışında, kadın gövdesindeki birincil ya da ikincil dereceden dişilik organlarının da kendi başlarına tanrıçanın yaptırım gücünü içerdiklerine inanıldığı için, bunların da simgesel çizimlere veya büyü nesnelerine dönüştürüldüğünü görürüz. Burada kadın saçı başı ile kadın gövdesini iki ayrı bölümde ele almamız gerekiyor. Kadın saçı-başı iktidar, ölüm, yeraltı ölüler ülkesi, gece, bilgi ve büyülü bağ, bağlama, tutsak alma gücüne ilişkin simgeleri, göstergeleri ile erkekler için birer tehdit, tehlike ve baskı oluşturmuştur; hele saçın "tutsak alma" gücüne inanıldığını düşünürsek. Kadın gövdesine ilişkin organlar (rahim, göğüsler, karın vb.) iki yönlü (besleyen ve yutup soğuran gibi) çağrışımlara yol açmaktadır. Birincisine ilişkin yaşam verme, koruma, büyütme, besleme, artırma, nesli sürdürme ve bütün bunların bilgisine, büyüsüne sahip olduğu inancı, anne gövdesini erkek için yararlı ve istenir kılmıştır. İkincisi olumsuzdur: arkaik zihinde vajinanın yorumu erkek tarafından tehlike dolu biçimde algılanmış olmalı ki gerçekdışı bir imgede ortaya çıkar: J. Campbell dişli vajinalardan söz eder. Ayrıca Melleart'ın tanıttığı Çatalhöyük duvar resimlerinden birinde evren tanrıçasının doğadaki elemanlarla oluşan gövdesinin içinde genç erkek, tanrıçanın ağzıyla dişli vajinası arasında hapistir. Tarihöncesine ait büyük blok kayalarda (orthostat) diş biçiminde vulva ile özdeş elbaltası çizimlerine ya da üzerinde vulva çizimi taşıyan baltalara rastlanır. Cinsel ilişkide kadın cinsel organın erkek organı soğurduğu biçi-

[1]Şeyh Muhammed El Nefzavi, *Itırlı Bahçe*, s. 331.

minde anlaşılması sonucu kadınlık organının öldürücü anlamlarla yorumlandığından H. Zimmer ve J. Campbell söz ederler. Bunun sonucu olarak Eski Atina'da cinsel ilişki perhizleri hekimler tarafından erkeklere önerilir. Hıristiyanlık anne gövdesini bir mezar olarak görür ve vaftiz töreni anne gövdesinin kirlerinden, günahlarından bebeğin temizlenmesi amacıyla uygulanır. Bu yorum erkeğin kadınla cinsel ilişkide bulunmasının onun bilinçdışında aynı zamanda —yutulma, öğütülme biçiminde yorumlandığından ötürü— bir tehdit olarak anlaşıldığını göstermektedir.

George Thomson, tarihöncesinden başlayarak kadınlar tarafından kadınlar için yapılan idollerin, günümüzdeki kız çocuklarının oynadığı bebeklerin arketipleri (ilkörnekleri) olduğunu söyler. İdollerin büyü amacıyla yapılmış olduğu, yanı sıra tıpkı bugünkü politikacıların görsel ilanları gibi bir tür propaganda malzemesi olduğu, bir tanıtma kitapçığı gibi üzerindeki işaretlerin okunduğu anlaşılmaktadır. Kadın gövdesinin o çağda ne anlama geldiğini tanrıça betimlerine bakarak biz de okuyabiliriz. Yaşamın —dünyanın— evrenin merkezinde, bütün varlıkların annesidir o; bilinmeyen ne varsa onun gövdesiyle açıklanıyor. Tanrıça idollerinde kadın kendine güvenli, dünyanın sahibi, bütün varlıkları besleyen, büyüten, koruyan anne, her şeyin yaratıcısı. Koruyucu, büyütücü, artırıcı büyüler gövdesinin üstünde simgelerle oluşuyor; renk simgeciliği, sayı simgeciliği, geometrik biçim simgeciliği, cinsiyet simgeciliği vb.

Bu noktaya dikkat çekmek istiyorum, ilk simgelere, göstergelere ilk önce kadın idollerinin üzerinde ya da yine tanrıça merkezli kaya resimlerinde rastlıyoruz. Böylece kurgulama, soyutlama alanına dev bir adım atıyor insanlık, insan beyni büyüler aracılığıyla tasarlama edimiyle tanışıyor. Kadınlar eylem yapmadan önce zihinsel tasarımlarla, simgesel imler, şematik çizimler, örnek simgesel/göstergesel nesneler, kutsal heceler kullanarak eyleme geçiren düşresmi (vizyon) keşfediyorlar. Bu edim insanı hayvandan ayıran en önemli öğelerden biri oluyor.

Günümüzde hiç kimse büyüyü savunamaz, onun akıldışı, "zırva" bir şey ya da şarlatanlık olduğu; kişiyi akıldan, akıl sağlığından uzaklaştıracağı kesindir. Ancak o dönemde zihinde tasarlamayı, o tasarıyı

simgelerle görsel duruma getirmeyi bulmak önemli bir başlangıçtır. Kadının doğası tasarım açısından daha avantajlıdır erkeğe göre. Çünkü gebe kadın doğacak çocuğunu dokuz ay tasarlar, iyi beklentileri gerçekleşsin diye birtakım benzetmelerle, simgelerle ifade eder tasarısını. Doğduktan sonra tehlikesiz, mutlu ve sağlıklı olacağı bir hayat tasarlar ve yine simgelerle tasarladıklarını ifade eder. Bu insanlığın zihinsel tasarımlarının açılıp serpildiği bir noktadır. Doğadaki hazır besinleri tüketen toplayıcı ve avcı erkeğin gebe kadın kadar zengin yaşam tasarımları kurmaya gereksinimi yoktur. Avını avlarken hangi tehlikelerden geçeceği, ne gibi önlemler alacağı, avladığı avı nasıl tat alarak yiyeceği onda da tasarlamalara yol açacaktır kuşkusuz, ancak bunlar daha kısa sürelidir. Ayrıca av büyülerini de çoğunlukla kadınların yaptığını söylemektedir biliminsanları. Kadın kendi öz varlığı dışında ikinci kişiyi varlığının parçası saydığından, korkmadan nasıl yaşatacağını, besleyeceğini, mutlu edeceğini, deneyimlerini, bilgilerini nasıl öğreteceğini yıllar süren bir gelecek için düşleyecektir. Çocuğun on-on yedi yaş arası bir döneme kadar annesiyle kaldığını düşünelim. Erkeğin birkaç günlük, bir aylık av tasarımı ve uygulaması yanında bu çok uzun bir süredir. İnsan ömrünün çok kısa olduğu (yirmili yaşlar), neslin tükenmesi korkusunun yaşandığı, ayrıca kadınların doğumda çok zayiat verdikleri için erkeklerden daha önce öldükleri dönemlerde; kadınların yaşam ve ölüm büyüleri üzerine daha çok yoğunlaşmış olduklarını tahmin etmek güç değil, zaten belgeler de bunu doğruluyor.

Günümüz koşullarında gebelik kadın için bazı eylemleri ve edimleri gerçekleştirmesinde engelleyici bulunabilir, ama mağara döneminde kadını motive eden odur. Örneğin soyunu devam ettirmek için koşullarını iyileştirmeyi, deri ya da dokuma giyecek, şilte, örtü yapmayı, toprağı yoğurup kap kacak biçimlemeyi, kış için kurutarak ya da tuzlayarak besinleri uzun dönem sonra tüketmek üzere hazırlamayı bulan odur. Kadınların anlamını kendilerinin bildiği imleri, simgeleri her önüne gelene anlatmadıklarını; o büyülü işaretleri bilmenin kendilerine saygı, ilgi duyurduğunu farkedip büyüyü kadına ilişkin bir yetki alanı olarak geliştirdiklerini varsayabiliriz. İlk büyüleri doğal afetlere karşı topluluğu korumak içindi: avın tehlikesiz sonlanması, doğumun

başarılı olması, hastanın iyileşmesi, hasadın bereketli olması içindi. Erkekleri en çok etkileyen belki de bu kadınların büyülerinde gövdelerinin birinci dereceden dişiliğe ilişkin organlarının simgesel işaretlerini kullanmaları olmuştur, kendi gövdelerinde bulunmayan organların yaptırım gücüne sahip sayılması erkekler üzerinde nasıl etki yaptı ve onlar bilinçaltında neler, nasıl tepkiler biriktirdiler?

Şurası çok önemli: üreme ve üretimi ayrıştırmadan ele aldı kadınlar. Üreme ve üretimde başarılı olmak için yaptıkları büyülerde aynı simgesel işaretleri (dişil organların günümüzdeki pornografik yorumlarından çok farklı olan çocuksu yorumları) kullandılar. Kendimizi o dönemde görmeye çalışalım: Giysi henüz yok. Erkek cinsiyetin dölleme dışında pek önemi yok. Kadın erkek ilişkisi gelip geçici, aile yok. Koca yok. Dinsel açıdan önceleri kadınlar kendine çok güveniyor: Meydan boş, yeni bir din başlarken erkekler oğul-tanrı konumunda ve yetişkin oldukları halde tanrıçanın kucağında betimleniyorlar. (Meryem-İsa bu imgelemin kimlik değiştirmiş devamıdır.) Düşünelim bir, ülkeyi yöneten kral kendini tanrıçanın kucağında betimleterek düşmanlarına gözdağı veriyor, benim koruyucum çok güçlü, onun öyle büyüleri var ki bana zarar verirseniz sizi mahveder, demek istiyor. Yapılan her betimin bir mesajı var. Tanrı-analar evreni, gökcisimlerini yönetiyor; yeraltı ölüler ülkesi, yeryüzü, okyanuslar, göller her yer onların. Bu dünya yorumlarını yapan kadınlar bu güveni nerden aldılar? Üreme ve üretimden. Yalnızca üreme yeteneğiyle bu tinsel egemenliği, gücü sağlayamazlardı. Çünkü Platon'un *Timaios*'ta söylediği gibi hayvanlar da doğurmaktadır.

Kramer'in verdiği şu bilgi önemlidir: "*Eisler'in tüm Neolitik Avrupa ve Yakındoğu'da bulduğu yaşam bölgeleri, tarihsel Sümer'de bazen belirgin derecede dişil, bazen de belirgin derecede eril olan büyük tanrıçanın işaretini taşır. Uygarlığın iyi yönleri olarak kutlanmış 'kadın-egemen' din ve Neolitik sanatın büyük bölümü Enki'ye ait me yasaları arasında bulunmuştur*"[2] Sümer yazılı tabletleri bize devlet ve ordunun ortaya çıktığı dönemden ulaştığı halde, Kramer tabletlerden

[2]Samuel Noah Kramer-John R. Maier. *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 423.

elde edilen bilgiler ışığında dinin ve sanatın "kadın-egemen" karakterli olduğunu, tanrıçanın ise "iki cinsiyeti de" farklı zamanlarda içerdiğini söylüyor. Sümer'de tanrılar arasında iktidar savaşları oluyordu ve tanrılar krallığını kazanarak tahtı ele geçiren her tanrı, tanrıçaların yetki alanlarını bir parça daha geriletiyordu. Bunlar Sümer ilahilerinde anlatılmaktadır. Enki zafer kazandıktan sonra tanrı(ça)lara yeni görevlerini dağıtırken onlara görevlerin simgesel ve kuttörensel nesnelerini de vermektedir. İnanna'nın inatçı ve gururlu direnişini yansıtan dizelerden öğrendiğimize göre, eskiden sahip olduğu görevleri ve kült nesnelerini yalnızca İnanna'ya vermemiştir Enki. (*a.g.y.* s. 117.) Çünkü devlet ve ordunun ortaya çıkmasına, erkek zihninin çok ilerlemesine karşın Enki'nin en büyük rakibi hâlâ İnanna'dır. "Enki ve büyük tanrıça arasındaki rekabet Enki mitlerinin başlıca konusudur. Bu rekabet tam da Eisler'in dış hatlarını çizdiği kültürel dönüşüm türünün açık kanıtı olarak görünür: paleolitik ve neolitik tanrıçaya meydan okuma ve hükmeden bir kültürün ortaya çıkışı. Fakat öyküler Enki ve tanrıçaların birlikte çalışmalarını anlatır." (*a.g.y.* s. 425.) Tanrıçalardan biri Enki'nin annesi, öteki karısı, ve diğerleri akraba tanrıçalardır. Enki'nin tanrıçalar tarafından nasıl eğitildiğine en çok insanın yaratılış öyküsünde tanık oluruz. Aynı sayfada Eisler'in ağzından, Sümer'in, ortaklığın ve eşitliğin damgasını vurduğu bir toplumsal düzene sahip olduğunu, ilahilere ve öykülere bunun yansıdığını açıklar Kramer.[3]

Üretimi kadınlar başlattı; kırk bin yıl önce ipi bularak, ondan doğada olmayan nesneler üreterek. Ön-Neolitik Çağ'ın ilk örnekleri Türkiye'nin bugünkü sınırlarının güneyinde kalan topraklarda 11 bin yıl, Anadolu'da 9 bin yıl öncesine kadar gidiyor. Yabanıl tahılın işlenmesinin, daha sonra da tahılın kadınlar tarafından bulunduğu kültür tarihçileri tarafından kabul ediliyor. Hayvanları evcilleştirenler ve bitkileri ıslah edenler kadındır. Eisler'e dayanarak Kramer, yiyecek yetiştiriciliği, giyecek yapma, sepet örme, çömlekçilik, kili biçimlendirme, dokuma, mücevher işleme, resim ve taş oymacılığı gibi Enki'nin mülkiyetinde bulunan işlerin daha önce tanrıçanın mülkiyetinde bulunduğunu; deri işçiliği, maden-demir işçiliği ve ahşap

[3]Daha çok bilgi için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Sümerli Ludingirra*.

işçiliğinin kadınlarla başladığını belirtiyor (*agy*, s. 423-424). Romanyalı arkeolog Marija Gimbutas da aynı kanıdadır ve düşüncesinin kanıtlarını *The Language of Goddess* adlı kitabında çok sayıda arkeolojik örneklerle gösterir.

Kadınlar üretim çağını, yaratıcı düşünceyi, buluşları başlattığı için üretenler ve ad verenler, sözcükleri geliştirenler, sayıları saymayı bulanlar da onlar oldu. Tanrıçanın tapınağı bir eğitim ve üretim merkeziydi. Günümüzde de kim üretirse, o, üretmeyenlerin üzerinde birçok açıdan egemen olmakta, fırsatları kullanmakta ve gelişmektedir. Kadınlar üretimi büyülerle denetlediler ve büyülerle kurgulamayı, soyutlamayı gerçekleştirdiler. İlk simgeleri onlar kullandı. Okunabilir imleri bilicilik ve büyücülük yaparken önce onlar buldu. Dil, din, kültür ve uygarlık, üretimi başlatan kadınlar tarafından yaratıldı. Gökyüzü düzenini, doğadaki düzeni örnek alarak topluluğa ilk düzen verenler, pay verenler, bunlara ilişkin kavramları dizge halinde geliştirenler, yazı göstergelerini kader tuğlasında ilk kez işaretleyenler, damgaları/ilk yazı göstergelerini kullananlar kadınlardı. Hayvanları evcilleştirenler, toprağı hamur yoğurur gibi yoğurup ev, çanak çömlek; kamışlardan, dallardan örme tekniğiyle sepet-ev; kamışlardan/iplerden ağ yapanlar onlardı. Erkekler yerleşik topluma geçildiğinde doğada hazır bulduklarını tüketmeye (avcılık) bir zaman daha devam ettiler. Bugün bilimciler anaerkil iktidar olmadı ve oldu diyenler açısından ikiye ayrılıyor. Eğer iktidar deyince devlet ve orduyu anlıyorsanız, anaerkil iktidar olmadı, diye düşünebilirsiniz. Anaerkil iktidar, bugüne dek elde edilen bilgilere göre devlet ve ordu öncesindeki kadın zihninin "üreme ve üretimi birlikte ele alarak, büyüyü silah gibi kullanarak" egemen olduğu topluluk ya da toplumlardır.[4]

[4]Sözcük-bağıntıları incelendiğinde dil, din ve kültürün önce kadınlar tarafından oluşturulduğu ve "ana" merkezli kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç hoşa gitmediği için belki de, sözcük-bağıntıları bir bilim dalı olarak gelecekte çok önem kazanacak olmasına karşın, bugün yeterince dikkate alınmamaktadır. Oysa sözcük bağıntıları binlerce yıllık bir kitap gibi okunabilecek ve bize bilgiler verecek çok önemli bir bellektir. Sözcük-bağıntılarının ortak formatlarının (her coğrafyada karşımıza çıkan kutsal tek heceli sözcükler ve ondan üretilen sözcükler) peşine düştüğümüzde bizi Doğulu kadın adreslerine götürmektedirler.

Kadınların yaptığı buluşlar yalnızca ip, sepet, dokuma, ağ, ağla balık avlama değildi. İlk toprak kabı yapanlar, ateş yakıp yemeği pişirerek yemek yapmasını bulanlar, besinleri birbirine katarak mutfak kültürünü geliştirenler kadınlar oldu. Tarak, heykelcikleri yapmak için kullanılan yivli aletler, kaşık, ip eğirmek için kirman, maden eşyalar, kazan, sacayağı, toprak ya da diğer boncuklar, yoğurt, tereyağ, ilk hekimlik ve şifalı otlar kadınlar tarafından bulundu.

İnanca göre yalnızca gövdesi, rahmi, göğüsleri, karnı, gözleri, elleri değildir kutsal ve tılsımlı olan, saçları da tılsımlıdır, aşağıda ayrıca incelenip görüleceği gibi. Kadınlar gövdelerine ilişkin cinsiyet simgeciliğini, ürünü (başak, meyve, insan ve hayvan yavrusu ürün sınıfına girer) artırma büyülerinde kullanırken, saçlarını da bereket ve ölüme ilişkin büyülerde kullandılar. Erkeklerin örgütlediği din devletine geçildiğinde bile kadınların üretimi büyüleriyle denetlemeyi sürdürdüklerini yazılı ve görsel belgelerden anlıyoruz. Ancak erkekler kadınları tapınağın, üretimin vb. alanların gerisine püskürttüğünde, onlar bu kez büyülerini erkeklere yönelteceklerdir.

Resim 4

Davetnameden kötülük etme tılsımı

Kültür, dil, din-büyü tapınaklarda çalışan anaların oğullarına öğretmesiyle kadınlardan erkeklere geçti. Erkeklerin önüne çıkan en büyük güçlük kadın cinsiyete ilişkin simgelerin üreme ve üretimde ortak kullanılmasıydı. Kadın merkezli zihinden, erkek merkezli zihne geçerken bu çıkmazdan kurtulmak isteyen ve erkek merkezli dini örgütlemeye çalışan erkekler aynı zamanda kadın cinsiyetli olduklarını, doğurduklarını, "ana" olduklarını iddia ettiler. Bir dönem betimlerde erkek gövdeleri kadın gövdesine ve duruşuna benzetilmiştir. Sümer krallarının ana ya da hanım (=nin) sözcüğünü kullandıkları gibi birçok yerde geçiş döneminde krallar halkın, askerlerin anasıdır: Sümer tanrıları ve kralları yetişkin oldukları halde analarının kucağına

atılırlar. "Göğün ejder annesi" (=Uşumgalanna) gerçekte erkek tanrıdır.

Bu örnekler genel anlamda farklı coğrafyalarda ortaktır, toparlanıp bir araya getirildiklerinde, anne ya da eş olarak kadın cinsiyetinin kendi gövdesini yaşamın merkezine koymasının, üreme organının simgeleriyle büyüler yapmasının erkekler üzerinde büyük bir baskı oluşturduğu görülmektedir. Ancak "bilimadamları" bu alana bakmakta, incelemekte, hatırlamakta isteksizdir. Cinsiyet belirten arkaik sözcüklerde ilk sözcüğün dişil olduğunu (örneğin ma, anne), eril sözcüğün ondan türetildiğini (man) görürüz; dindeki erkek yaratıcının tanrı-anadan çıktığı inancı dile yansıtıldığı için. Erkekler üretim güçlerini ele geçirince büyüyü kadınlara yasakladılar, erkek dininde eski düşünceye yanıt olarak kadının erkek yaratıcıdan çıktığı düşüncesi yayıldı ve dile yansıtıldı. Örneğin man sözcüğünden mana/mene (=hanım, kraliçe) sözcükleri türetildi, ilk ma sözcüğü geriledi, unut(tur)uldu.

Sonuçta erkeğin zihninde çok yüce bir anne-gövdesi imgesi ile; yeni —erkek merkezli— dinlerde aşağılanmaya başlayan kadın-gövdesi imgesi karmaşık bir yumağa dönüştü. Kadın zihnin egemen olduğu dönemde de kadın çok abartılarak yüceltilmiş, üreme ve üretim ilişkilerinin merkezine konularak içinden çıkılmaz bir fenomen haline getirilmişti. Erkek zihnin egemen olduğu dönemde (Tunç Çağı) bunun tam tersi yapılarak kadın-gövdesi değersizleştirildi. Ancak bu geçiş hemen bıçakla kesilir gibi gerçekleşmedi. Kadın tapımlarının, tanrıçaların saltanatı birçok yerde sürmeye devam etti. Artık bu tapınaklar bazı yerlerde büyük komutanların ve ordularının dinlendiği, rahibeleriyle gönül eğlendirdiği yerlere dönüştü. Silah gücü tanrıça merkezli eğitim ve öğrenim yeri olan bu tapınakları dağıttı. Kadın cins üzerinde erkek baskısını artıran bu savaşlar uzun bir sürece yayılmış olmalı. Bu süreçte kadınlar yine büyülerine sarıldılar. Daha çok kötü büyüler gündemdeydi. Saçları yılanlara dönüşen tanrıça imgeleriyle erkekler ordusunu korkutmaya çalıştılar. Ne var ki silahlı orduların karşısında hiçbir büyü gücü kâr etmedi.

Binlerce yıl süren tanrıçanın gövdesini, saçını tepeden tırnağa tılsımlı sayan bu dünya görüşüne erkeklerden çeşitli yanıtlar gelmiştir:

Din devleti, tapınak-saray, ordu biçimindeki erkek örgütlenmesi kadınları üretimden uzaklaştırmış, okulu kız çocuklara yasaklamış, meslekleri kadınlara sınırlamış, büyücülüğü kadınlara yasaklamıştır. Kadınların özgürlükleri gerilemiş, kadınların gövdesinin ve başının kapatılmasına ilişkin girişimler olmuştur. Kadınların yaptığı buluşlar unut(tur)ulmuş; ama yılan saçları, büyücülük ve şeytanlıkları daima canlı tutulmuştur. Kadın gövdesi yavaş yavaş örtüldü. Hemen her coğrafyada mitsel ve tarihsel betimlerde açıkça görüldüğü gibi zihniyetteki dönüşümü yansıtan bir geçiş dönemi yaşandı: Çıplak erkek-tanrılar öne çıkarken, merkezde egemen ve mutlu bir tavırla onlar yer alırken giyinik ya da örtülü, somurtkan, mutsuz, geri plana itilmiş tanrıçalar onların çevresine yerleştirildi. Örneğin Helenistik döneme ait birçok kabartmada bu tarzda kompozisyonla karşılaşırız.

Erkeklerin daha önceki tanrıça dinine duyduğu tepki, erkek merkezli yeni bir dil, din, kültür oluşturma çabaları bütün coğrafyalara daha pagan dinler döneminde yayıldı. Erkekler dünyanın merkezine erkek-tanrıyı oturttu, kadınların bulduğu simgeleri eril cinsiyetli yaptılar. (Örneğin Selçuk eserlerinde, dini yapılarda, onların süslemelerinde eski tanrıça-dininin simgeleri erilleştirilerek kullanılmıştır.) Böylece kadınlar ifade edilen dilin (simgelerin, göstergelerin) ve fenomenlerin dışında kaldı. Bu durum kadın konusunda suskunluk anlamına gelmektedir. Hiçbir yazınsal dizgede onlardan artık bahsedilememiştir. Kadın cinsiyeti aşağılanmış, değersiz kılınmış, denetlenmiş. Olağanüstü güçlere sahip bulunan gövdesi ve başıyla dünyayı yöneten anne, göğün kraliçesi artık mutfağa tıkılmıştır.

Tek tek baktığımızda erkeklere çok acı çektiren kadınlar olabilir ya da karısına karşı çok anlayışla ve iyilikle davranan kocaların olduğu söylenebilir. Ancak kadın bu sarsılmaz kurumlar ve toplumsal önyargılar karşısında hâlâ çok zayıftır. Baskılar bugün de kadınları gizli büyülere yöneltmektedir. Yine ellerinde kalan tek silahtır o. Artık büyülerini erkeğe karşı, onların cinsel özgürlüklerine, çokeşliliklerine karşı kullanırlar. Erkeğin cinselliğini bağlama büyüleri, onun başka kadınlarla cinsel ilişkiye girmesini önlemeyi, yalnızca büyüyü yap(tır)anın kendisine kalmasını amaçlar. Çünkü kadının ekonomisi

erkeğe bağlıdır ve erkek cinsiyetli devletin kurumlarında kadın, özellikle kırsal kesimde, hakkını alamayacağını bilmektedir.

Kadınların örtünmesi, erkeğin, dünyaya egemen olması tasarımlarının bir parçasıdır. Okul, iş, meslek yasaklanarak olanaklar erkek cins için kullanılmaya başlandığında kadınların göz önünde olmaması, eski güçlü imajlarının silinmesi gerekiyordu. Kapatmanın anlamı şudur: "gözlerden uzak dur, ayağıma dolaşma, benim öyle çok işlerim var ki, dünyayı ele geçirmek, yetenekli olduğum alanda sivrilmek, ünlenmek istiyorum. Engel oluşturma, rakip olma, ama yorulduğumda beni eğlendir ve dinlendir." (Jung'a göre, biz, burada tarihöncesi dönemlerden başlayarak özetlediğim kadınların ve erkeklerin tamamıyız. Jung'a daha sonra geleceğim.) "Senin gövdeni zaptu rapta alınalıyım, mutfağa tıkıl ve varlığını yok saymama yardımcı olacak biçimde örtün, örtünün içinde mağarada yaşar gibi yaşa. Ben istediğimde açıl ve bana hizmet et. Sen benim cinsel kölemsin, mutfaktaki kölemsin, büromdaki kölemsin, medyadaki kölemsin. Güç bende, para bende! Kim iktidardaysa iktidarı kendinden yana kullanır, buna razı ol" demeye getirmektedir.

Bütün bu tarihsel ve toplumsal baskılar binlerce yıl dünyayı sararak dört dinsel kitabın söylemine de girdi. Bunların girmemesi mümkün değildir. Çünkü erkek zihin kendi cinsini dünyanın yeni egemeni olarak var etme mücadelesindedir; daha önceki dünya ve yaşam yorumlarında kadın cinsi üstün gören zihniyete geri dönmemek için, kadına ilişkin bütün olumlu bilgileri yadsımak zorundadır. Tevrat'ta Hezekiel bap 16'daki erkek söylemi kadına karşı çok şiddetli ve çağımıza göre suç teşkil edecek bir örnek oluşturur. Bu bölümün Batı dünyasında çok tartışıldığı *Ana Britannica*'da açıklanmaktadır. Bizans'ta İncil'i anlatan duvar mozaiklerinde Meryem kara çarşaflıdır. Avrupa müzelerinde Meryem'in kara çarşaflı yağlıboyaları sergilenir. Ama, demokrasi var diyerek çarşafla gezen Hıristiyan kadın yoktur. Eski ve Yeni Ahit'e tarihsel ve toplumsal nedenlerle giren kadın karşıtı söylemin günümüzde de uygulanması gerektiğini kimse aklından geçirmez.

Kadınlar dile, dine, kültüre kendi damgalarını kendilerinden yana vurmuşlardı; onların yerini alan oğulları da kendi damgalarını vurdu-

lar. Ancak çağdaş bilim, çağdaş düşünce ve sivil toplum örgütleri insanların din, ırk, cinsiyet, sınıf ve renkten ötürü ayrımcılığa uğramaması gerektiğini her fırsatta söylüyor. İnsanların binlerce yılda var ettiği her fenomen geçmişteki imgelerin, imgelemlerin irdelenmesiyle çözülebilir, en azından bilinç katında. Sebebi bilinen fenomen, içinden çıkılmaz bir fenomen olma niteliğini yitirir. Çözüm yolları kolaylaşır. Aydınlanma budur.[5] Yukarda örneklenen içinden çıkılmaz düğüm üstüne düğüm atılmış, dolaşmış fenomenler yumağı kadın ve erkek ilişkilerini berbat hale getiriyor ve insanlar mutsuz oluyor. Erkekler baskıyı sürdürüyor, kadının başı sıkmabaşla bağlanıyor, ki bu baskının göstergesidir. Buna karşı kadınlar da yakınlarındaki baskıcı erkeklere karşı ellerinde olan tek silahı, büyüyü hâlâ kullanıyorlar. Büyünün, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar gelen dönem içinde, Doğulu ve Güneydoğulu kadınlardan öğrendiklerime göre, son yıllarda arttığı ve en fazla denenen bir çözüm bulma yolu olduğu söylenebilir. Sıkmabaşların da aynı dönemde artması rastlantı değil. Şimdi kentliler arasında da büyünün yayıldığını gözlemek mümkün.

Büyücü Kadın İmgesine Erkek Yanıtı: Örtme, Bağlama, Kapatma

Doğulu erkeğin, Batılı erkekten daha çok anneye bağımlı olduğu söylenebilir mi? Her iki kültürde de yazılı ve görsel betimlere baktığımızda Yakındoğu toplumunda anneye bağımlılığın örnekleriyle

[5]Eğer yeryüzünde Avrupa Aydınlanması, ülkemde Cumhuriyet Aydınlanması, Atatürk Devrimleri olmasaydı bu çalışmayı yapamazdım. (Karşı devrimcilerin geriye götürme çabalarını ve Sivas olaylarını unutmuyorum elbet.) Aydınlama dönemini yaşamayan, yaşayıp da hayata geçiremeyen toplumlar gerçekçi olamıyor, batıldan ötürü çok acı çekiyorlar. Batılı Aydınlanma felsefesini gerçekleştirdiği ve dizgesine yansıttığı için dünyayı uygarlaştırma hakkını ve bununla birlikte sömürgeleştirme hakkını kendinde görebiliyor. Yakındoğu'da eski uygarlıkların mirasçısı olan Müslüman ve çoğu Sami kökenli ülkelerin çoğrafyaları dil, din, kültür bakımından dünyayı önemli ölçüde beslemiş olduğu halde; bu toplumlar dindeki bağnazlıkları, cinsiyet ayrımcılıklarını, her şeyi İslam'la başlatma, daha önceki pagan dinleri, tanrı(ça) tapımlarını yadsıma yüzünden, bu gerçeği savunma olanağından yoksun kalıyor ve Batı karşısında İslam'ın zayıf karnını oluşturuyorlar.

daha çok karşılaşırız. Binlerce yıl süren bir anne imgesi var ki çok güçlü: Çocuğunu emziren, üstelik uzun süre emziren anne ve çocuğuyla oluşan birliğin imgesini düşünelim. Eski betimlerde (Akad, Hitit, Hint) sekiz-on yaş civarında ayakta duran ve yüzü, ayakta duran annesinin göğsüne denk düşen (daha çok) "oğlan çocuklar" annenin sütünü emerken betimlenmişler. "Anne gövdesiyle bütünlüğü"nü çocuğun beyin hücrelerine net bir biçimde kazacak olan bir resimdir bu, bence kadın zihni tarafından bilerek seçilmiş olabilir. Anneden kopmanın bunalımını ve anneye bağımlılığı artıran bir durumdur. Melanie Klein[6] annenin hayalinin yalnız güzellik duygusuyla değil fakat tehlike, ayrılık ve korkunç bir yıkım imgesiyle de ilişkilendirildiğini söyler. Acaba erkeğin tesettürle kadını denetleme istencinin yanında, çocukluğunda anneden kopmanın yaşandığı yıkım duygusunu yeniden yaşamamak için, bilinçdışıyla eşini köle gibi kendine bağlama, kendine bağımlı hale getirme beklentisi de mi vardır? Eski Türk destanlarında ve başka halkların destanlarında da, çok sevdiği arkadaşının annesinin sütünü emerek arkadaşıyla kardeş olan yetişkin erkek kahramanlarla karşılaşırız. Otuz yıl önce Giresunlu, herkesin güven duyduğu, saydığı birinci sınıf bir marangoz eşime ve bana anlatmıştı: doğup büyüdüğü mahallede gençliğinde, on yedi yaş civarında olan bir delikanlı varmış, hafif "üşütük" diye bilinen zararsız biri. "Nöbeti" tutarsa eğer, sokakta rastladığı kadının, göğsünü çıkarıp onu emmesine izin vermesini istermiş ve kadın kabul edene kadar yalvarıp yakarırmış. Annesi yaşında olup onu iyi tanıyan mahalleli kadınlar bunda hiçbir kötülük görmeden göğüslerini çıkarıp kısa bir süre için bu genci yolun ortasında ve ayakta emzirip gülüşerek yollarına devam ederlermiş. Gören hiç kimse de yadırgamazmış. Bizim coğrafyamızda kadın bütün çocukların annesi sayar kendini, ve erkek çocuklar ayrıca şımartılır, her türlü kaprisleri çekilir. Erkek çocuğun annesiyle muhabbeti, anne gövdesine bağımlılığı Batı toplumlarındakinden fazladır. Anneden (=kadından) kopmanın, Melanie Klein'in genelde Batılı erkeği düşünerek belirttiği yıkıcı etkisi, buradaki erkek için çok daha kötü olabilir.

[6]Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji-Tanrının Maskeleri*, s. 80.

Mağara dönemine gidelim yine, başlangıçta henüz giysi yok. Genç anne çıplak ve alabildiğine yüceltilmiş bir gövdeyle insanların arasında dolaşıyor. Soyu sürdürdüğü için gövdesine saygı duyuyorlar. Yine de ortam tehlikeli olabilir onun için. Ya da genç kadının istemediği bir zamanda cinsel ilişki isteğiyle yaklaşanlar bulunabilir. Kendini bu erkeklerin tecavüzlerinden korumak için acaba ne yapacaktır? Üreme organının büyülü olduğunu, kesici alete dönüştüğünü ve erkeği hadım ettiğini yayabilir. Bu nedenle tanrıçanın üreme organı hadım eden kesici aletle, çift yanlı ve çift kutuplu çakmaktaşı imgesiyle, giderek tanrıçanın çift yüzlü baltasıyla birleştirilmiştir.[7] Burada karşımıza çıkan imge "yutan, soğuran cadı" imgesidir. Yaşlı cadı imgesi, gençliğindeki gibi cinselliğe istekli olmayan ve genç erkeğin saldırısıyla baş edecek gücü de bulunmayan yaşlı kadınların işine gelmekte, onun tarafından da korkutucu büyülere sahip olduğu inancı yayılmaktaydı olasılıkla.

Kültür tarihinde, erkekteki cinselliği denetlemeyi düşünen cins, önce kadındır, erkeğin cinselliğini büyüleriyle denetlemiştir. Erkeğin cinselliğini denetlemek, imgesel olarak erkek organı uzaktan büyüyle bağlamak ve buna ilişkin büyü yapmaktır; bağlama deyiminin kaynağındaki imgelem budur. Şimdi bize kadının erkeğe bu kötülüğü yapması çok korkunç gelebilir, öyle olduğundan da kuşku duyulamaz. Ama o dönemi düşünelim: kadın istemediği biriyle, istemediği zamanda yatma tehlikesine karşı hangi önlemi alabilir? Yatmak istemediği için kendisine ansızın saldırılmasını, tecavüz edilmesini ister mi? Ya da bu kaygıyla yaşaması ne kadar güçtür. Belki de bilimciler görmezden gelmektedir, ama hayvandan ayrılmanın yollarından biri de buydu, kadınların kendi istençleri dışında, erkeğin zorlamasını tecavüz kabul etmeleri ve önlem almaları idi. Neyle? Birinci önlem, kadınların toplulukta düzen getiren ilkeleri belirlemeleri oldu. İkincisi büyüleri hakkkında söylentiler ve gövdeleri hakkında abartılmış bilgiler yayıp kendi cinsleriyle ilgili olarak yarattıkları fenomenlerle tecavüzlerden

[7]Bu imgeler kimlik değiştirerek sürer ve daha sonraları erkek merkezli imgeye dönüşürler.

korunmaya çalıştılar. Üretim çağını başlatan kadınların topluluğa sağladıkları yarardan, ürünleri artırdığına inanılan büyülerinden ötürü erkeği denetleyebilmesi, —yaratılışında taşıdığı ve erkekte olmayan biyolojik, fizyolojik niteliklerin de ona yardım ettiğini düşünürsek— tinsel açıdan erkeğin üzerinde üstünlük kurması zor olmamıştır.

Ay kutsaldır ve onun dolanım ritmi kadındaki aybaşının ritmiyle örtüştürülmektedir. (Eski insanlar, özellikle tarımcılar gökcisimlerini dikkatle gözlüyorlar, tarım takvimini gökcisimlerinin hareketlerine göre düzenliyorlardı.) Güneşin sabah doğmasındaki ritim annelerin tan vakti bebeklerini doğurma ritmiyle aynıdır. Kadın-doğum doktorları bu ilişkinin nedeninin hâlâ bilinemediğini ve günümüzde annelerin doğum saatlerinin ilaçların müdahalesi ile değiştiğini söylüyorlar. İneğin gebelik süresi 280 gün, kadındakiyle aynı; inek yaşadığı hemen her coğrafyada totem hayvanı olarak görüldüğü gibi tanrıçanın onda bedenleştiğine de inanılıyordu. Kutsal boğa tanrıçanın eşiydi. Kadın bu denli üstün kabul ediliyor, bu düşünce bir önyargıya dönüşerek sürüyor ve ilk dinlerin merkezine kuruluyordu.

Gövdesinin süt imalâthanesi gibi olması, her ay kanadığı halde ölmemesi, karnında dokuz ay sessiz duran bebeğin dışarı çıkınca süt emerek büyümesi, çıplak olunan dönemde bunların gözlenebilmesi, erkeğin kadının gebeliğindeki rolü konusunda kafaların karışık olması, kadın cinselliğinin erkek üreme organını gözle görülür biçimde değişikliğe uğratması (ereksiyon ve boşalma), kadının ergen erkeğin düşlerine girip onu baştan çıkarması vb. etkiler sonucu erkeğin kadın karşısında çaresiz kaldığını düşünmek yanlış olmaz. Erkek için en iyisi bunca tehlikenin, doğal afetin insanlar için ölümcül sonuçları olduğu çağda onu simgesel anne, giderek "yüce-ana" bilmek, hastalığında onun otacılığından yararlanmak ve koruması altına girmektir. Bu kadının ip eğirdiğini, kendisinin ya da dişil atalarının başarıları hakkında minik masallar yarattığını, oyunlar icat ettiğini düşünelim. Bunlar yetmezmiş gibi bir de tarım üretimini başlatıyor, kışın zor günleri için besinleri kurutarak, tuzlayarak saklamayı buluyor. Bütün yararlı işler ondan çıkıyor. Erkek bu çıplak tanrıçaya binlerce yıl tapıyor. Çünkü tarıma geçildiği halde kendisi doğada hazır bulduğu

besinleri tüketme alışkanlığını bırakmış değil ve kadınların keşfettiği tuzu ya da balı katarak yaptığı benzeri doğada bulunmayan lezzetli yiyecekleri geri çeviremiyor. Üretici kadınlara yakın olan erkekler ayrıcalıklı sayılıyor, göze daha hoş, daha temiz ve bakımlı görünüyorlardı olasılıkla. Eğer bir kadın yabanıl bir erkeği severse o erkeğin insan kılığına girdiğini anlatan masalların (örneğin *Güzel ile Canavar* masalı) durduk yerde çıktığını düşünemeyiz.

Ancak rahip olduğunda, erkek için bedeli ağır: hadım olmak. Onu öyle çok seviyor ve tapıyor ki en değerli uzvunu, kimliğinin özünü ona kurban edebiliyor. Kibele rahipleri üreme organlarını kesip toprağa (toprak-ana) atarak Kibele'yi dölledikleri ve onun yeryüzünde nimetleri artıracağına inanıyorlardı. O tanrıçaların ve o rahiplerin kalıtımsal imgelerinin, hastalıklı dünya yorumlarının bizlerde sürmediğini kim iddia edebilir? Jung'a göre hiç kimse doğarken yazısız beyaz boş bir kâğıt —tabula rasa— gibi doğmuyor.

İlk karşı çıkan kahraman Gılgamış'tır. Frigya'da Kibele'nin rahiplerinin hadım edilmelerinden çok önce, Mezopotamya'da krallar ilkbahardaki kutsal evlilik şöleninde tanrıçayla (onun yerine geleneğe göre tanrıçanın yüksek rahibesi olan bir prensesle) evleniyor ve bir zaman sonra da, tanrıçayla evlenme cüretini gösterip o büyük sırra erdiği için zigguratın altındaki labirentte boğa maskeli bir gardiyan tarafından baltayla kurban ediliyordu. Kibele'nin rahiplerinin hadım edilmesi bu olayın gerilemiş biçimidir. Yahudiler'deki sünnet de hadım olmanın daha da gerilemişi olan simgesel bir eylemdir. Gılgamış yalnızca ölümsüzlüğü istemesiyle hatırlanır. Oysa o tanrıça merkezli dünya görüşüne ve yasalara karşı çıktığı için de çok önemlidir.

Gılgamış'ı, Enkidu'yu ve yeraltı dünyasını anlatan XII. tablet, verilen bilgilere göre *"İÖ yak. 2000 yılında yazılmış olan Sümerce bir metnin aslına bağlı çevirisidir, ve bu tabletin çevirmeni, metinde en küçük bir değişiklik yapmamıştır."*[8] Aşağıdaki öykü, zavallı Gılgamış'ın, en üst düzeydeki büyücü kadın fenomenini kendinde toplayan eski tanrıça Lilit'ten —bilinçaltı bağlamında— kurtulma

[8]Landsberger çevirisinden Türkçeleştiren: Ramazanoğlu, *Gılgamış Destanı*, s. 85.

çabalarını göstermektedir: Kısa bir önbilgiden sonra öyküye geçelim. Sümer tanrıçası İnanna artık erkek merkezli din devletinin aşk ve savaş tanrıçasıdır. Erkek kahramanların destanlarının yazıldığı dönemdir ve Gılgamış bildiğimiz kadarıyla (buraya dikkat etmeliyiz) ilkidir onların. Öyküde açıklanmaz, ama öyle anlaşılıyor ki eski anaerkil tanrıça Lilit ve ona bağlı eski kutsal öğeler, yeni erkek merkezli din devletinde hoş karşılanmamaktadır. Bakireler tanrıçası Lilit kutsal yılanı ve kutsal kuşuyla birlikte İnanna'nın bahçesindeki söğüdün içine gizlenmiş. Devletle arasında bir sorun çıkmasını istemeyen tanrıça İnanna bu yüzden paniğe kapılıyor. Belki kendisi de eski tanrıçanın gelip bahçesindeki söğütte yaşamasından hem rahatsız, hem de istekli; bir iç çatışma onda da var.

Öyküde, önemli rol oynayan huluppu ağacının söğüt ağacı olup olmadığı henüz kesinlik kazanmadı deniliyor. Ama yaptığım sözcük-bağıntıları çalışması ve söğüt ağacına ilişkin halk anlatıları huluppu ağacının söğüt ağacı olduğunu gösteriyor. Söğüt, anavatanı Mezopotamya olan bir ağaç, yetiştiği hemen her yerde kutsal sayılmış. Dallarından sepet ve deriyle kaplanmış sepet biçimli sal yapıldığı için Ay-tanrıçanın ağacı sayılmış. Hikaye Muazzez İlmiye Çığ'ın Kramer' den yaptığı çeviriye göre şöyle başlıyor:[9]

İnanna Fırat'ın kıyısında fırtınanın söktüğü bir söğüt fidanını getirip bahçesine diker. Tanrıça onun gelişmesini bekleyecek, ondan kendine iskemle ve kanepe yapacaktır. (Buraya dikkat: iskemle ve kanepeyi kendisi yapacak olan tanrıça buluşçu ve üretici kadın karakterini korumaktadır.) Zamanla ağaç gelişir ve gittikçe büyür. Fakat tanrıça ağacı kesemez ve acı gözyaşları döker. Çünkü bir dişi cin, İmdugud kuşu ve bir yılan söğüt ağacına gelip barınmışlar; yılan kökünde, Lilit (dişi cin olarak açıklanır) gövdesinde, kuş ise dallarında, ağacı bir türlü terk etmiyorlar.[10] İnanna ağlamaya başlar,

[9]S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 169.

[10]Karagöz oyunlarında "Kanlı Kavak" adıyla kullanılan göstermelik, Sümer'deki anlattığımız olayın devamıdır. Kavak deniliyor ama sepetlik söğüt ağacına da benziyor: ağacın köküne kocaman bir yılan sarılmış, gövdesinde bu kez erkek cin var, tepesinde kuş yuva yapmış. Tıpkı Sümer mitolojisinde anlatılan söğüt ağacı gibi bu göstermelik. Karagöz ya da Hacivat bu ağacın altına gelince cin çarpar, hilkat garibesine dönerler. *bkz*: Nureddin Sevin, *Türk Gölge Oyunu*.

üçüyle nasıl baş edecektir? Gılgamış'tan yardım ister. Gılgamış ağır zırhını giyer, ağır baltasını alır ve yardıma gelen kentin erkekleriyle birlikte ağacın kökündeki yılanı vurur, ama nice zorlu uğraştan sonra. Bunu gören İmdugud kuşu yavrularını alıp dağlara kaçar. Lilit de evini bırakıp ıssız yerlere gider. (Önce yılanın öldürülmesi, yılan ölünce Lilit'in ve kuşun ağacı terk etmeleri, yılanın, Tanrıça İnanna'dan çok önceki eski anaerkil tanrıçanın bahçesindeki ağacı bekleyen erkek yılan olduğunu gösteriyor. Tevrat'ta şeytan olarak elmayı Havva'ya uzatan da aynı yılan.) Gılgamış ağacı devirir, kanepe ve iskemle yapması için tanrıçaya verir.

İnanna ilk planından vazgeçer, kesilen söğütten Gılgamış'a bir davul ve tokmak yapıp hediye eder. Gılgamış davulun tokmağını düşürür, bir delikten yerin altına kaçar tokmak. Genç kızlar bağırışırlar. Gılgamış onu yitirdiğine çok üzülür. Gılgamış elini ve ayağını onları almak için uzatırsa da alamaz. "Ey benim pukku'um, ey mikku'um./Karşı durulmaz güçlü pukku'm./Benzeri olmayan dans hareketli mikku'm," diye ağlaya sızlana ağıt yakarken uşağı Engidu yerin altından tokmağı çıkarabileceğini söyler. Fakat tokmağı almak isterken Engidu yer altı canavarı (Kur) tarafından yerin altına çekilir. Ve bir daha yeryüzüne çıkamaz. Çünkü yer onu içine çekmiş ve bir daha geriye dönülmeyen yer olan ölüler ülkesine hapsetmiştir. Ölüler ülkesi tanrıçanın karnıyla, bağırsaklarıyla, rahmiyle özdeştir birçok tanrıça dininde. Sümerologlar kesilen söğüt ağacından yapılan nesnelerin davul ve tokmak olduğu henüz kesinlik kazanmamıştır, diyorlar. Tanrıça tapımlarında davul ve tokmağın kuttören nesneleri olduğunu gösteren pek çok örnek var. Bunlardan biri George Thomson'un verdiği örnek: Eski Yunan'da genç kızların sahip oldukları davulu evlenirken tanrıçaya hediye etme geleneği vardır.[11] Kutsal evliliğin hazırlıklarının yer aldığı Gılgamış destanında, aşk tanrıçasının, kendisine koca adayı olan Gılgamış'a davul ve tokmağı, aşağıda açıklanan nedenden ötürü, hediye etmesi (bence) uygun bir davranıştır.

---

[11]George Thomson, *Tarihöncesi Ege I*, s. 265.

Bu öyküyü Freud'a ve Jung'un arketiplerine göre şöyle açabiliriz: Söğüt ağacı kadın üreme organını simgeleyen kese biçimli görünümüyle kadınlık organı, daha da doğrusu onun fenomenidir. Ama aynı zamanda kadın zihnindeki bastırılmış —cinselliğe ilişkin— "eski anaerkil" yorumları gizleyen "bilinçdışı"dır söğüt ağacı. Söğüt dallarından sepet örülebildiği için söğüt kadın saçından tuzakla da özdeştir. Kadın saçı burada Gılgamış'ın açısından baktığımızda sıkıntı veren kadının (Lilit'in saç yumağıdır, onun saçıyla yaptığı tuzaktır. (Ağzından saç yumağı kustuğunu rüyasında gören kişi, genellikle sıkıntılı biridir ve beyni tarafından rüyasında rahatlatılmaktadır.) Erkeğin bilinçdışında, tanrıçanın ağacı olan söğüt ağacı kadın cinsel organına ilişkin karmaşık ve tehlikeli fenomenler yumağını da temsil eder. Söğüt dallarından yapılan sepet kadın kalçasını ve karnını gösteren ortak bir imgedir insanlığın ortak dilinde; fenomenlere o dahildir. "Sümer devletinin aşk ve savaş tanrıçası" İnanna örgütlü erkek diniyle, erkek cinsiyetli devletle uzlaşmış bir tanrıça olduğu için Sümer panteonunda (tanrılar birliği) yer almıştır. İnanna değil de, Lilit korkutmaktadır Gılgamış'ı. Yani İnanna'nın alter-ego'su olan Lilit.

Resim 5

Sümer bakireler tanrıçası Lilit'i başında türbanı ve elinde kemendi ile gösteren kabartma.

Daha önceki kadın egemen toplumun tanrıçası olan ve doğadaki yıkıcı güçleri ve yaşam veren güçleri, dişil cinsin özgürlüğünü temsil eden Lilit unutturulmak istendiği için baskı altına alınmış ve kadınların bilinçdışına itilmiştir. Anlaşıldığına göre erkek egemen toplumdan, devletten, tapınaktan gelen baskılar bu tanrıçaya inanmayı yasaklamıştır. İnanna zor durumda kaldığı için bir panik yaşamaktadır. Onun bahçesindeki (=cennet, kutsal bahçe, zevk bahçesi) söğüt ağacında (bilinçdışında) cinselliğe ilişkin olduğu için yasaklanan Lilit, yılan, kuş gizlenmektedir. Lilit, anlaşılacağı gibi İnanna'nın ikinci kimliği, alt-beni; yılan, Sümer mühürlerinde tanrıçanın ağacına sarılmış olarak betimlenen yılan, yani tanrıçanın partneri veya fallus; İmdugud kuşu ise tanrıçanın uzaklara ulaşabilen olağanüstü zihinsel enerjisinin, büyü gücünün imgesidir. İnanna toplumla ve devletle uyum sağlamış bir kadın olarak görünse de, yasak kimliğinin bastırdığı imgeler, istekler bilinçdışında bastırılmış olarak tutulmakta olduğundan acı çekmektedir. Çünkü ikiye bölünmüş şizoit kimliği birbiriyle çatışmaktadır. Onları yok edememekte, toplumsal dengeler açısından devlet gücüne gereksinim duymaktadır. Gılgamış onları bahçesinden temizlediğinde toplumsal ve resmi uzlaşma sağlanmış olur. Söğüt de kesilerek bilinçdışı yok edilmiştir.

Acaba bilinçdışı yok edilmiş midir? İnanna'nın söğütten yaptığı davul tokmağı eski anaerkil tanrıçanın ağacındaki yılanla ve eşinin fallusuyla özdeştir. Söğüt ağacı, yukarda söylediğim gibi, bütün coğrafyalarda kadın dinlerinde kutsal ağaçtır. Kese biçimini alan dalları tanrıçanın başındaki saçlarıyla hem de yukarda belirttiğim gibi arkaik zihinde kadın üreme organıyla özdeştir. Kadın saçı, tutsak eden bağ ve yılan birbirinin metaforudur ve birlikte yeraltı ölüler ülkesiyle arkaik zihinde sıkı ilişki içindedir. Söğüt ağacı kadın erkek birliğini (gövdesi fallusla özdeş) kendinde taşıdığına inanılan kutsal ağaçtır. Bazen eril, bazen dişil nitelikleri vurgulanan büyük tanrıçanın bedenleştiği ağaçtır. Bu yorumda dallarından sepet yapan, yapraklarından ve kabuklarından romatizmal ağrılara karşı ilaç yapan kadınların payı büyüktür elbet. Tanrıça İnanna, öyküde, bilinçaltıyla kral Gılgamış'ı tıpkı eski tanrıçanın gördüğü gibi, ağacına sarılan eşi, fallusu, söğüt

ağacının fallusla özdeş gövdesi olarak görmeye devam etmektedir. Söğüt ağacını getirip bahçesine dikmesinin nedeni budur. Erkek örgütlenmesi olan din devletini temsil eden kral Gılgamış ise söğüt ağacını kesmekte, eski anaerkil tanrıçaya tabi olan oğul tanrıyı, o zihniyeti yok etmektedir. Cennetten kovulan burada hem eski tanrıça Lilit hem de tanrıçanın oğlu ya da eşi olan yılandır.

Gılgamış'ın tanrıçanın yaptığı tokmağı yeraltına düşürmesi Freud'un ortaya attığı bilinçaltında istenmeyen olguya ilişkin "dil sürçmesi" gibi bir durum olabilir. Gılgamış'ın yeraltında (bilinçaltında) aradığı tokmak yitirdiği erkeklik gücüdür. Onu bulmak için yeraltına açılan deliğe girmek istemez; ama düşen nesneleri almayı öneren uşağı Enkidu'ya havale eder. Kadın erkek ilişkilerinin dönüşüm geçirdiği bir dönemde, eski anaerkil değerlerle yeni ataerkil değerler arasında kafası karışmış bir kahramandır Gılgamış. Devletin ve tapınağın işbirliğiyle dayatılan, artık tatsız bir göreve dönüşmüş olan kutsal evlilik kuttörenine karşı isteksiz olduğu için kadın cinselliğine karşı da isteksizdir. Tanrıça sanki Gılgamış'a kutsal evlilik şöleninde birleşmeleri geleneğini ve görevini anımsatmakta, ama Gılgamış'tan istek dolu bir yanıt gelmemektedir. O zaman da yeraltı tanrıçası onu cezalandırmakta. Gılgamış'ın hem üreme organı, hem de büyük sevgi duyduğu arkadaşı yeraltına düşen tokmağı ararken ölüler ülkesince yutulup sonunda da yok olmaktadır. İki erkek (bey ve uşak) arasındaki sevgi dişil ruh tarafından cezalandırılmaktadır.

Burada kadın erkek ilişkisinin söğütten yapılan davul ve tokmağıyla simgelendiğine dikkat edelim: George Thomson'un Afrika'dan, Eski Yunan'dan verdiği bilgilere ve benim topladığım başka bilgilere göre davul hemen her coğrafyada bakireyi temsil eder. Tokmak erkek cinsiyete bağlanır. Dünyanın farklı yörelerinde kadın idoller ellerinde fallus benzeri davul tokmağıyla görülürler. Tanrıça İnanna Gılgamış'a davul ve tokmak hediye ederek onunla birleşmek isteğini ya da tanrıça ile kralın ilkbaharda kuttörenle evlenmesini simgesel biçimde anımsatmaktadır. Ancak Gılgamış fiziksel gücünü, daha önceki kahramanlık öykülerinde anlatıldığı gibi kanıtlamış bir kraldır; gücünü, iktidarını tanrıçaya borçlu olmak istemez; tanrıçayla

birleştikten sonra, onun vereceği kadere razı olup ölmek istemez. Kadınların başlattığı bu gelenekten hoşlanmaz ve destanda bu kuttörenin yapılacağı gün düğün evine adımını atmaz ve sonraki günler erkek yoldaşlarını toplayıp ölümsüzlüğü aramak üzere yola çıkar.

Tanrıça ile kralın yatacağı kutsal yatak boş kalır. Çünkü Gılgamış birleşme yatağından kaçar. Tanrıça ile yatıp asıl o zaman erkek olacakken, onu simgesel biçimde reddetmesi (tanrıçanın verdiği eril cinsiyetli simgeyi kaybetmesi) sonucu cezalandırılır. Tokmağın yeraltına —geri dönülmeyen ölüler ülkesine düşmesi— aynı zamanda onun erkekliğinin bağlanma büyüsüdür bir anlamda. Daha sonra göreceğimiz gibi, Sümer büyücülüğünde kötülük yapılmak istenen şeyin bir benzeri yapılıp yeraltında saklanıyor ve onun ölmesi sağlanıyordu. Gılgamış'ın evlendiği hiçbir yerde belirtilmez. Gılgamış —artık erkekler için bir tehlike haline gelen, erkeğin psikolojisini bozan büyüleri kullanan— kadın erkini yıkmak isteyen erkekleri temsil eden ilk kahramandır.

Gılgamış'ın yok etmek istediği bakireler tanrıçası Lilit ölmez, kaçıp uzaklara gider. Ve çok sonra bir başka yazılı kaynakta ortaya çıkar: Tevrat'ın ilk biçiminde Lilit Adem'le birlikte topraktan eşit olarak yaratılır. Lilit Adem'le birleşme konumunda altta olmayı istemediği, Adem de kabul etmediği için, Yahudi tanrısı Lilit'i yok eder veya gökte bir yıldıza çevirir. Bunun üzerine Tevrat'ın ikinci kez yazılışında bu kez Adem'in karısı Havva onun kaburgasından çıkar ve ilk karısı Lilit kötü bir biçimde anılır. Bir başka versiyona göre Lilit Adem'in oğullarını gece uykularında baştan çıkaran dişi şeytandır. Bazı halk efsanelerinde yeni doğmuş çocukları öldürmeye çalışmaktadır. Bütün görsel ve yazılı betimler gözden geçirildiğinde kadınla erkek cins arasındaki erk yarışı açıkça ya da üstü örtülü bir biçimde pek çok yerde karşımıza çıkar. Özgür ruhlu Lilit yeni erkek egemen düzene karşı eski tanrıça geleneğini sürdürmek isteyen, erkek egemen düşünceyi kabul etmeyen, bunun için de erkek egemen zihin ya da Yahudi tanrısı tarafından cezalandırılan kadındır.

Söğüt ağacının kesilme nedeni, kadınların yarattığı dil, din ve kültürde tanrıçanın saçını başını ve üreme organını temsil etmesi,

erkekler üzerinde ürkütücü bir etki yaratmasıdır. Gılgamış erkek cins üzerinde baskı kuran kadın inançlarına/fenomenlerine isyan eder.[12] Bunlar binlerce yıl birikmiş ve erkekler üzerinde rahatsız edici bir etki yapmaya başlamıştır. Kadının başının örtülmesi daha sonra göreceğimiz gibi yalnız din ve devleti temsil eden kişilerce değil, örneğin Eski Atina'da filozoflarca da istendi (*bkz*: M. Foucoult, *Cinselliğin Tarihi*). En iyi niyetle bakarsak, amaç, bütün bu yanlış bilgilere, fenomenlere bir son vermek, kadın saçını yasaklayarak, kadının başını örterek erkekleri rahatlatmaktı. Nesnel açıdan bakarsak, erkek zihin, erkek erkini oluştururken bütün engelleri yıkmak, erkeği üstün cins olduğuna inandırmak istedi; eski anaerkil dünya görüşünün yeniden hortlamasını önlemek için, kadını her alanda yadsıma yoluna gitti.

Örtülü kadın başının erkeklere iletisi şuydu: "Bakın bir zamanlar sizi büyülü bağlarıyla, saçlarıyla korkutan tanrıça ya da saçlarının kötü etkisi olan kadın artık yok; kadınları ve saçlarını denetlediğinize göre onların denetimi sizin elinizde." Ancak bugün aklıbaşında hiç kimse bu türden yorumlara inanarak kadın saçının yasaklanmasını kabul edemez. Kadınların üreme ve üretim üzerinde yetki ve etkileri gerileyince bu kez de erkek cins ve organı içinden çıkılmaz bir fenomene (penis, erkek organ; fallus, onun fenomenidir) dönüştürüldü, kutsal sayıldı ve erkek tanrı betimlerinde abartılarak işlenip güç ve iktidar simgesi oldu. Erkekler devleti, orduyu, erkek merkezli din kurumlarını ve en önemlisi üretim güçlerini Tunç Çağı'ndan beri —kabaca beş bin yıl— sürekli ellerinde tutmaktadır.

Yukardaki örneklerle tamamlanan başka veriler de var: Kadın saçının ritüele ilişkin yanı olup olmadığını ararken, Robert Montagne'nin kitabında önemli bir bilgi çıktı karşıma, buraya aktarıyorum.

Danslar ve Oyunlar

Arabistan'ı on dokuzuncu yüzyılın başlarında, bizim gördüğümüz tarihte-

[12]Fenomen, yanlış bilgiler ve yorumlar sonucu somut bir nesnenin artık nesnesiz olarak yeniden imgelemde üretilmiş halidir, diyebiliriz. Burdaki bağlamda insanların bir olguyu benzetmelerle açıklamaya çalışmasından doğmuştur.

ki kadar bozulmamış olarak gören Burchardt gibi iyi müşahitler kadınlı erkekli icra edilen bedevi danslarının önemini belirtmektedirler. O zamanlar ikinci Vehhabi istilası vukubulmamış ve kabile geleneklerinden çoğu, mütaassıp Necidliler'in baskısı altında ortadan kalkmamış bulunuyordu.

Burada da kendimizi Berberistan'a yakın görüyoruz. Asamer denilen ve geceleri saatlerce süren bu danslara, ekseriya, şairlerin irticalen söyledikleri aşk nağmeleri refakat eder. Kadınlarla erkekler ayrı ayrı gruplar teşkil ederler ve genç kızlar dans ederek erkeklere doğru ilerler. Erkekler tarafından da delikanlılar yahut kızların akrabaları onlara doğru yürürler. Burchardt bu dansların çölün her tarafında icra edildiğini, ancak her kabilenin kendisine mahsus bir oyun havası, bir şarkısı olduğunu bildiriyor. (...)

Bugün eğlenceler sık sık yapılmamakta ise de çölde, bilhassa kızları daha serbest olan Sleybiler'de hâlâ uygulanmaktadır. Parya kamplarına uğrayan asil bedeviler oralarda geleneklerin devam edegelmesinden pek memnundurlar. Dansözler örgülerini çözerek, güpegündüz erkeklerin hayran bakışları karşısında, deve sidiği ile terbiye edilmiş kıvırcık ve parlak saçlarını dalgalandırırlar. Şair oynayan dilbere, Süleyman Peygamber'in mezamirinde söylediğini tekrar edebilir:

Saçların Galaad dağı yamacında otlayan keçi sürüsüne benzer.

Dans eden kızların elinde bir baston vardır, saçlarını önden arkaya atmak için bundan yararlanırlar. O vakit seyircilerin heyecanı son haddini bulur. Onların nazarında sıkı bir başörtüsü altında saklanması eski Sâmi gelenekleri icaplarından olan bu servet ve ihtişamın bu suretle teşhiri pek cesurane bir harekettir.[13]

Dikkat edilirse yazar saçların saklanmasını İslam'a değil de, Sâmi geleneğine bağlıyor. (İslamiyet'ten önce de soylu Arap kadınları cilbab adı verilen kendilerine özgü bir çarşaf örtünüyorlardı.) Asıl dikkat çekmek istediğim nokta kadın saçına ilişkin bu ritüelin eski tanrıça kuttörenlerinden kalmış olacağı ihtimalinin yüksek olduğu. Kutsal hayvanların sidiği ilkbahar ya da sonbahar kutlamalarında kullanılıyordu birçok coğrafyada. Örneğin Harran'da yeraltına giren Güneş-tanrı adına yapılan kutlamalarda keçi sidiği arınma maddesi olarak bulundurulurdu. Burchardt, kızlar bastonla saçlarını arkaya attıklarında, seyredenlerde heyecanın son haddini bulduğunu söylüyor. Çünkü

[13]Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, İstanbul, 1950, s. 76-77.

onlar bunun cinselliğe hazırlayan simgesel bir hareket olduğunu, bastonun fallusu, saçların üreme organını ve bereketi temsil ettiğini ve bunun bir bereket büyüsü olduğunu biliyorlardı. Kutsal evlilik şöleninde kralla tanrıçanın birleşmesiyle bütün canlıların yavrulamasını ya da meyve/başak vermesini sağlayacağını düşündükleri zamanlardaki gibi, yukardaki örnekte de kadın saçına değen fallusun birleşmeyi temsil ettiğine ve bereket getireceğine inanıyorlardı. *Çin Simgeler Sözlüğü*'nde Wolfram Eberhard bu konuyu anlamamıza yardımcı olacak ilginç şeyler söylüyor: "Tu/tu," kel ya da kel eşek anlamına gelir. Rahipler başlarını traş ettirme kuralına uymak zorundaydılar ve onlara takılan tu adı kabaca penis anlamına geliyordu." Yalnız kadın için değil, erkek için de aynı benzetmenin yapıldığını görüyoruz. Mantık çocuksuydu ve hiç ilgisi olmayan şeyler bir benzerlik yüzünden —burada saç ve kıl— aynı çağrışım kümesine katılıyor ve kılla benzerliği yüzünden cinsellikle ilişkilendiriliyordu.[14]

Malik Aksel Amasya çevresinde rastlanan bir âdetten söz eder. "Yakın bir tarihe kadar Amasya çevresinde gelinler başlarında, saçları arasında altınlar, türlü süslerle birlikte dingil denilen ve havan tokmağına benzeyen bir süs bulundururlardı. Bu süs gümüşten veya altından yapılmış erkeklik âleti idi. Evlendikten sonra bu işaret başa takılmadığı gibi, kızlık devirlerinde de bu işaret konmazdı. Sadece gelinler bu işareti takarlardı. Bunun nereden geldiği ve niçin takıldığı belli olmamakla beraber fallus dinî inanışlarının tılsım şekline girmiş kanıtları olsa gerek. Acaba böylelikle Amasya civarındaki Zile'de eski adı ile Zella'da mabude Anaitis mezhebinin tesirini mi görüyoruz? Nitekim bu mabude Venüs'e tekabül ederdi."[15] Neden gelinin saçlarının arasına dingil adı verilen ve aslında fallus olan nesneler takıldı? Yukarda belirtilen yorumlara göre, cinsel birleşmenin temsili

[14]Kadın saçının gizlenmesinin nedenlerini çağdaş düşünceyle açıklayamayız. Bu inançlar, fenomenler bilinçaltında sürdü ve bilinçle aydınlanmadıkça da sürecek. Bu takıntıyla nasıl yaşanacak? Yalnız kadınların değil; İslamın, Türkiye'nin ve insanlığın sorunsalı bu.

[15]Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, 1960, s. 172. (Anaitis Amasya'da tapım gören Mısır tanrıçası İsis'in çeşitlemesi olabilir.)

olarak kadın başında canlandırılması ve bolluk getireceğine inanılması nedeniyle takılmıştır diyebiliriz.

Batman barajı yakınında bulunan ve günümüzden 11 bin yıl önce yerleşik yaşama geçen Hallan Çemi'de bulunan havan tokmaklarının da fallusu temsil ettiklerini düşünebiliriz.[16] *Irzlı Bahçe* adlı cinsel eğitim kitabında Şeyh Nefzavî (kendisi din adamıdır) birleşme tekniklerini anlatırken fallus ile havan tokmağı arasında bağ kurmuştur.

Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar adlı kitabında Semih Tezcan, saçla kargı arasında bağıntı kurulduğunu gösteren bir örnek veriyor: "Kargu gibi kara saçum uzanur gördüm, uzanıban gözümi örte gördüm." S. Tezcan "Kargu gibi benzetmesinin erkek saçı için kullanıldığı tek yer burasıdır. Öteki verilerin hepsinde (...) kadınlar için ve yalnız kargu gibi kara saçını yol" deyiminde geçer. Saç ile kargu (kamış, saz) arasındaki benzetme, her seferinde saçın rengi belirtilerek (kara saç yapılmış olmasına karşılık renkçe değil uzunlukça benzetmektedir." (Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, s. 118. Bu bilgiler konumuz için önemlidir. Kamışları (saz) keserek sepet, hasır yapan kadınların, kendi saçları başlarıyla kamış ve kamışlık arasında ilişki kurduklarını gösteriyor. Kamışlık ve onun sıklıkla bulunduğu bataklık yaratılışın, yaşam bulmanın, bereketin yeri. Başka coğrafyalardan gelen verilerle ortak yoruma sahiptir bu bilgi.

"Baba-Kız, Baba-Oğul Birliği" ile Değişen Konumun Görüntüsü Olarak Tesettür

Önce, tanrıçanın tek başına evreni, dünyayı yarattığı dönemle çakışan, kadınların tarım üretimini başlattığı "anne-oğul birliği" vardır ve bu birlik hemen her coğrafyada karşımıza çıkar: Babasız doğan erkek kahramanlar ana-oğul birliğinde doğan kişilerdir: Kuzey Avrupa'daki dev Ymir, Osiris, Atis, Buda, Hz. İsa, Marduk, Cengiz Han vb.

[16]Bkz: *Neolithic In Turkey (Plates)*, s. 13.

Ana-oğul birliği daha çok yabanılların tanrıçasıyla oğlunda ya da kent-devletinin tanrıçası ile onun oğlu kabul edilen rahip/kralda ortaya çıkar. Üreme ve üretime egemen olduğu için anne merkezdedir. Din devleti ortaya çıktığında, devlet öncesindeki anne merkezli din etkisini bir zaman sürdürür ve kral buyrukları tanrıçadan alır. Ana-oğul birliği, devlet gelişip erkek merkezli olduğunda da —en azından kut-törenlerde— dogmalara dönüşmüş olarak devam eder. Mısır'da adı kamutef, Anadolu'da hauma'dır. Eski Türkler'de "kişioğlu" bu birliği ifade eder. Hint'te ve başka coğrafyalarda da tanrıça ve kral olarak ana-oğul birliği karşımıza çıkar.

Ana-oğul birliğinin anlamı şudur: Dualist (ikici) dünya görüşünde dünyayı kuran iki güç kadın ve erkektir, iki cins ilk aşamada, "anne ve oğul"da temsil edilir.[17] Bu derece güçlü olan imge, ataerkil dönemde mitler aracılığıyla baba-kız birliğine dönüştürülmek istense de yeterince tatmin edici olamamıştır. Çünkü anne-oğul birliği ile kadın, kendinde bulunmayan fallus fenomeniyle bütünleşmekte, yorumlarını Freud'a dayandıran Joseph Campbell'e göre bilinçaltında kendinde eksik olarak gördüğü fallusa sahip olmaktadır.

Sümer'de karşılaştığımız eski büyük tanrıçanın bahçesindeki (cennet) bilgi ağacına sarılan yılan, annenin içinden çıkan fallus fenomenini temsil eder. (Ağaç ve bahçe tanrıçanın kendisidir. Fallus, ürün, meyve aynı çağrışım kümesine konulmuştur.) Tektanrılı dinlerden önce ailenin ve evliliğin ortaya çıkması sonucu "babanın yeni var oluş biçimi olan-bireysel babalık" eski özgür anne ve belki çoğu kez babası bilinmeyen çocuğundan oluşan iki kişilik aile geleneğiyle çatışmaktadır. Ordu-devlet-tapınak-üretim ilişkilerinden ötürü çoktandır

[17] "Anne" zaten birçok eski dilde "iki" sözcüğü ile ilişkilendirilmiş (Türkçe'de iki hem iki, hem de eki/eş anlamında) ve onun birçok coğrafyada erkek cinsi kendinde içerdiğine, onu içinden çıkardığına, "birken iki olduğuna" ilişkin betimler yapılmıştır. Birçok eski toplumda sayı simgeciliğinde tanrıça bir, iki ve üç rakamlarıyla ifade edilmiştir. O bir numaradır, ilk yaratıcı sayıldığı için; iki numaradır birken iki olduğu için, üç numaradır vulva üçgeninden ötürü ve anne, baba, çocuk birliği onda temsil edildiği için. Bu nedenle Sümer yazısında da kadını ve ikiyi gösteren işaret aynıdır. Daha sonra ataerkil görüş, erkeği biri gösteren işaretle, kadını yalnızca ikiyi gösteren işaretle göstererek eski geleneği kendi lehine çevirir.

gelişmeye başlayan baba-egemen-zihin, kadınla erkeğin günah işlemesini ana-oğul birliğine (şeytan tanrıça ve şeytan oğul) bağlar. Neden? Onun gerilemiş kalıntılarının, izlerinin, anılarının dinsel lanetlemeyle dolu bir söylemle tamamen yıkılmasını sağlamak için. Cennetten kovulmanın bedelini kimler öder, kimler aşağılanır? Havva'nın kimliğinde eski tanrıça ve onun bahçesindeki bilgi ağacına sarılan oğul imgesi! Karı koca ya da anne ve baba yeryüzüne sürgüne giderken eski ana-oğul merkezli dünya görüşündeki "oğul fenomeni" terk edilmiştir, o yeryüzüne onlarla birlikte gelmemiş, dışarda bırakılmış, yadsınmıştır. Yeni baba-Adem, eski oğulu, babasız oğulu istememiştir. Şimdi Havva kimliğinde karşımıza çıkan eski tanrıça artık gücünü yitirmiş olduğundan oğlunu savunamamıştır. Mitolojilerde sürgünün anlamı, işlenen suçun bedelini ödemek üzere kahramanın haklarından vazgeçip daha düşük düzeydeki uzak yerlerde çile içinde yaşayıp arınmasıdır. Çile çekmeye gidilen yer dünyadır. Kadının asıl suçu, daha önceki dönemde işlediği suçtur; yani "kadın ve erkek temsili"ni ana-oğul birliğinde yaşamış olmasıdır. O cennet bitmiş, yeryüzü acıları başlamıştır. Evet tanrıça için ana-oğul birliği bir cennetti, kadına hükmeden bir aile düzeni, maddi babalık yoktu; tanrıça özgürdü, yaşamın merkezindeydi. Babanın ya da oğulun birbirini kıskanması yoktu. Anne oğulu koruyor ve bilgi-deney (dil, din, kültür de diyebiliriz) birikimlerini oğluna aktarıyordu. Ve şimdi yeni erkek zihne göre bu yanlışlığın cezasını cennetten sürülerek ve oğlundan ayrılarak çekmekte, ilk babayı da (Adem) cezasına ortak etmektedir. (İnsanlar bu aşamalardan, diyalektik/yanıt ve yadsımalardan geçerek uygarlaştılar. Sınadılar, doğruları ve yanlışları oldu, yeni durumlar ortaya çıkınca doğrular da yanlışa dönüştü, yanlışlara yeni yanıtlar verdiler; diyalektik dediğimiz şey sonsuzca sürdü ve sürüyor.) Ne var ki sürgün de olsa kazançlı çıkan artık baba kimliğiyle temsil edilen erkek cinstir. Ama güçlükler de bu noktada başlar: dünya önderliği ve dünyadan sorumlu olma, olumlu ya da olumsuz (ölüm, hastalık, kıtlık, doğal afet) anlamıyla tanrı-anadan tanrı-babaya geçer, zenginlikleri sahiplenmek için savaşlar eklenir onların üstüne. Savaşı başlatan erkek zihin, babanın üstünde taşınması güç bir yük bırakmıştır.

Cennette cinsel birleşmeden doğan suç işleme temasının altında yatan asıl büyük, ama söylenmeyen suç, ilk cennetin ana-oğul birliğinin mekanı olması, tanrıçanın bahçesinin cennet sayılmasıdır. Kovulmanın gerçek amacı bu birliğin dağıtılmasıdır. Cennetin ilk modeli olan tanrıçanın bahçesinde tanrıçanın yetiştirdiği ağaçlar, genellikle hurma ve elma ağaçlarıdır (Sümer tabletlerinde yazıldığı gibi). Oğul ya da yılan/fallus fenomeni o ağaçların bekçisidir, o varken elmaları koparmaya kimse cesaret edemez. Tanrıçanın iznini almadan koparan ise Sümer mitinde olduğu gibi büyük tanrıça tarafından lanetlenir.[18] Cennet erkeğin bilinçaltında, babasız oğul'un egemen olduğu mekandır. (Aileye sonradan katılan) baba cennete oğuldan sonra giren ve şimdi anneyi cennetten alıp uzaklara götürendir. Erkek burada (ataerkil düzende) kesin bir tavırla ortaya çıkar. Ekonomik gücü sağlayan odur ve erkek bakışına göre kendi çocuğuna bakmak istemektedir.[19]

Eski ana-oğul birliğine karşı, "tek tanrı ve oğlu İsa" baba-oğul birliğinde bütünleşmektedir. Ana-oğul birliğinin geriletilmesi anlamına gelmektedir bu. Yerlilerin dinsel inancındaki yeniden doğuşu gerçekleştirdikleri erginleme kuttöreni ile (inisiasyonla) örtüşmektedir. Yerlilerde annesinden doğan çocuk erginleme töreniyle yeniden baba tarafından simgesel açıdan doğurulmuş olur. İsa'nın göğe yükselişi, yeniden ve zihinsel açıdan babadan doğuşunu simgeler. Erkek zihin yeni bir doğum biçimini öne çıkarmakta ve çocuğu kendine yakıştırmaktadır. Kadındaki maddi doğuma ve bilgi/bilgelik

[18]Bu öyküde büyük tanrıçanın kocası olan tanrı, tanrıçanın fidanlar ekip yetiştirdiği bahçesine (cennete) sonradan giren kişidir. Ailede kocanın olduğu üç kişilik birliğe geçiş dönemi açıkça görülür öyküde. Tanrı ve veziri meyve ağaçlarına yabancıdır, onları ilk kez görüyor gibidirler, bir hırsızın yaptığı gibi meyveleri hoyratça koparır, yağmalarlar. Bahçesinin perişan halini gören tanrıça kocası tanrıyı lanetleyince, yağmalanan sekiz ağaca karşılık sekiz yerinde hastalık çıkar tanrının. Sekizle cennet arasındaki ilişki bu öykü ile başlar. Yunus Emre şiirlerinde sık sık "sekiz uçmağ" deyimiyle anar cenneti (uçmağ=cennet). Daha çok bilgi için bkz: S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s. 123.

[19]"*Baba, annesiyle yaşadığı cennete dışardan giren ilk kişi olarak çocuğun arketipsel düşmanıdır; bu yüzden, tüm düşmanlar (bilinçdışında) babanın simgesidir.*" J. Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, s. 181.

tanrıçalarının bilgi/büyü üretmelerine; bunların erkek cins üzerinde baskı oluşturmasına karşı; erki eline geçiren erkek zihin, "kadından doğmayı küçümseyen" bir tavır geliştirir; ve onun yerine kendi cinsini yüceltilmiş bir doğumla ilişkilendirir. Sokrates ebe olan annesinden esinlenerek ve onun doğurtmasına bilinçdışı bir tepkiyle kafadan-doğum anlamına gelen *mayötik* kavramını bulur. Bunun anlamı, filozofun (erkek) diyaloglarla karşısındaki genç öğrencinin (o da erkek) kafasındaki düşünceleri, uslamlamaları "yanıtlamalar" biçiminde alması, dışarı çıkartması, bir tür doğurtmasıdır. Bu doğum kadının yaptığı doğumun üstünde bulunur. Yunus Emre "kadından doğanın öldüğünü" ifade eder birkaç şiirinde.[20] Yeni ataerkil düşünceye göre şiir ya da düzyazı biçiminde doğan düşünceler ölümsüzdür.

Kafadan doğum somut biçimde Zeus'un zekâ ve savaş tanrıçası kızını kafasından doğurmasıyla ortaya çıkar. (Burada da Zeus'un saçı başı üreme organıyla eşdeğer tutulmuş oluyor.) Zeus, "zekâ ve bilgelik tanrıçası Metis"i gerdek gecesi yutmuş, onu soğurmuştur. Bu tam da "kadının birleşmede erkek organı soğurması, yutması söylemi"ne karşı verilmiş bir erkek yanıtıdır. Öte yandan tanrının gücünü içerdiği düşünülen genç insanın ya da totem hayvanın eti yenilerek, nasıl ondaki gücün yiyene geçeceğine inanıldıysa, Zeus da Metis'i yiyerek ondaki bilgi ve bilgeliği soğurmuş, kendine geçirmiş olur. Metis ve Zeus'un bu öyküsünde önderliğin kadından erkeğe geçişi simgesel olarak görülür. Ayrıca ana-kız birliğinden baba-kız birliğine evrilmeyi temsil eder. Zekâ ve savaş tanrıçası Athena, Metis'in kızı diye anılmaz, Zeus'un kızı diye anılır.

Ana-oğul birliği gibi ana-kız birliği de, babanın henüz katılmadığı iki kişilik aile aşamasına işaret eder genellikle. İlk örnekleri İÖ 6. – 7. binyıla ait Çatalhöyük duvar resimlerinde görülür. Birbirinden çıkan iki ana-kız vardır. Yunan mitolojisinde toprak-ana Demeter ve kızı

[20]Sabahattin Eyuboğlu, *Yunus Emre*, s. 286. İfadenin bulunduğu dörtlük şöyle: "Doğdun ölürsün anadan/ Olmaz dediğin de neden/Aklı gitmiş hayvan âdem/Dünya senin değildir hey" Burada Yunus daha çok maddi zenginlikler, rütbeler ve iktidar bağlamında, her çabanın sonunda boşa gittiğini, "hiç" olduğunu söylüyor, ama hiç'in nedenini de anadan doğmaya bağlıyor.

Kore de (ya da Persiphone) ana-kız birliğinin temsilcileridir. Zeus'un Athena'yı doğurması ile baba-kız bütünlüğü sağlanmıştır. Athena, yeni ataerkil dönemde, artık kendisi için küçültücü bulunan "anadan doğmuş" nitelemesinden kurtulmuştur böylece. Zeus, erkek tanrı Dionysos'u baldırından doğurarak, baba-oğul birliğini de gerçekleştirmiştir. Bunlar kadın egemen zihinden, erkek egemen zihne geçerken ortaya çıkacak sorunları mitsel öyküyle çözmek amacını taşırlar. Zeus-Metis ilişkisinde açıkça erkeğin kadın gövdesini ve bilgi birikimini kıskanması olgusu vardır.

J. Campbell'in ana-oğul bütünleşmesinin karşılığı, yani içinden bir kız evlat çıkaramamak, erkek cins için mümkün olmadığından, kıskançlığın tehlikesi erkek için hep vardır.[21] Önderliğin kadından erkeğe evrilmesi döneminde doğuran erkek kahramanlara, birçok coğrafyada rastlanır. Sonunda, yeterince inandırıcı olamadıklarından belki erkek kahramanlar doğurdukları iddialarından vazgeçer, abartılı üstünlükleri savaşa ilişkin kahramanlıklarda kullanırlar. Ancak erkek cinsin de binlerce yıl yaşadığı "kadın cinsi gizil bir güç durumuna getiren fenomenler", erkeğin bilinçdışında doğuran kadın gövdesine duyulan kıskançlık biçiminde sürer. Bu aşk ve nefret ilişkisi iç çatışmalara yol açacak; hatırlamak istemediği dişil gövdeyi yok saymasını sağlayacak kadar örtmeye yönelecektir. Dişil gövdenin etki-

[21] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji–Tanrının Maskeleri*, s. 85. Daha önce doğurmanın dişi hayvanlar tarafından da yaşandığını; Platon (*Timaios*) ve Sokrates'in doğurmayı önemli bulmadığını belirtmiştim. (Üretimi gerçekleştirmeseydi, kadının yalnızca üremeden ötürü önder sayılamayacağı düşüncesini burada da hatırlamak gerekiyor.) Üreme ve üretimi birbirinden ayrıştırmadan yorumlayan kadın zihni, ana-oğul birliği üstüne ilginç fenomenler yaratmış. Yaratanla yaratılanın birliği, toprakla (tanrıça) içindeki tohumun birliği, ağaçla meyvesinin, hilalle içindeki yıldızın (ya da Güneş'in) birliği hep ana-oğul birliğini gösterir: bunlar hayvandaki doğurmanın ötesine "birlik" fenomeniyle geçer. Annelerin hemen her coğrafyada oğullarını çok sevmesinin altında belki de, kadınların ortak bilinçdışındaki bu fenomenler vardır. Böylece kadınlar kendi haklarından oğulları adına vaz geçiyor ve kadın aleyhine cinsiyet ayrımcılığını körüklemiş oluyorlar. Pek çok ailede kız evlat bu ayrımcılığın kötü sonuçlarından payına düşen olumsuzlukları almış oluyor. Bilinçli aydın kişilerin bile bazen kızına ve oğluna eşit davranamaması, insanın sorunlarını çözmekte kalıtımsal imgeler yüzünden karşılaştığı güçlüğü göstermektedir.

leyici gücünden korkmakta ve o etkiyi sınırlamak istemektedir. Dinle ya da düşünceyle yücelttiği kendi gövdesidir. Kendisinden olmayanı kabullenmek istemez. Geçmişte ana-oğul birliğine dayanarak tanrıça, oğul-tanrının ya da genç kralın üzerinde hüküm sürdüğüne göre, yapılacak şey bundan sonra böyle bir ilişkiye izin vermeyecek önlemler almak, kadın cinsiyeti erkeğe göre değersizleştirmek ve dişil gövdeyi denetlemektir. Tarihsel koşullar bu olanak için elverişlidir: Üretim güçleri erkeklerin elindedir ve onların denetiminden doğacak erki kadınlarla paylaşmaya razı değillerdir artık.

Erkek egemen zihin, eski tanrıça öğretisinin yarattığı koşullardan kendine uygun koşullar yaratma becerisini edinmiştir. Eski aşk tanrıçalarının tapınaklarında gizlenen ve serbest aşk yapmaya devam eden son rahibe kalıntıları yozlaşmış ya da fahişe olarak görülmüş; üretim ellerinden gittiği için çıkarlarını daha çok batılla, büyüyle sağlamak zorunda kalmışlardır. Önce Tevrat bu kadınları abartarak kötülemekte, onların linç edilmesine uygun ortamı hazırlamaktadır (örneğin Hezekiel bölümü). Kadınları örtmek, kapamak, başlarını bağlamak için toplum psikolojisi uygun kıvama getirilir. Tesettür İslam toplumlarında süreklilik kazanır. Hıristiyan toplumlarında da kadınların başları örtülür, kocası Haçlı Seferleri'ne giden kadınlara bekaret kemerleri takılır. Orta Çağ'da cadı oldukları suçlamasıyla binlerce kadın yakılır. Eski Yunan'da kadınlara entelektüel alan yasaktır, okula gidemez, meslek sahibi olamazlar. Platon ve Sokrates'e göre erkekler birinci sınıf, kadınlar ikinci sınıf, hayvanlar üçüncü sınıftır. Platon'un *Timaios*'taki diyaloglarında kadın aleyhinde daha pek çok görüşe yer verilir. Dinbilimciler *Timaios* adlı yapıtın tektanrılı dinlerin dünya görüşünü etkilediğini belirtir ve çok önemli bulurlar bu açıdan. Eski Atina'da kadın düşmanlığı inanılmaz boyutlardadır. Mitsel öyküler Atinalı yazarlar tarafından yeniden oyun biçimine getirilerek yazılır ve kadın kahramanların yaptıkları olumlu nitelikte ne varsa erkeklere maledilir. Klasik filozoflar erkek aşkını över, kadın aşkından söz etmezler. Pandora'nın kutusu hikayesi ile kadınlar hakkında yanlış bilgiler verir ve aşağılık cins olduklarını —belki bilinçdışıyla— kafalara yerleştirirler. Onların içinde bir tek Aristophanes kadınları

savunur ve öteki seçkin filozofların, ozanların kadın düşmanlığıyla oyunlarında alay eder. Ne var ki bunlar tekil kalan davranışlardır. Felsefeye, felsefe diline egemen olan erkek zihni kadınlar aleyhinde zamanımıza kadar süregelen fenomenler üretir: Kadınların histerik olduğu, iradelerinin zayıflığı, zekâca erkeğin gerisinde kaldıkları vb. yanlış bilgiler dünyanın her yerinde şırınga edilir toplumlara.

Kadın aleyhinde etkiler oluşturmak istenilen metinlerden biridir aşağıdaki yazı, kaynağını (bilmeyenler için) sonra açıklayacağım:

Aslın ve doğumun Kenanlılar diyarından; baban Amorî, anan ise Hitti. Doğumuna da gelince, göbeğin doğduğun günde kesilmedi, ve seni temizlemek için su ile yıkamadılar; ve tuzla tuzlanmadın, ve kundakla sarılmadın. Sana merhamet ederek bu şeylerden birini sana yapsın diye kimsenin gözü sana acımadı; ve doğduğun gün senden ikrah ettikleri için kırın yüzüne atıldın.

Ve yanından geçtim, ve seni kanında yuvarlanmakta gördüm, ve sana dedim: Kendi kanında yaşa; evet, sana dedim: Kendi kanında yaşa. Seni tarlada biten şeyler gibi çoğalttım, ve sen boy attın, ve büyüdün, ve süsler süsü oldun; memelerin belirdi, ve saçların uzadı: ve sen açık ve çıplaktın. Ve yanından geçtim, ve seni gördüm, işte, çağın sevgi çağı idi; ve senin üzerine eteğimi yaydım, ve çıplaklığını örttüm; ve sana and ettim, ve seninle ahde girdim, (...) ve sen benim oldun. Ve seni su ile yıkadım; ve üzerinden kanını bütün bütün temizledim, ve yağla seni yağladım. Ve sana renk renk işlemeli esvap giydirdim, ve ayağına yunusbalığı derisinden çarık giydirdim, ve beline ince keten kuşak bağladım, ve sana ipekler giydirdim. Ve süslerle seni süsledim, ve bileklerine bilezikler, ve boynuna gerdanlık taktım. Ve burnuna halka ve kulaklarına küpeler ve başına güzellik tacı koydum. Ve altınla ve gümüşle süslendin; ve esvabın ince keten ve ipek, renk renk işlemeli kumaştı; ve ince un, ve bal ve yağ yedin; ve çok, çok güzeldin, ve krallığa yaraştın. Ve güzelliğinden ötürü milletler arasında adın çıktı: çünkü üzerine koyduğum haşmetimle güzelliğin kusursuzdu, (...)

Fakat sen güzelliğine güvendin, ve şöhretin yüzünden fahişelik ettin, ve yoldan geçen her adamın üzerine fahişelik ettin, ve yoldan geçen her adamın üzerine fahişeliklerini döktün; onun oldu. Ve kendi esvabından aldın, ve kendine renk renk yüksek yerler yaptın, ve onların üzerine fahişelik ettin; olmaz şey ve olmayacak şey. Sana verdiğim, benim altınımdan ve gümüşümden olan kendi güzel mücevherlerini aldın, ve kendine erkek sanem-

leri yaptın, ve onlarla fahişelik ettin; ve renk renk işlemeli esvabını aldın, ve onlara örttün, ve yağımı ve buhurumu onların önüne koydun. Sana verdiğim ekmeğimi, sana yedirdiğim ince unu, ve yağı ve balı, bunu da hoş koku olarak onların önüne koydun; ve böyle oldu, (...) Ve bana doğurduğun oğullarını ve kızlarını aldın, ve yiyecek olsun diye onlara kurban ettin. Fahişeliklerin az mı ki, evlâtlarımı da boğazladın, ve onları ateşten geçirerek onlara verdin? Ve bütün mekruh şeylerinde, ve fahişeliklerinde gençliğin günlerini anmadın, o zaman ki sen çıplak ve açıktın, ve kanında yuvarlanmakta idin.

(...)

Ve vaki oldu ki, bütün kötülüğünden sonra (vay, vay başına! ...) kendine tonoz yaptın, ve her meydanda kendine yüksek yer yaptın. Her yol başında kendi yüksek yerini yaptın, ve kendi güzelliğini mekruh bir şey ettin, ve yoldan geçen her adama ayaklarını açtın, ve fahişeliğini artırdın. Ve bol etli komşuların Mısır oğulları ile fahişelik ettin; ve beni öfkelendirmek için fahişeliğini artırdın. Ve işte, elimi senin üzerine uzattım, ve senin azığını eksiltttim, ve senden nefret edenler, Filistî kızları diledikleri gibi etsinler diye seni onlara verdim, onlar ki senin hayasızlık yolundan utanıyorlar. Aşur oğulları ile de fahişelik ettin, çünkü doymuyordun; onlarla da fahişelik ettin, ve yine doymadın. Ve ticaret diyarına, Kildanîler diyarına kadar fahişeliğini artırdın; yine bununla da doymadın.

Yüreğin ne kadar yıpranmış ki, (...) her yol başında kendi tonozunu, ve her meydanda yüksek yerini yaparak, bütün bu şeyleri, utanmaz fahişe işlerini yapıyorsun, ve ücreti hor görmekle bir fahişe gibi de değilsin. Zina eden, kocasının yerine yabancılar alan bir karısın. Bütün fahişelere hediye verirler; fakat bütün oynaşlarına sen hediyeler veriyorsun, ve fahişeliklerin için her yandan sana gelsinler diye onlara rüşvet veriyorsun. Ve fahişeliklerinle başka kadınlara benzemezsin; çünkü fahişelik etmek için kimse senin ardına düşmüyor; ve madem ki ücret veren sensin, ve sana ücret verilmiyor, bunun için başkalarına benzemezsin.

Bundan dolayı ey fahişe (...) Hayasızlığın meydana döküldüğü, ve oynaşlarınla fahişelik ederek çıplaklığın açıldığı için, ve mekruh işlerinin bütün putları yüzünden, ve onlara verdiğin oğullarının kanından ötürü; işte bundan ötürü, kendileriyle eğlendiğin bütün oynaşlarını, ve sevdiklerinin hepsini, bütün nefret ettiklerinle beraber toplayacağım; onları çepeçevre sana karşı toplayacağım, ve onlara çıplaklığını açacağım, ve bütün çıplaklığını görecekler. Ve zina eden, ve kan döken kadınlara edilen hükümle sana hükmedeceğim; ve senin üzerine kızgınlıkla ve kıskançlıkla kan hükmü getireceğim. Ve seni onların eline vereceğim, ve senin tonozunu yıkacaklar, ve yüksek yerlerini

bozacaklar, ve üzerinden esvabını soyacaklar, ve güzel mücevherlerini alacaklar; ve seni çıplak ve açık bırakacaklar. Ve sana karşı bir cümhur çıkaracaklar, ve seni taşlarla taşlayacaklar, ve kılıçları ile delik deşik edecekler. Ve senin evlerini ateşle yakacaklar, ve çok kadınların gözü önünde senin üzerinde hükmü yürütecekler; ve bir fahişe olmaktan seni alıkoyacağım, ve sen de artık ücret vermeyeceksin. Böylece sana olan gazabımı yatıştıracağım, ve kıskançlığım senden kalkacak, ve susacağım, ve artık öfkelenmeyeceğim.

Bu metnin alındığı kaynak Tevrat, sözlerin sahibi ise Rab. Metinde yalnızca "*Rab'bin sözü*" olduğunun belirtildiği yerlerde parantez içinde üç nokta kullandım.[22]

Acaba Tevrat'taki metin gibi, bir dinsel kitapta kadının ağzından kocasına yazılmış böyle bir metin var mıdır?

Tevrat'taki *Hezekiel* bölümü (bap 16) Batı'da çok tartışılmış, çözememişler: Hiç inandırıcı bulmadığım şu sonuca varmışlar: *Kendisinden önceki peygamberler gibi Hezekiel de Tanrı ile halkı arasındaki ilişkiyi bir kocanın onu aldatan karısıyla arasındaki ilişkiye benzetir. Bu nedenle Yahuda'nın yıkılışını, temelli bir sadakatsizlik yüzünden verilmiş bir hüküm olarak görür.* (*Ana Britannica*) Bana göre, bu metinde hedef gösterilenler tanrıçaların tapınakları ve onların birer prenses olan başrahibeleri, rahibeleri. Bu kadınlar aşk tanrıçası adına kutsal fahişeler olarak tapınakta hizmet veriyorlardı, para almıyorlardı. Metinde sevdiği kadına seslenen erkek zaten onun diğer fahişeler gibi

[22]Tevrat'taki bu metin, Ekim 2002'de Güneydoğu bölgemizde bir erkeğin yolun ortasında çocuklarının annesi olan nikahsız eşini: —yan yana ve ayakta durarak sessiz ve kımıltısız seyreden dört polisin gözü önünde— elli beş bıçak darbesiyle delik deşik etmesini anımsattı bana. TV kanallarında gördük ve basında izledik. Tevrat Bab 16'da, Hezekiel'de olduğu gibi bu örnekte de koca karısının mutlak sahibi, yargılıyor onu ve cezalandırıyor. Bir kadın kocasını polislerin önünde elli beş darbeyle delik deşik edebilir miydi? Kutsal Kitaplar'ın dönemsel olarak kadın düşmanlığından etkilendiğini Hezekiel örneğinde de görürüz. Platon, Sokrates ve Aristoteles'in yazdığı felsefe kitapları da etkilenmişlerdir. Yaşadığımız çağda, Kutsal Kitap'lara dönemsel etkilerle girmiş olan ve cinsiyet ayrımcılığına (örneğin tesettür) göre davranmayı öneren bölümlere artık evet diyemeyiz. Bugün bir Yahudi erkeği karısını bu şekilde tehdit edip, mahkemede ben *Hezekiel* bölümündeki erkeği örnek aldım, Kutsal Kitap'ta söyleneni yaptım diyemez, hiçbir mahkeme Tevrat'ta yazılı olduğu gerekçesiyle bu metne göre karar veremez.

olmadığını, para almadığını para ve hediyeler verdiğini söylüyor. Belli ki bu kadın aşk tanrıçası inancını yayan ve dinini yaymak için erkeklerle yatan bir kadın. (Bizdeki tarikatlarda da 1990'lı yıllarda, kadın erkek din adına aşk yapma olayları hukuksal ve toplumsal sorunlar yaratmış, taraflar mahkemelik olmuştu. Aşk tanrıçaları yozlaşarak tektanrılı dinler döneminde bazı tarikatlarda sürmüş olmalı.) Metinde seslenen erkek her yolun ağzına, yüksek yere tonozlu yapı kurduğunu söylüyor. Burası tanrıçanın tapınağı ya da dininin öğretildiği yer: Devlet ve ordu öncesinde onların görevi ergen çağdaki erkeklere cinsel ilişkiyi öğretmekti. Demek ki o çağda buna gerek duyuldu. Erkek zihin egemen olunca bu kadınlar fahişelere dönüştürüldü.

Muazzez İlmiye Çığ'ın (*Ortadoğu Uygarlık Mirası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 217.) Yahudiler'de mabet fahişeliğinin devam ettiğine ilişkin bir açıklaması vardır: "Yahudiler'de erkek ve kadın kutsal fahişeliğin Tevrat'ın son yazıldığı zamana kadar devam ettiği *Tesniye*: 23/18'den anlaşılıyor. Burada: 'İsrailoğullarından ve kızlarından kendilerini fuhşa vakfetmiş kimseler olmayacaktır. Kadınlar! Fuhşun ücretini Allah'ın-Rabb'in mabedine getirmeyeceksin.'" deniyor.

Hezekiel'de onların nasıl aşağılandığı ve cezalandırıldıkları görülmektedir. Ancak tanrıçalar dönemi yeni yeni bilimin konusu yapıldığı için, *Hezekiel*'in neden böyle davrandığı gerçeklikle ele alınamamış, yukarda *Ana Britannica*'ya giren açıklamayla geçiştirilmiştir. Hezekiel'den Voltaire *Felsefe Sözlüğün*'de bahseder, ama kadına yöneltilen tehdide ve şiddete hiç değinmeden. Çünkü kadın hakkındaki yanıltıcı (dönemsel) etkiler Voltaire'in zamanında da devam etmektedir.

İlk tektanrılı dinin kutsal kitabı olan *Tevrat*'a buna benzer metinlerin girmesi ve yine Neşideler Neşidesi başlıklı aşk şiirlerinin girmesi, Kutsal Kitabın dönemsel etkilerden kurtulamadığına bir kanıttır.

Kabilelerde durum farklı değildir: Amerika'daki Tierra del Fuego Onaları'nda temeli erkek ideası olan Hain efsanesi vardır. Yerli halkların efsanelerini araştıran Lucas Bridges'e göre bu, erkeklerin

kadınları öldürmelerine gerekçe olarak yaratılmış bir öyküdür: Efsaneye göre kabilenin erkekleri kadınları büyücü oldukları gerekçesiyle öldürür; yalnızca küçük kızları bırakırlar.[23] Onalar, erkeklerin, kadınları katletmelerinden önceki yaşam biçiminden başlayarak efsanede şöyle anlatır:

> Erkekler müthiş bir korku içinde ve boyun eğmiş durumda yaşıyorlardı. Elbette köyü etle doyuracak ok ve yayları vardı fakat silahların büyü ve hastalık karşısında ne yararı var diye soruyorlardı. Kadınların baskısı arttıkça arttı ve durum kötüledikçe kötüledi, öyle ki erkekler sonunda ölü bir büyücünün canlısından daha az tehlikeli olacağını düşünmeye başladılar. Birlikte bütün kadınları öldürmeye karar verdiler ve büyük bir kıyım yaparak insan biçiminde hiçbir dişiyi bırakmadılar.
>
> Büyü çalışmalarına yeni başlayan kızlar bile ötekilerle birlikte öldürülmüştü, öyle ki erkekler karısız kalmışlardı. Küçük kızlar büyüyene kadar beklemek zorundaydılar. O sırada ortaya büyük bir sorun çıktı: erkekler elde ettikleri üstünlüğü nasıl sürdüreceklerdi?

Kızların büyüyünce bir araya gelip üstünlük kazanmalarından korkan erkekler kendi gizli derneklerini Hain adıyla kurar ve kendilerine karşı birçok tuzağın hazırlandığı kadın evini yıkarlar. Hain'in yanına bir kadın gelecek olursa ölümle cezalandırılır. Erkekler, kadınların, kararlarına saygı göstermesi için, Hain'in gizli toplantılarına katılan Ona cin ailesini yaratırlar. Kurdukları "erkekler evi"nin içinde garip sesler çıkararak ve kendilerini yaralayarak, kızları korkutur, cinlerin çok korkunç ve tehlikeli olduklarını, kızlara her kötülüğü yapabileceklerini, sözlerinden dışarı çıkmamak gerektiğini söyler ve kızlar üzerinde baskı kurarlar. Büyüdüklerinde bu sindirilmiş, korkutulmuş kızlarla evlenirler.

Erkekler Ona cin ailesinin (boynuzlu adam, ateş gibi kız kardeşler, başı deriyle kapalı olan cin ve onun oğlu kuş tüyleriyle kaplı olan cin ve daha başkaları) kadınlardan nefret ettikleri, onları öldürmek istedikleri, erkeklerden yana oldukları konusunda söylentiler yayarlar. Hain'de kopan esrarengiz çığlıkları köyden duyduklarında ya da yüzü deriyle kaplı cin köy yakınlarında görüldüğünde kadınlar evlerine

[23] Campbell, *İlkel Mitoloji*, s. 337-340.

kapanmalı, çocuklarıyla birlikte yüzükoyun yatmalı ve ellerine geçirebildikleri örtülerle başlarını örtmeliydiler (*a.g.y.*, s. 339). Burada, kadınların "yok" sayılması ya da "yokmuş gibi" kabul edilmesinin, köle sayılmasının göstergesi olarak "başlarının örtülmesi" dikkat çekicidir.

Campbell'in verdiği örneklerde, önderliğin kadınlardan erkeklere nasıl geçtiğini anlatan efsaneler vardır. Aynı kaynakta (*a.g.y.*, s. 340) Onalar'a komşu kabilede anlatılan bu türden bir efsaneye göre, denetimin büyücü kadınlardan erkeklere geçmesi karşılıklı anlaşmayla olmuştur. Bu kabilenin halkı Onalar'dan farklıdır. İki kabileyi de tanıyan Lucas Bridges şu sonuca varır: "Kadınlardan önderliğin alınması efsanesi, güçle olsun, anlaşmayla olsun, kolayca gözardı edilemeyecek kadar tüm dünyaya yayılmış."

Resim 6

Küçük boydaki iki kadın figürünün başında büyülü bağlar var. Ortadaki büyük figürün başına aynı bağlar törenle bağlanıyor. Bu figür belki tanrıça Füreya'dır, kadın olduğunu simgesel göğüslerinden anlıyoruz. Burada bağlar yaşam, ölüm ve yeniden-doğumla ilişkili görünüyor.

"İki cinsin birliği"nin temsil edildiği üç aşama şöyle sıralanabilir: ana-oğul birliği tanrıça ve oğlu ile; karı-koca birliği tanrı ve tanrıçanın evliliği ile; baba-kızın birliği tanrı ve kızı ile temsil edilmiştir. (Ancak mitolojilerde baba-kız birliği, ana-oğul birliği kadar güçlü olamamıştır; belki baba-oğul birliği de onu gölgelediği için ve yukarda andığımız nedenlerden ötürü.) Baba-oğul birliği kadını dışarda bıraktığı için kadın-erkek dengesi bozulmuştur. Erkek-erkek birliği üstün gelmiştir. İsa ve tanrı-babasının "baba-oğul birliği" yüzünden bozulan kadın-erkek birliği, Meryem Ana'nın varlığıyla dengelenir. Eski Atina'da gördüğümüz yaşlı filozof ve öğrencisi de baba-oğul birliğinin ve kadını dışlamanın bir başka görüntüsüdür. Orada da denge (örneğin *Şölen*'de) erkekten yana akıl yürüten Diotima ya da erkek zihnin ürünü olan Athena ile sağlanmaya çalışılır.[24] Ancak Yahudi Peygamberi Hz. Musa'nın Yehova ile andının (erkek-erkek birliğinin) dışında kadın cinsi dengeleyici güçlü bir kadın öğe (anne, eş, kız evlat) yoktur hayatında, bildiğim kadarıyla.

Zerdüşt dininde kötü cinleri yöneten Ehrimen'in karısı ilk yaratılan kadındır ve adı "Fahişe"dir. Bu ilk kadın, erkek bilinçaltında süren eski ve özgür aşk tanrıçasından başkası değildir. Fahişe kocasını kışkırttığı için Ehrimen kötülükleri dünyaya yayar. İyilik tanrısı Hürmüz'ün yarattığı ilk erkeği ve ilk öküzü kötü Ehrimen öldürür. İlk erkeğin cesedinden insan soyu, metaller; ilk öküzün cesedinden hayvanlarla bitkiler türer. Oysa eskiden bütün bunlar tanrıçanın gövdesinden yapılmıştı. Doğum tarihi İ.Ö. 628 olarak tahmin edilen ve rahip olduğu sanılan Zerdüşt'ün dininde de iyi ve etkin kadına; Zerdüşt dininin tek tanrısı olan Ahura Mazda'nın hükümranlığını paylaştığı bir tanrıçaya yer yoktur. Eski pagan dinlerde iki karşıt gücü simgeleyen kadın ve erkeğin yerini, iyi güçleri simgeleyen erkek kahramanla kötü güçleri simgeleyen erkek kahraman alır. Kadın güçsüzdür, ancak, kötü kahra-

[24]Bana kalırsa, günümüzde, kadın gövdesinin dışında dölütün büyütülmesi için yapılan bilimsel araştırmalar, doğumun kadından olmamasını isteyen düşüncenin devamı olabilir. Kadındaki doğurma olgusunun yarattığı erkek kıskançlığının yeniden canlandığını varsayabiliriz. Çünkü gebelik, doğum ve emzirme "muhteşem"dir, yoksulluk olmasa.

manı kötülüğe kışkırtacak kadar güçlüdür ya da kötü kahraman kadının sözüne uyar. Kadın, kahraman olamayacak kadar değersizdir.

Baba-kız birliğine en iyi örnek Eski yunan mitolojisinde hekimlerin tanrısı Asklepios, kızı ise tanrıça Hygien'dir (=sağlık). Oysa ilk hekimlik, otacı kadınlarla, ebelerle başlamış; erkekler üretime egemen olunca sağlık tanrısı ortaya çıkmış ve eski sağlık tanrıçası bu tanrının kızı yapılmıştır. Gözleri kör olan Oidipus ve onu elinden tutup uzak diyarlara götüren kızı Antigone baba-kız birliğinin bir başka örneğini oluşturur. Yine de baba-kız birliği baba-oğul birliği yanında —küresel sistemde kadın artık değersiz bulunduğu için— güdük kalmıştır.

Ancak İslamiyette "Allah ne erkek, ne de kadındır" düşüncesine yer verilmesi, en başta, cinsiyete eşit bir bakış için uygun bir zeminin bulunabileceğini düşündürtüyor. Bana göre, İslam yapması gereken yenileşmeyi/değişimini bu noktadan başlatmalı ve uygulamada bunu göstermeli, cinsiyet ayrımcılığı olan tesettüre artık yer verilemeyeceğini ilan etmelidir. İslam Peygamberi Muhammed'in Ehl-i beyt (Hz. Muhammed'in ev halkı) başlığı altında kanlarıyla ya da kızı Fatıma ile bütünleşmesi konumuz açısından dikkat çekicidir. Hz. Fatıma, Hz. Muhammed'in ilk eşi Hz. Hatice'den olan kızı ve Hz. Ali'nin eşidir. Şiilere göre Ehl-i beyt Muhammed, Fatıma, Ali ve oğulları Hasan'la Hüseyin'dir. Buna göre Muhammed'in soyu, kızının soyundan devam etmiştir. Muhammed "baba-kız" birliğini "Benden önceki peygamberlerin soyunu oğulları yürüttü, benim soyumu kızım yürütecek," diyerek ifade etmiştir. Muhammed'in oğullarının olmadığı bilinse de önemli, çünkü bazı sünniler'e göre de Ehl-i beyt, Hz. Muhammed'in eşleri, kızı Fatıma, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'dir.[25] Hz. Fatıma yaşamı boyunca babasının yanından ayrılmamış, Muhammed'le birlikte Uhud Savaşı'na da (625) katılmıştır. Muhammed ve Fatıma baba-kız birliğine bu bakımdan iyi bir örnek oluşturur. Hz. Fatıma kocası Hz. Ali'den de büyük saygı görmüştür. İslam'da dört kadınla evliliğin serbest olmasına karşın Ali

[25] *Ana Britannica*'dan.

onun sağlığında başka kadınla evlenmemiştir. İslamiyet'te (her toplumun en azından bilinçaltında ihtiyaç duyduğu) "kadın kahraman" Fatıma ile dengelenmiştir. "Kuzey Afrika'da hüküm süren (909-1171) Fatımi İmparatorluğu, adını Fatıma'nın adından almıştır." Eski tanrıçaların bazı nitelikleri halk kültüründe ona bağlanmıştır: örneğin "Fatma-anamızın eli" gibi. "Hatice-ananın eli", "Ayşe-ananın eli", imgeleri yoktur halk söyleminde. Bazı nesnelerin üzerinde de bereket simgesi olarak Fatma'nın elinin resmi/nakışı yer alır. Destan-ı Fatma onun ölümü üzerine yazılan, dinsel Türk halk destanıdır (XIV. yy.). Babasının ölümünden sonra Fatma'ya veAli'ye gönderilen vahiylerle oluşan Mushaf-ı Fatma (Fatma'nın Kitabı) onun adıyla anılır. Bütün bunlar dinde kadın-erkek dengesini sağlarken, yalnızca kadını örten "tesettür" dengeleri bozmaktadır.

Joseph Campbell *Batı Mitolojisi*'nde (s. 372) Hz. Fatıma için "kız, eş ve anne olarak şeceredeki gizem onda kişileştirilir." diye yazmış. Aynı sayfada Campbell "İslam'da kadının ruhsal yapısı genellikle düşük kabul edilir. En azından bir Şii mezhebine göre kadınlar cinlerin günahlarının tortusundan yaratılmışlardır, günahkarları günaha özendirmek işlevini görürler. (...) Fakat gene de bu mezheplerin mitolojisinde, Fatma, Ali'nin karısı, Muhammed'in kızı ve Hasan'la Hüseyin'in annesi, kendi babasından bile önde gelen kutsal bir varlığa dönüştürülmüştür", diyor ve yakın zamanlarda bulunan, *Gnostik etkiler taşıyan Umm el Kitab adlı İran Şiileri'ne ait bir metinde Fatma'nın şaşırtıcı bir anlatımla ortaya çıktığını belirtiyor: "Tanrı maddi dünyayı yaratırken insanlarla bir ahit yaptı, kendilerine Cennet'i göstersin diye dua ettiler. Onlara milyonlarca değişik renkte titrek ışıklarla bezenmiş birini gösterdi. Tahtta oturmuş, başında taç, kulaklarında küpeler, kuşağından çektiği kılıcı tutan bir varlıktı bu. Işınımı bütün bahçeyi aydınlatıyordu. İnsanlar onun kim olduğunu sorduklarında, onlara bu formun Fatma'nın Cennet'teki şekli olduğu söylendi. Taç Muhammed'di, küpeler Hasan ve Hüseyin, kılıç Ali'ydi; ve tahtı, Yönetim koltuğu, Tanrının, en yüce olanın kaldığı yerdi."* Kadın erkek dengesinin bozuk olduğu bir toplumda, kadının eski tanrıça imgesi mutla-

ka kendine uygun olan bir yerden soluk almaya, canlanmaya çalışıyor; toplumun kadın nüfusunun gizli kalmış talebi de bunların resmi alanlar dışında yaratılmasına olanak veriyor.

Bütün dünyada yayılan ve toplumsal, dinsel, ekonomik, psikolojik değişimlere yol açan dönüşümün etkilerinin Kutsal Kitaplar'a ve felsefe kitaplarına girmemesi düşünülemez. Çünkü bu dönüşüm şu yaşamsal nedenlerden kaynaklanıyordu: Savaş ekonomisini erkekler yarattığı için ekonomiyi denetleme hakkını kendinde görmek, kadınları üretimden uzaklaştırmak; kadını en başarısız bir erkeğin bile doğal kölesi yaparak, orduya katılacak erkek nüfüsu savaş ekonomisi için kazanmak, "değerli cinsi" hoşnut etmek; önceki tanrı-ananın yerine tanrı-babayı geçirmek; kadın gövdesine duyulan kıskançlık; merkeze kadın cinsi koyarak dünyayı yorumlayan tanrıçalara ve erkekleri tehdit eden kadın büyülerine karşı erkek zihnini merkeze koyarak yanıt vermek. Bu olguların somut göstergesi tesettür oldu: kadınları erkeklerin denetlediğini ve kadınların etkisinin azaldığını somut biçimde göstermek için en iyi yöntem kadını dış dünyadan silmek, örtmekti. Tesettürün nedenlerinden bir başkası da, erkekleri ürküten kadın saçı büyülerine yanıt olarak kadınların gövdesini ve saçını kapatmak; erkekler büyüyü tesettürle denetlediğine ya da denetleyebildiklerine göre "artık korkacak bir şey olmadığına" somut biçimde onları inandırmak ve rahatlatmaktı. Büyülü sayılmaya çok elverişli olan kadın gövdesinin kıskanılmasını, örtülmesini anlayabiliriz, ama "neden kadın saçı da kapatıldı" sorusunun bir kez daha altını çizmeden edemeyiz? Bunun yanıtı bir sonraki bölümde yer alan incelemede görüleceği gibi, o çağda doğal afetlerden ötürü her insanı ilgilendiren kozmik dişil yöneticiyle, saçın büyü silahı olarak kullanılmasıyla (tutsak eden büyülü bağ, yılan ve kadın saçının örtüştürülüp maddi silah yerine kullanılması), ölümle, ölüler ülkesiyle "kadın saçı başı" ilişkilendirildiği içindir.

Yunan Antik Çağı'ndan başlayarak artık insanların yavaş yavaş çıplak tanrıçadan, kötülüklere ve iyiliklere gebe çıplak gövdesinden bıktığını ve binlerce yıl yüceltilen bu gövdeyi artık, özellikle tanrıça

dinine karşı geliştirdikleri felsefe ile aştıklarını. bir erkek ideayı, erkek merkezli zihni inşa etmek için erkek sorunsallarını tek tek ele aldıklarını düşünüyorum. Bu da bir devrimdi, yozlaşan kadın tapımlarına karşı. Ancak onlar da eskiye yanıt ararken öyle abarttılar ki kadınlara ilişkin en keskin ve olumsuz düşünceler Atina felsefesi ile temellendi ve tek tanrılı dinlere, Rönesans'a da damgasını vurdu. Tanrıçanın yokluğu, kadınların dinsel koruyucularını yitirmeleri, yazgılarının erkeklerin eline kaldığı anlamına mı geliyordu? Tıpkı bir zamanlar erkeklere kader, ölüm, nasip verenlerin daima tanrıçalar olması gibi. (Sümer'de büyük ve ilk yaratıcı Tiamat seçtiği kocasının boynuna kader tuğlasını —yani üstü yazılı kil tablet, belki biraz büyüğü— asar, kader tanrıçası adına ebe, doğan bebeğin ölüm tarihini yazar ve Eski Türk masallarında —Proben'de— olduğu gibi, kader damgasını ebe vurur, tıpkı Sümer'de Gılgamış'a vurulduğu gibi.)

YILAN İMGE YA DA SİMGESİNİN KADINLA BAĞINTISI NEDİR?

SÖZE Malik Aksel'le başlamak istiyorum: "...Yılan halk arasında hazine bekçisi olarak anılır. (...) Onun için bunların ardından gidilir. Girdiği yerler kazılır. Sembolik yılanın bir hazineyi sarması mânasında saçlar da yılan gibi güzel yüzleri sararlar. Her ay yüzlünün etrafı saçla çevrildiği için gece ile gündüze teşbih edildikleri kadar güzelin yüzü hazineye benzetilir. Fakat buradaki yüzde Meduza'daki ıstırabın izleri ve kıvrımları yoktur. Çünkü burada konuşan sembollerdir. Tılsım ve sihirde olduğu gibi güzel sanatlarda da motif olarak yılan birçok yerde kullanılır. Türk sanatında da yılankavi sütunlar, sütunlar ortasında düğümler bilhassa Selçuk eserlerinde sık sık görülür." Yukardaki metinde saçın yılana benzetilmesi olgusuna mim koymalıyız. Çünkü bu kitabın merkezinde yer alan imge (imaj) budur ve konumuz için önemlidir.

M. Aksel'in kitabında *Davetname*'de (Osmanlı dönemine ait bir fal kitabı) yer alan ve altına "iki kişiyi birbirinden ayırmak için tılsım" açıklaması yazılan iki yılanın resminde yılanların elleri vardır ve ellerinde tuttukları kesilmiş bir tutam ip ya da saç tutamıdır.[1] Bir başka yılanla yapılan kötülük etme tılsımında iki yılan birbirine düğümlenmişlerdir (*a.g.y.*, s. 149).

Yılan zehirini tedavide, büyüde kullanmayı kadınlar buldu. İki yılanla oluşan kadüseus'un hekimlikte kullanılmasının enbaşında kadın otacılar vardır. Kadüseus (caduceus) kadın ve erkeğin ya da başka zıt güçlerin dengesinin gerekliliğini anlatan bir simgedir. Arke-

[1]Malik Aksel. *Anadolu Halk Resimleri*, s. 151.

olog M. Gimbutas'ta yılan tanrıça betimlerine ilişkin pek çok örnek var. Girit'te tanrıçanın tapınağının çevresine rahibeler yılanlar için çanakların içinde bal bırakırlardı. İnançlıları korkutan korkunç tanrı, erkekten önce kadındır ve doğadaki ölümü, yıkımı bu görünümüyle temsil eder. Tanrının insandan ayrılan farkının ondaki korkunç ve acımasız karakter olduğunu Kramer Sümerli balıkçı Adapa ile ona önce yardım eden ama sonra da tanrılığını acımasız bir örnekle gösteren Enki öyküsünde anlatır. Yılan, büyücü kadının öldürücü etkisini zamana yayan, eylemde bulunmadan, fiziksel kavgaya baş vurmadan büyüyle düşmanını sessizce alt eden gücünü temsil etti. Yılan iki cinsiyeti de anlatıyordu: erkeğin fallusunu ve kadının dölyolunu. Cinsiyetle, üremeyle, bilgi ve büyüyle ilişkilendirilmesine karşın; kadın saçı yılanla bağıntılanırken, erkek saçının yılan imgesinden uzak kalabilmesi dikkat çekicidir. Ancak Hindu mitolojisine Vişnu Purâna' dan geçen bir bölümde Brahma'nın dökülen saçları yılan olur.[2] Brahma aslında dişil yaratıcıdır, ama erkek zihnin egemen olduğu yerde ve zamanda eril cinsiyete dönüştürülmüştür.

Yaşam ve yeniden doğum döngüsü kuyruğunu ısıran yılanla simgeleniyordu. Yılan ağzıyla kuyruğunu ısırarak / yutarak rahminde yeni yaşamlar yapıyordu o cesetlerden. Ancak yutan ve yenileyen güç yılanın ağız imgesiyle temsil edilen dişil güç, yutulan yenilenen güç ise yılanın kuyruğu imgesiyle temsil edilen eril güçtü. Bu tasavvuftaki varlıkların birliği düşüncesinin en eski örneğidir ve kadınla erkeğin ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermektedir. Merkezde ve etkili olan güç dişil cinstir, o aynı zamanda doğadır; eril cins yeniden yaşam bulmak için ona bağımlı ve ona muhtaçtır. Bu yorum, doğa dini bağlamında kadın zihnin insan, dünya, yaşam yorumudur. Yılan toprak-anayı dölleyen fallus imgesi olduğunda toprak-ananın içinde olandır, içe alınan, yutulandır. Bu yorumda da "kadınla erkeğin cinsel birleşmesi" kadın zihninde yine kadından yana yorumlanmaktadır. (Kadın ya da erkek fark etmiyor, iktidarda olan, üretimi denetleyen, dili-dini-kültürü yaratan kim ise, o kendini yaşamın merkezine koy-

[2]Wendy Doniger O'Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, s. 38.

makta ve dünya ilişkilerini kendinden yana yorumlamaktadır.) Kendi kuyruğunu ısıran yılanın yaptığı halka döngüsel zamanı da simgeler. döngüsel zaman Türkçe'de, bir tekerleğin dönüşünü anlatırcasına söylenen "gel zaman, git zaman" deyişinde ortaya çıkar. Tanrıçanın rahmi kanamaların, gebeliğin, menopozun takvimini bildiği biçiminde yorumlandığından zamanla ilişkilendirilenler önceleri tanrıçalar (onların kozmik rahmi) ve özdeş tutuldukları yılanlar olmuştur. A. İnan şamanların kutsal nesnelerini anlatırken, davulun üstündeki bayrakta ebem kuşağını hatırlatan bir yılan resminin güneş ve hilal resmiyle birlikte yer aldığını belirtir. Ebem kuşağı ebe tanrıçaların tılsımlı kuşağıdır, ayrıca yabanıl tanrıçaların yılanlardan kuşakları vardır.

Erkeklerin ortak bilinçdışında yılan imgesi hatırlanması hoş olmayan, tutuklu kalma imgesiyle birleşen çağrışımlarla yüklü olabilir. Kadındaki beliklerin (saç örgüsü) yılan imgesiyle, her ikisinin de büyülü bağlarla örtüştürülmesi, kadın saçı imgesinin de erkek için bilinçdışında olumsuzluk ve belâ getiren içerikle yer almasına neden olacaktır. Kadınlar saçlarını uzun belikler halinde örmeyi icat ettiler. Belikler yılanla ilişkilendirildi. Belikte örgünün yaptığı desen yılanın derisindeki ağ deseni ile, beliklerin hareketi yılanların yaptığı hareketle benzeşmekteydi. Yılanın gömleğini çıkarması ve derisini yenilemesi, kopan kuyruğunun yerine gelmesi ondaki tılsımın kadın beliğinde de olduğunu düşündürdü.

Resim 7

Germen mitolojisinde tanrıları (saç örgülü yılanlar) uyandıran ışık tanrı Heimdall.

Kadın saçının tılsımlı bir güce sahip olduğu kanısı nasıl doğdu? Kadın saçıyla erkek saçı yan yana getirildiğinde birbirinden ayrılmadığı halde neden farklı bir yorum yapıldı ve kadın saçı üstün bulundu? Erkekte saçın döküldüğü, tepe kısmen ya da tamamen açıldığı halde, kadında saç dökülmüyor, doktorların dediğine göre kadında dökülse bile yeniden çıkıyor saç. Bence insanlar bu farklı görünüme önem verdiler, ondan etkilendiler ve kadınlar bunu kendi yararlarına kullandılar. Kadın saçının erkekteki saçtan daha uzun olması da etki yapmıştır kanımca. Halk sözlerinde kadın saçı için uzunluk vurgulanır. "Saçları topuklarını dövüyor," deyimiyle kadının saçının uzunluğu bir üstünlük olarak kabul edilirken; aklının az olduğu "saçı uzun, aklı kısa" sözünde vurgulanır. Burada da erkek kıskançlığı ortaya çıkmaktadır. Kadın saçı ve yılan, her iki imge de büyülerde yenilenme ve değiştirme gücü olduğuna inanıldığı için kullanılıyorlardı.[3]

Birçok coğrafyada tanrıçanın saçları korku salmak için kadınlar tarafından yılan imgesiyle birleştirildi. Erkekler de daha sonraki dönemde, tanrıçayı gözden düşürmek için onun kötülüğünü, tehlikesini vurgulamada yılan saçlarını kullandılar. Yine de o çağlarda, insanların, tanrıçanın yılanlar üzerinde etkili olduğuna inanmaya, bu

[3]Türkçe'deki yeme ve yenilme (yutulma) sözcükleri arasındaki karşıtlık: kadın erkek ilişkilerinde anaerkil dönemde başka; ataerkil dönemde başka anlamlara işaret etmiştir. Kadın yutan, yenen; erkek yutulan, yenilendir. Erkek üreme organı kadın organın içinde, erkek dölüt kadın cinsin içinde olduğu için. Kadınların yaptığı simgecilikte dizge bu olguyu merkeze alır. Erkek zihin egemen olunca erkek zorla giren, gaspeden, el koyan biçiminde yorumlar cinsel ilişkiyi. Doğumda ise kendindeki tohumu emaneten mahfazaya koyandır, böyle açıklar ve kadını mahfaza / kutu nesnesine indirger. Başlangıçta cinsellik bütün insanları büyülemiştir ve merkezde olan hep odur. Eski topluluk veya toplumlardaki cinsellik anlayışı "üreme/üretim, doğum, ölüm, yeniden-doğum"la ilişkilendirildiği için bizim cinsellik anlayışımızdan farklıdır. Onlarda, belirttiğim temalardan ötürü cinsellik ayıp değildir. Günümüzde cinsellik deyince pornografiyle ilişkilendiririz, "üretim"le ilişkilendirmeyiz: oysa o toplumlar üreme ile üretimi aynı çağrışım kümesine kattıkları için yaşamın her yanında ve anında dinselleştirdikleri üremeyi gördüler. Bu yüzden üre-me ve üre-tim sözcükleri aynı kökten yapıldı. Türkçe de ve başka dillerde de. Yılan imgesi de üreme-üretim, doğum, ölüm, yeniden-doğumla ilişkilendirilmiştir.

kadınların büyülerine ihtiyaçları vardı. Yıl, yıl-an, yıl-tar (ip), yol, yıldırım, yıl-mak sözcükleri arasındaki ilişki evrensel doğa dininin ve ondaki dünya yorumunun Türkçe'de kalan izleridir. (Önceleri akıcı C sesi ile başlatılan bu sözcükler daha sonra Y sesi ile başlatılmıştır.) Benzer bağıntılara başka arkaik dillerde de rastlanır. (Bir dile arkaik niteliğini veren bu bağıntılardır.) Yılan tozlu yolda uzayıp giden zikzaklar yapar. Kilimlerde kadınlar Z/S biçimli yılanlar dokur. Yıl, kuyruğunu ısıran yılan gibi döngüseldir. M. Aksel'in dediği gibi "Yılan halk arasında 'uzun oğlan' diye anılır. Yılan gibi uzayan hikâyeler uydurulur."

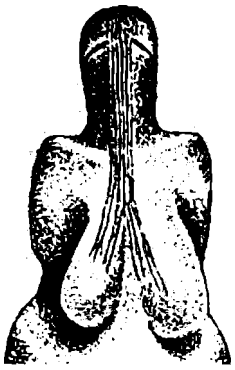
Kutsal yılanı öldürülen ilk tanrıça Lilit'tir. O artık gözden düşmüştür ve dişi cin Lilit olarak anılmaktadır.

Sümer'de aşk tanrıçası İnanna'nın (gerçekte İnanna'nın arketipi olan Lilit'in) yılanı erkek kahraman Gılgamış tarafından nasıl öldürüldüyse Eski Yunan'da da tanrıça Hera'nın yılanı Hydra ve yılan saçlı Medusa tanrısal erkek kahramanlar tarafından öldürülürler. Heykeltraşlar ve ressamlar bu sahneleri betimleyerek, birkaç dönem süren, yılan saçları ve büyüleriyle dehşet salan tanrıçaların artık bittiğini zihinlere kazırlar.

TANRIÇA'NIN BAŞINDAKİ GÖSTERGE VE SİMGELER

ARTIK ARKAİK zihinde kadın saçının ve başının ne anlama geldiği konusuna gelebiliriz. Bağlama büyülerinde kullanılan kadın saçı ya da büyülü bağın etkisi kadın üreme organlarının simgeleriyle yapılan büyülerden daha kötü ve daha kalıcı olmuştur. Bu araştırmada gövdenin kapatılmasının nedenlerine ilişkin verileri ve değerlendirmeleri kısa tutmaya çalışırken, saçın kapatılması üzerinde daha çok durdum. Ortaçağ'da Avrupa'da Hıristiyanlar kadınları cadı diye yaktı. Müslümanlar ise kadınların saçına başına, gövdesine, hâlâ yasak koyuyor.

Kadın saçının ilk simgesel örneği Dolni tanrıçası'nın (İ.Ö. 30-20 bin, Çek) yüzüne dökülen ve yüzünü uzunlamasına ikiye bölen saç telleridir. Ay tapımıyla, Ay tapımındaki dualizmle (ikicilikle), yeraltı ölüler ülkesiyle, ölümden sonraki yaşamla bağıntılı olabilir bu simgesel anlatım. Marija Gimbutas yüzünün ortasından aşağılara inen çizgileri gözyaşları olarak yorumluyor, ancak ben tanrısal kadının ölüm ipleriyle özdeş saçları olması ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Alnından aşağılara inen çizgilerin ikişerli bölümlere ayrılması da saç üzerinde durmamızı bekliyor gibi. Uzun saçların ölümle ilişkilendirilmesi çok eski olmalı. Yaşlı kadın ölüler ülkesinin dişil ruhu olabilir. Ağzının görünmemesi ilginç. Uzun düşey çizgiler saçı ve ölüm sularını birlikte gösteriyor da olabilir.

Resim 8
Dolni tanrıçası, İ.Ö. 30-20 bin.

Tanrıçaların yetkili oldukları alanların simgelerini, göstergelerini, idollerinde, başlarında taşıdıklarını görsel ve yazılı belgelerden öğreniyoruz. Rahim, göğüsler, karın gibi gövde bölümleri ve organlar koruyucu, besleyici, büyütücü kavramlarla birlikte yer alırken; kadın başı tanrıçanın konuşma, görme, duyma, yargısını söyleme, hikmetlerini dile getirme, sözel büyülerini uygulama alanıydı. Saçların cinsel organı da ifade ettiğine ilişkin birçok coğrafyada örnekler vardır. Ağız vajinayla eşdeğer görülüyor ve yutmanın başladığı organ olarak tanrıçanın karnındaki/bağırsaklarındaki soğurmanın ilk aşaması ağızla başlatılıyordu. "Yutma olgusu" tanrıçanın yani "toprak-ananın" yarattığı çocuklarını yutması ve onlarla beslenip yeni yaşamlar yapması için ölüme anlamlı bir neden aramanın sonucuydu. Bu nedenle ağız "tılsımlı söz" ün, ağzı taşıyan ve gövdenin en üstünde taşınan yüz "iktidar"ın göstergesiydi. Gözler, gökyüzündeki her şeyi gören ve bilen gözün metaforları olan Ay ve Güneş'in tanrıçadaki yansılarıydı. Kaşları hilalle ilişkilendirilirdi. Uzak coğrafyalardaki kadın yüzü boyamalarında kaş ve gözü hilalle yıldız olarak değerlendiren boyamalara rastlanır. Ya da Peru - Neser baykuş tanrıçasında olduğu gibi gözler güneş biçiminde yorumlanmıştır.

Bunların yanı sıra kadın saçı erkeğin cinsel organını bağlama büyüsüyle ilişkilendirilmişti. Tanrıçaların yetki alanlarının simgeleri, güçlü büyüleri, totem hayvanın simgesel betimleri idollerde hep başlarında taşınmaktadır. Bu, hem saça hem de başa verilen önemin bir kanıtıdır. Yüceltilen tanrıçanın en tepede yer alan organıdır baş; bütün organlara, (tanrıçanın organları evreni / dünyayı temsil ettiğine göre) tüm evrene hükmeden odur. Devletin olmadığı dönemde doğanın ve topluluğun birliğini, düzenini sağlayan onun başının, saçlarının üzerindeki büyüsel göstergelerdir. Topluluktan ve doğada olası düzensizliklerden sorumlu olan, görev yüklenen, çözüm bulan, yönlendiren öznedir tanrıça ya da yüce-ana. Sanki doğada her an kıyam, kıran olacakmış gibi bir kaygı vardır eski toplumda. Bunu tanrıçanın başındaki gökcisimlerinin düzenini sağlayan boynuz (=hilal) ve arasındaki güneş diskinden ya da yine başının üstündeki hilal ve içindeki yıldızdan anlarız. Tanrıçanın başında bu simgeleri taşınmasının anlamı şudur:

"Sakın korkmayın, güneş ve ay doğup batmaya düzenli olarak devam edecek. Tehlike yok." Başın gövde üzerindeki işlevi ne ise tanrıçanın da topluluk üzerindeki rolü odur. Konuşan ağız, yutan ağız, soğuran ağız, konuşan gözler, ağlayan gülen gözler; güven veren, öfkeli, istekli, korku dolu, çılgınca ifadeler yüzdedir. Saç belikleri bilginin ifadesidir. Pablo Macera'nın And dağları kültürlerinde kadın saçının anlamına ilişkin olarak dediği gibi "saç ve söz başın ürünüdür." Bu çok önemli bir saptamadır. Söz burada sıradan sözden çok hikmeti/logosu ifade eder. Saç kadında dökülmediği ya da dökülse bile kadında dökülen saç yeniden çıktığı için kadın saçı o çağın zihninde güçlü büyülere ve bilgilere sahip olarak görülmüştür. Bu nedenle kadın saçı bereketle, yaşam gücüyle, yeniden dirilmeyle olduğu kadar hastalık, sıkıntı, ölümle de ilişkilendirilmiştir. Tanrıçaların başları üzerinde neler yok ki: Onları şu şekilde sınıflandırmayı uygun gördüm:

Yuvarların Dizilmesiyle Oluşan Başlıklar: Bildiğimiz en eski tanrıça/yüce-ana heykelciklerinin başında onlarla karşılaşırız. Başının üstünde, iç içe daireler üzerinde dizilmiş yuvarlarla oluşan bir başlık taşır tanrıça. İlk örnek Willendorf'ta bulunan dünya-ana İ.Ö. 25.000'e tarihlenmektedir. Yuvarlar elyaftan örülmüş bir başlığın üzerindeki düğümleri ifade amacıyla yapılmış olmalı. Yanısıra bu yuvarlar (ya da düğümler) gökcisimlerini

Resim 9

Avusturya'da bulunan ve Willendorf Venüsü diye anılan kadın heykelciği.

ya da tanrıçanın çocukları sayılan insanların kafalarını, kabiledeki soy kuşaklarını, döngüsel zamanı temsil ediyor olabilir. Verilmek istenen düşünce tanrıçanın en ayrıcalıklı halkı oldukları, onların yaşadığı coğrafyanın da en güzel yer (tanrıçanın başının üstü) olduğu, güven içinde yaşamalarının sağlandığı inancıdır sanıyorum. Eski çağlarda bir halkın yaşadığı yerleşim alanının ötesi orada yaşayanlar için karanlıktır. Bu nedenle her topluluk/toplum kendisini tanrı(ça)nın ayrıcalıklı çocukları, dinini en güzel din, yaşadığı köyü en güzel yer ve dünyanın merkezi olarak görmüştür.

Gökcisimlerini Başında Taşıyan Tanrıçalar: Alacahöyük'te bulunan (İ.Ö. 14-13. yy.) bronz tanrıça heykelciğinin başında çok büyük geniş kenarlı bir şapka gibi duran, biraz bombeli güneş diski onun bir Güneş tanrıça olduğunu anlatır bize. Başın çevresinden çıkan ışınsal çizgilerle kaplıdır disk. Kültepe'den gelen bir tanrıça heykelciğinin (İ.Ö. 18. yy. ikinci yarısı) başında ise dolunay olması muhtemel daire biçimli geniş bir başlık vardır. Suriye'de bulunan Asur etkisinde bir kabartmada tanrıça güneş başlı, daire biçimli yüzünü çepeçevre üçgen dilimli ışınlar kuşatıyor. Hitit tanrıçası başında güneş diskini taşıyor. Yunan mitolojisinde Gorgon adlı iki kız kardeşin (ilk çifçilerin önderi olan yüce-analar) başları çevresinde ışınsal biçimde dizilen palmetlerle (palmiye yaprakları) oluşan çelenk var. Rodos'ta; Korfu'da İ.Ö. 7. yy'a. Siraküza tapınağında ise 6. yy.'a tarihlenen ve benzer biçimde betimlenen Gorgonlar vardır. Boğazköy'de bulunan (İ.Ö. 6. ve 8. yy.'lar) Kibele heykellerinin başında da aynı başlıkla karşılaşırız: yüksek kavuk biçimli başlıkların alttaki kaidesi palmetlerle çevrilmiştir, onların dibinde ise yuvarlardan oluşan bir çember vardır. Hasanoğlan'da bulunan İ.Ö. 2100-2000 arasına tarihlenen gümüş kadın heykelciğinde baş altın yaprakla kaplıdır ve arkada saçların yivi çok zevkli bir yıldız biçimi oluşturur.

Mısır'da Sefech Abu (sanıyorum bizim dilimize de geçen şafak) başının üstünde bir hilal ve içinde yıldız taşır. Mezopotamya'dan bize ulaşan çeşitli betimlerde sekiz, on iki, on altı uçlu yıldız biçimleri tanrıça İştar'ın simgesidir. Mısır tanrıçası İsis, Sirius yıldızında, İnanna ve İştar Venüs yıldızında bedenleşirler. Eski Türkler'in

tanrıçası Çulpan çoban yıldızının tanrıçasıdır. İbranilerin Aşerat adlı tanrıçası da Venüs yıldızıdır. Bu kadınlar göğün kraliçesi olarak da anılırlar.

Manas destanında önemli kadın kahramanların saçı ay ya da güneş biçimli tokayla birlikte örülür. Bunun anlamı onların Ay ya da Güneş soylu ve tılsımlı olduğunu göstermektir.

Başında Boynuz Taşıyan Tanrıçalar: Boynuz tanrısallık işaretidir. Önce tanrıçalar boynuzlu olarak gösterilmişlerdir, tarih sahnesine kutsal boğadan önce kutsal ineğin çıktığı bilgisini Frazer'de buluruz. Tanrıçalar başları üzerinde görkemli bir çift boğa boynuzu (kendi varlığında eril boğayı da içerdiği iddiasından ötürü) taşır, bu aynı zamanda hilalle özdeştir, hilal de vulvayla. Önceleri bütün gökcisimleri —hattâ dünyada gözün gördüğü her şey— dişilken daha sonra erkek cins egemen olduğunda (devletin ortaya çıktığı dönem) ay ve güneş eril tanrıyla özdeşleşir. Ancak yeni erkek tanrıları merkeze alarak yeniden yazılan ilahilerin yanı sıra birçok ilahide ya da eski geleneği sürdüren kent devletçiklerinde Ay'ın ana olarak Güneş'i doğurduğunu görürüz. Bu olgu betimlerde hilal ve içine cuk oturmuş güneşle ifade edilir. Tanrıçanın başındaki bir çift boynuz ve içindeki güneş diski, onun, güneşi doğuran hilalle özdeş rahmidir ve başında taşımaktadır. İnançlılara iletilen şudur aşağı yukarı: "Kaygılanmayın, güneşi doğurmaya ve evrendeki her şeyi yenilemeye devam edeceğim. Onlar en güvenilir yerdeler." Yanı sıra tanrıça aynı imgelerle cinsel birleşmeyi, kadın erkek birliğini (hilal rahim, içindeki dölüt ya da eş) yönettiğini de ilan etmektedir. Bütün varlıklarda yaşamın yenilenmesi gerekmektedir ve bunu büyüleriyle gerçekleştiren tanrıçadır. Tanrıçanın başındaki boğa boynuzları arasındaki güneş diski bu sonsuz büyü gücünün ifadesi ve iktidarının göstergesidir.

Başlaki Bitkisel Öğeler: Tahıl başakları, yapraklar, çiçekler, meyvalar taşıyan kadınlar toprak-anayı temsil etmektedir. Yanı sıra tarımcıların önderi olan kadınlar da tahıl tanrıçası, toprak-ana, bereket tanrıçası gibi kimliklerde içerilmişlerdir. Hemen her coğrafyada kadın önderden erkek öndere geçiş döneminde oluşturulan yaratılış öykülerinde erkek tanrılar ansızın yaratıcı tanrıçaya saldırır, onun gövde-

sine ilişkin parçalardan suları, dağları, yarları, ovaları, göğü yaparlar. Bu tür mitsel öyküler, daha önceki mitsel öykülerde ilk yaratıcı sayılan tanrıçanın artık neden yaratıcı sayılmadığını, yaratma gücünün ondan erkek tanrıya geçtiğini efsaneyle halka açıklamak için yapılmıştır. Ele geçirilen ve parçalanan tanrıçanın saçlarından ya da kıllarından yeşil bitki örtüsünün yapılması dünyada ortak motiftir. İ.Ö. 2400'e tarihlenen İnanna kabartma betiminde tanrıçanın var oluşunu belirleyen iki önemli öğe vurgulanmak istenmiştir: başından, omuzlarından çıkan başaklar, tomurcuklu dallar ve elinden aşağılara sarkan hurma salkını

Resim 10

Sümer tanrıçası İnanna başında, omuzunda dallar, goncalar; elinde hurma salkını taşıyor. Kabaran bukleleri ondan saçılan bereketi, gürlüğün yayılışını temsil ediyor. İ.Ö. 2400.

ile tanrıça bereket, neşe, güven saçmaktadır. İkincisi ise boynuzlu tacının altından aşağılara omuzlarına ve göğüslerine inen ucu spiralle bitmiş dört kalın saç örgüsüdür. Boynuzlu tacı ve dört kalın saç örgüsü İnanna'nın tanrısal inek olduğuna da gönderme yapar. Dört yönde etkili olduğu ineğin dört güçlü bacağını (göğü tutan dört direk) anımsatan dört saç örgüsüdür. Saçın vurgulanması bitkilerin bereketinin bolluğunun tanrıçanın saçının gürlüğüyle ilişki içinde olduğunu ifade içindir. Başı çevreleyen yazılar onun başının içindeki bilgilerin, ağzından çıkan büyülü sözlerin büyülü imlere yansımasıdır. Sanırım o çağda, (tıpatıp bilmemiz olanaksız olduğuna göre) bu betime bakan kişi benzer biçimde okuyordu göstergelerin iletisini.

Bitkisel öğeleri taşıyan başlıkların en güzeli Ur kentinde, kraliçe Puabi'nin mezarındaki başlıktır belki de. Altın yapraklar çepeçevre sarıyor başı ve yaprakların ucundaki halkalar hilali, yuvarlar yaşamın özünü, tohumu simgeliyor olmalı. Başlığın tepesinden çıkan üç çiçek tanrıçanın üç durumunu anlatıyor gibi: bakire, annelik çağındaki olgun kadın, cadı. Halk masallarında üç gülle anlatılır aynı imgeler: gonca gül, açılmış gül ve geçmiş gül. Kadının gösterdiği üç zaman tarıma ve tarım üretimine ilişkin zaman ve durum anlayışıdır aynı zamanda: tomurcuk, meyve ve çürüyen tohumdan yeşeren yaşam. Güney Amerika yerlilerinin başında mısır taşıyan mısır tanrıçası, Girit'in haşhaşla tedaviyi bildiği anlaşılan ve başından üç adet haşhaş kozası çıkan tanrıçası kayda değer olanlardan birkaçıdır.

Kadın Başında Yılan, Spiral, S Biçimi, Lüle ve Yılan Saçlı Kadın: En eski örnek Çatalhöyük'te bulunan ve doğuran tanrıçayı gösteren heykelcik olabilir. Yüce-ana doğururken ellerini iki yanındaki leoparlara dayamış, başının tepesinde büyülü bağ ya da halka olmuş bir yılan var. İ.Ö. 8. yy.'a ait (Kargamış) Kupaba kabartmasında da saç örgüsü spiral biçiminde biterken bir yılanı da çağrıştıracak biçimde yorumlanmış. Başlığının önünde boynuz imgesiyle karışan bir yılan görülüyor, saç örgüsü bu yılanın devamı gibi. Frigler'de, İyonya'da ve Etrüskler'de Gorgona betimlerinde tanrıçanın başından yılanlar çıkar. Ama en iddialısı başından yılanlar çıkan Mısır tanrıçası İsis'tir: sekizi başının üstünde, biri alnında olmak üzere dokuz adet yılan vardır. Tepedeki sekiz yılan başlarını yukarı kaldırmışlar ve ağızlarının

üzerinde sekiz kutsal yuvar (yaşamın tohumları belki) taşıyorlar. Bunlar çok değerli oldukları için tanrıçanın başı üzerinde korundukları ilan ediliyor. Bu bir büyü, dünyanın dört ana ve dört ara yönlerinde yaşam vermekte etkili olacağının simgeleri. Onların üzerinde hilal biçimli bir çift inek ya da boğa boynuzu yer alıyor. Boynuzların arasında güneş diski. Bir çift boynuzun yaptığı hilal göksel rahmi, içindeki Güneş diski onun dölü olan tanrı-kralı simgeliyor; aynı zamanda göksel rahmin kendi yarattığı eşi kralla ilahi birleşmesini anlatıyor. O kadar iddialı tanrıça; yaşamı, evrendeki düzeni, Ay'ın ve Güneş'in hareketlerini kendisinin yönettiğini iddia ediyor; bu gücünü her yıl belli zamanda kralla birleşerek tazelediğini, başında gösteriyor. Bu baş hem belâ yağdıran, hem de bağışlarda/lütuflarda bulunan tanrısal bir baş. Günümüzde hâlâ yakınına yaklaşılacak bir uzay teknolojisi bulunmamış ve her halde bulunmayacak olan "Güneş gezegeni" onun başında taşınıyor ve kadın zihni onu tanrıçanın her sabah doğurduğunu, her gece yuttuğunu; kimsenin güneşin "düzeni şaşmayan" doğum ve batışından, hep doğudan batıya doğru hareketinden kuşku duymamasını, tanrıçanın bu düzeni büyüleriyle koruyacağını, eğer tanrıça olmasaydı insanların sürekli karanlıkta kalacaklarını göstergeler ve simgelerle iddia ediyor. En önemli doğa olayının tanrıçanın gövdesiyle ilişkilendirilmesi ve tanrıçanın başında gösterilmesi büyük bir cesaret ve kendine güven duygusunu göstermiyor mu? Narsisizm ya da megalomani değil mi? (Günümüzdeki iki uç kutupta yer alan; ya cinsiyetiyle kendini nesneleştiren ya da örtülerin/bağların altına kaçan, gizlenen kadınların dışında üçüncü bir örneği oluşturmuyor mu?) Burada bir başka göndermе daha var: Yaşamın tohumlanması tanrıçanın başında gerçekleşiyor. Saçlarla üreme organındaki kıllar benzeştirilerek tanrıçanın eşi kralla birleşip evrendeki yaşamı sürdürdüğü simgesel biçimde anlatılıyor. (Acaba, arkaik zihindeki "baş"ın cinsel birleşmeyi simgelemesi, üreme organlarıyla bağıntı içinde olması gibi, kalıtımsal bir imgenin etkisiyle mi hâlâ kadınlar başlarını örtmeye devam ediyorlar? Oraya takılıp kalmışlar mı?) Aynı zamanda —sığırı evcilleştirme aşamasında— "inekte ve boğada bedenleşen 'tanrıça ile kralın' sekiz bacağı" sekiz yılanla temsil ediliyor. Öte yandan yılanların dördü fallus, dördü döl-

yolu olabilir. Dört rakamı hemen her yerde, kadın zihninde çok kutsal bir sayıdır. Bütün bunların örgütlü erkek dini ve devleti döneminde gerçekleşmesine karşın, tanrıçanın başında okunabilir gösterge ve simgelerle anlatılması daha da dikkat çekici. Bu anlatımın erkekler ve kadınlar üzerinde etkiler yapacağı ve kalıtımsal imge psikolojisinde izler bırakacağı ortadadır. Mısır firavunlarının alınlığında, her an doğabilecek bir tehlike anında, öne doğru atak yapmaya hazır bir kobra yılanı yer alırdı. Wajdet'in koruyucu büyüsüydü ve o yılanın, firavuna kem gözle bakan kişiyi öldürecek olan kobra tanrıçası Wajdet olduğuna inanılıyordu. Firavunlar kötülüklere karşı Wajdet'i temsil eden bu alınlığı takarak güvende hissediyorlardı kendilerini.

Resim 11

Gorgon İ. Ö. 6. yy. Artemis tapınağı (Korfu-Yunanistan). Alnına düşen kâkülleri spiral-yılan, lüleleri ise bükülmüş ip gibidir.

Medusa'nın kız kardeşleri olan Gorgon'ların başındaki palmetlerin üzerinde yılanlar vardır ya da kaküllleri yılanlardan oluşur. Anaerkil dönemin üçlü tanrıçasından yalnızca Medusa ölümlüdür. Medusa kem gözle bakanı taşa dönüştürmektedir. Tanrıçanın gözlerinin pek çok coğrafyada kötülük cinlerinden koruyucu olduğuna inanılırdı. Medusa'nın en yaygın betiminde başından saç yerine yılan çıkıyor, bu nedenle başının üstü yılan kaynıyor (Örneğin Didyma, Apollon tapınağının frizinde Medusa başı, İ.S. 2. yy); dolaysız bir anlatım, saçın metaforu yılan ve bağ. Yılan bilginin, büyünün simgesi, her yanla iletişimin, nerden ve nasıl geldiği belli olmayan tehlike hangi yöndeyse, oraya ok gibi fırlamanın simgesi. Ayrıca arkaik zihinde insanlar her varlığı insan gibi kavradıkları için, Medusa'nın yılanlı başının iletisi yılanlar için olduğu gibi ayrıca "bak bizim anamız senden, biz de senden sayılırız, bize kötülük yapma" denilmek isteniyordu.[1] Kısaca en büyük ölümcül tehlike olan yılan sokmasına karşı en önemli korunma büyüsü yine tanrıçanın başındaydı.

Medusa'nın yüzünün iki yanından aşağı inen iki yılan, çenesinin altında bağlanıp düğüm yapılırdı. İşte okunması gereken bir simge daha. Anlamı şuydu: kötülük yapmak isteyenlerin yolu kapalı. Eski Roma evlerinde, Medusa'nın çenesinin altında iki yılanın bağlı olduğu kabartmalar duvara asılırdı. Bu bağ, Medusa'nın ve korkunç yılanlarının ev sahibinin emrine girdiğini, kölesi olduğunu, ev halkına kem gözle bakanlara karşı Medusa'nın öteki yılanlarının harekete geçirileceğini anlatıyordu. (Köleliğin bağla anlatılması burada da karşımıza çıkıyor.) Medusa silahlarını ev sahibinin hizmetine sunmuş olduğunu çenesinin altında bağlanan yılanlarıyla anlatıyordu. Yunan mitolojisinde Furiler (Eriniler de denilir, üç tanrıçaları) yılan saçlı olarak betimlenmişlerdir. Scilla adlı dişi canavar ise yılan gibi kıvrılan

[1] "Sihirbazlık kaidelerine göre bir yılan resmi veya onun mücessem şekli yılandan korunmayı sağlar. İstanbul'da yılancık hastalığına tutulanlar, yılan şeklinde değneklere ve hattâ Sultanahmet'teki yılanlı sütuna bakmakla iyi olacaklarına inanırlar. Nitekim muskalar ve büyülerde yılan şekli az değildir." *Bkz*: Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, s. 171.

lüleleri, başının üstünden çıkan ve rüzgarı simgeleyen bir çift kanadı, alnında bir çift boynuzu, çenesinin altında birbirine sarılan su yılanları ile betimlenirdi.

Orta Asya Türk mitoslarında erkek zihnin egemen olduğu döneme ilişkin tanrı Ülgen'in dokuz kızı yeraltında yaşar, ölüler ülkesi ve cehennemle bağıntılıdırlar. Bu kızların her birinin yılandan oluşan kırk beliği vardır. Şamanlar çözemedikleri sorunlar olduğunda zahmetli bir yolculuğu göze alarak yeraltına iner, bu kızlardan yol yordam öğrenirler. Kadın zihnin topluluğa egemen olduğu dönemde bu kızlar evreni / dünyayı yöneten yüce-ruhlardı, erkek egemen olunca mitsel öyküler yeniden düzenlendi ve bu kadınlar başka coğrafyalarda da görüldüğü gibi yeraltına gönderildi. Güney Anadolu'nun sözlü-anlatımında "saçlı yılan" adını taşıyan bir masal kahramanı vardır. Nurettin Şevin'in, Metin And'ın inceledikleri Karagöz kitaplarında da başından yılanlar çıkan ve artık tanrıça yerine "cin" diye anılan kadın figürlerini bütün bu saydıklarımızın devamı sayabiliriz. Atina akropolisinde —devler savaşı alınlığında— Athena'nın miğferi, kâkülünün metaforu olan yılanlarla çevrilidir.[2] Kara saçlı kadın, yılan belikler, ölümcül bağlara/ağlara dönüşen saçlar, yılanlar, ipler, düğümler... bunlar yeraltı ölüler ülkesiyle, cehennemle ve M. Eliade'nin dediği gibi Ay tapımıyla ilişkili öğelerdir.

Saçları yılana dönüşmüş erkek tanrı betimine rastlamadım. Bütün bunlar kadın saçının, ona yüklenen işlevlerle, kendi başına yaptırım gücüne sahip başedilmez bir fenomene dönüştürüldüğünü, erkeğin önüne düğüm düğüm konulduğunu göstermektedir. Erkek için bu tanrıçalar, gerçek bir sorundur. Her birinin kırk yılan beliği olan dokuz kızın (eski dişil ruhların ya da tanrıçaların) Eski Türk mitolojisinde de tanrı Ülgen'in kızları yapılarak erkek cins tarafından denetlenmeleri ve yeraltına gönderilmeleri (hapsedilmeleri) boşuna mıdır?

Kuş Başlı Tanrı-Analar: Kuş başlı, kadın gövdeli tanrıça betimleri de Paleolitik Çağ'da başlar. Avrupa'da İ.Ö. 23.000-21.000 arasına ta-

[2]John Boardman, *Yunan Heykeli — Arkaik Dönem*, 199 numaralı resim.

rihlenen kuş başlı kadın heykelcikleri bulunmuştur. Bir grup daha kuş başlı kadın heykelcikleri İ.Ö. 6.000-3.000 arasına tarihlenmiş. Fransa'da Lespugue'de bulunan ve İ.Ö. 23.000'de yapıldığı düşünülen yüceananın butları, göğüsleri gibi başı da yumurta biçimlidir. İ.Ö. 2250'ye tarihlenen bir Sümer resminde bereket tanrıçası İnanna başındaki iki boynuz arasında altı adet kozmik yaşam yumurtası taşımaktadır. Asya'da ya da Sibirya'da Türk şamanların annelerinin kuş olduğuna inandıklarını ve bu nedenle ağaçlarda yaşama deneyiminden geçtiklerini anlatır J. Campbell. Ayrıca birçok coğrafyada kuğuda, kazda, baykuşta, güvercinde bedenleşen tanrıçalar vardır.

Tüy Kalemini Başında Taşıyan Tanrıça: Kalem günümüzde de entelektüel kimliğin simgesidir. Eski Mısır'ın düzen tanrıçası Madalet (adalet onun adından) yeraltı dünyasının da tanrıçasıdır ve ölünün günahları terazide onun tüy kalemiyle tartılırdı. Madalet (ya da Maat) yargısını da bu tüy ya da kamış kalemiyle yazar ve kullanmadığı zamanlarda onu başını çevreleyen banda tuttururdu. Yargının yazıldığı tüy vicdandaki rahatlığı simgelerdi. Adaletin güvencesi olan tüy-kalem tanrıçanın başındaydı.

Başta Taşınan "Yaşam Veren Su" İmgesi: Mısır tanrıçası Nut'un hiyeroglifteki işareti başında, "yaşam veren su" bulunan çömleği taşıyan bir kadın başı resmiydi. Kocaman yuvarlak karınlı kap Nut'un başında durdukça, hiç kimsenin suyun ya da sütün tükeneceğine ilişkin kaygısı olamazdı. Bu çömlek dünyanın pek çok yerinde yorumlandığı gibi, tanrıçanın karnı ya da göğsüydü. Nil nehrinin deltasının vulva biçimli ve üstü ağla kaplı şematik örneği ise delta tanrıçası Saith'in başında durduğu için Nil'in sonsuzca akacağına, tanrıçanın başında taşıdığı bu büyü sayesinde kurumayacağına inanılırdı.

Şapka, Sarık, Türban, Külah, Polos: Avrupa'da bulunan İ.Ö. 27.000-23.000 arasına tarihlenen çıplak kadın heykelciklerinin başında da bitkisel elyaftan yapıldığı sanılan şapka gibi başa geçirilmiş nesneler betimlenmiştir. Dünyanın en eski şapkaları —önce sepet şapkalar— kadınların başındadır. Kadınlar icat ettikleri sepeti başlarına takarak, buluşlarını üstünlük sağlamak amacıyla sergiliyorlardı olasılıkla.

İlk soğan biçimli sarık/türban, külah gibi başa takılan nesneler Sümer mühürlerinde karşımıza çıkar ve erkekten önce kadının başındadır. Türban, "sarık"tır. Sarık spiralin hareketini başın üzerinde tekrarladığı için eski tapımlarla, büyü amaçlı "bükülmüş sicim gibi olan labirent"le ilişki içindedir. İştar / İnanna'nın başındaki türban, yan yana duran ve uçları birleşen boynuzlara benzediği gibi, ortadaki yüksek dağın iki yanında yer alan daha alçak tepelere de gönderme yapar. Gökyüzüyle yeryüzü arasında bir bağ olarak düşünülmüş olabilir. Yine Sümer'de yüz yüze sevişmenin (cinsel) eğitimi için yapılan kabartma betimlerden birinde genç erkeğin karşısında kendine güvenle duran çıplak kızın başında da büyü için kullandığını düşündüğüm bir sarık (ya da türban) vardır. İlk gerçek türban örnekleriyle mühür resimlerdeki, kabartma betimlerdeki Sümer, Akad tanrıçalarının (İnanna'nın, Lilith'in, İştar'ın) başında karşılaşırız. Türban tanrıça kültünde —ilahilerden anlaşıldığına göre— bir kuttören nesnesidir. Bir Sümer ilâhisinde şugurra, İnanna'nın (belki eşi Dumuzi ile) önemli bir buluşma için bozkıra giderken başına taktığı türbanıdır.[3]

Girit tanrıçası başında polos adı verilen, kumaştan yapılmış ya da örülmüş yüksek bombeli beremsi bir başlık kullanır. Anadolu halk masallarında sihirli külah masal kahramanı kız tarafından erkek kahramana verilir. Çoğu kez bu erkek kahraman Keloğlan'dır, külahı başına takınca görünmez olur (masal kahramanı kız eski aşk tanrıçasıdır ve birçok konuda Keloğlan'a akıl verir. Keloğlan, birçok coğrafyada aşk tanrıçasının saçları kazınmış olan genç rahibinden başkası değildir.) Sümer'de tanrıçalar, tamamiyle çıplak oldukları erken dönemde de saçları serbestçe salınmış ve başlarının tepesinde bir türban taşırken betimlenmişlerdir (örneğin, Lilith olduğu sanılan ve İ.Ö. 2000'e tarihlenen rölyef). Türban olasılıkla, tanrıçanın güçlü büyüsünün kanıtıydı ve erki gösteriyordu. Daha sonraki dönemde tanrıçalar tek omuzlu uzun etekli giysileriyle yine türban kullanıyor ve tanrılar da tanrıçalar gibi tek omuzlu tanrıça giysileriyle ve başlarının tepesinde türbanlı olarak kuttörenlere katılıyorlardı. Çünkü erkek tanrılar türbanı ve

[3]Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 126.

giysileri kullanmayı kadınlardan öğrenmişlerdir. Betimleri incelediğimizde kadınlar dokudukları bezle saçlarını örtmeyi düşünmemişler, saçlar açıkta; türbana bir anlam, büyüsel bir işlev yükledikleri için kullanmışlardır onu.

Resim 12
Sümer dönemine ait, Tel Agrab'da bulunan türbanlı kadın başı.

"Türban" Tülbent Sözcüğünün Değişime Uğramasından Türemiştir: Britannica World Language Dictionary'de türban şöyle açıklanmış: TUR-BAN, 1. Doğulu birinin başındaki kepin etrafında kuşağın ya da şalın çevrilmesiyle oluşur. 2. Ona benzer herhangi bir başlık. 3. Kenarsız bir şapkanın çevresini çocuklar ve kadınlar için süsle çevirmek. Bu açıklamadan sonra parantez içinde, Türkçe'de kullanılan tülbent sözcüğünün Fransızca'ya turban olarak geçtiği belirtilmiş.[4] Tahsin Saraç'ın *Fransızca Sözlüğü*'nde türbanın karşılığı yalnızca "sarık" olarak belirtilmiş. Fransızca'ya turban diye geçmesinin nedeni Latince'de tur- sözcük köküyle yapılan kelimelerin, kışkırtıcı (turbat/or), karışıklık(turbati/-), hızlı dönüş (turb/-) gibi dönüş ve harekete ilişkin sözcükler içermesi olmalı; çünkü sarık bu hareketliliğe sahip bir nesne. Jung'un sarık için "enerjiyi harekete geçiren bir simge" cümlesini kullanmasının bir nedeni de bu olmalı. Sanıyorum tanrıçanın başındaki sarılış biçimiyle onun yaratıcı enerjisi, bilgi ve bilgeliği vurgulanmak isteniyordu.

[4] *Britannica World Language Dictionary*, Funk-Wagnalls.

Türban (=sarık) Fransa'ya Osmanlı devletinin III. Ahmet tarafından gönderilen elçisi ile gitti. Yirmisekiz Mehmet Çelebi (öl. Lefkoşa 1732) Paris'te kadınların sarığından etkilendiği bir elçi oldu. Saray kadınları ondan esinlenerek kullandıkları şık sarıklara türban adını verdiler.[5]

Tesettür Sözcüğü Tanrıçanın Adından: Tesettür bir buzdağıdır, biz onun en küçük alanını, görünen yüzünü biliyoruz. Tesettür ya da türban kavramlarını kalıtımsal imge/simge/imgelemle, yazılı ya da görsel belgelerle birlikte ele almazsak tesettür konusunda yeni bir bilgi edinemeyiz. Tesettür sözcüğü mitsel ve önemli bir sözcük-ailesindendir. Bu sözcük-ailesinin merkezinde; kültürde, dilde ve dinde çok etkili olan; uluslararası ortak sözcük alanına adından türetilmiş pek çok sözcük veren tanrıça İştar'ın (Akadca, Sami dil öbeğinden) adı ya da adının çeşitlemeleri vardır: İstaran (İştar'ın Eski Babil'deki diğer adı), Aşerat (Batı Sami), Aştarot/Aştar (İbrani), Astarte (Fenike), Astraia/Asteria

[5]Otuz yıl önce geldiğim Serencebey'de mahalle sakinleri içinde eski saray çevresinden olan simalar vardı. Onlardan biriydi anlatacağım kişi. Ne yazık son birkaç yıldır onu göremiyorum. İnce yapılı, zarif ve doğal görünümlü, güçlü kişiliğinin enerjisini çevresine yayan, topuzlu - beyaz saçlı bir kadındı. Kış yaz vücuduna oturmuş, eteği kloş olan siyah bir manto giyer, başına siyah çok zarif bir türban takardı. Elinde daima siyah bir baston bulunurdu. Onun taktığı türbanı çocukluğumda zarif, kültürlü, şık giyinen üç kadında görmüştüm. Bu bir küçük bone gibi, tepede küçük "godeler" yaparak başın üzerinde kavuşan, ön tarafı yükselen, örtüyle hazırlanmış başlıktı. Türban ince bir zevkin ürünüydü. Onlar silindi, yerini sıkmabaşlar aldı. Ne kadar pahalı kumaşlardan olsa da sıkmabaş ya da çenenin altında kocaman bağlanmış, yanda iğnelenmiş örtüler sırıtıyor. Kadına karşı yapılan bir ayrımcılık bu. Bu etkiyi, nasıl örterseniz örtün, yok edemezsiniz. Paketlenmiş başlar! Sakladıkları saçlarında ne var ki sarıp sarmalıyorlar? Bazen karnavalımsı kıyafetler. "Bizim gelin bizden kaçar, başını örter, kıçını açar" misali, derin yırtmaçlı etekler, üzerinde sıkmabaş. Boyaya batmış yüzler ve sıkmabaş. Paranın satın aldığı pahalı, kaliteli kumaşlardan tesettür kıyafetleri ve sıkmabaşlar; güya "türban"mış onlar. Plaza medyasında yaşını başını almış adamlar sıkmabaş "türban"ı öve öve bitiremiyorlar, defileler girla gidiyor. Kara çarşaflar yoksul kadınların tesettür kılığı. Ölümü hatırlatıyor! "İnsan"ı çarşafa sürgün etmek, pahalı da olsa tesettür kıyafetine hapsetmek neden? Öte yanda göbeği açık, göbeği küpeli kızlar kadınlar... göbek ameliyatları... kadınların gerçek ihtiyacının bilinçlenme, çağdaşlık olduğu unut(tur)ulmuş. Sorunlarını falcılarla, büyücülerle çözmeye çalışıyorlar. Ölçüler bozuldu. Dengenin ne kadar önemli olduğu bu kaos ortamında daha iyi anlaşılıyor.

(Yunan), Ostara/Eostre/Easter (Kuzey Avrupalılar'da) gibi. Bu kadınların (Babil'de İstaran) eşi olan tanrının adı Roma'da Saturn oldu ve Saturnalia şenlikleri Hıristiyan Avrupa'da Ortaçağ'da da sürdü. Yine Babil'e dönersek, Babil'de karnavalda "tanrıça İstaran"ın rolüne giren rahibeye Sa'tarî denirdi ve soytarı sözcüğü ondan türedi. Bu tanrıçaların adlarından türetilen kültür sözcükleri istar (kilim tezgahı), sâtur (bıçak, satır), sitare/star (Farsça ve İngilizce'de yıldız), astroloji (yıldızbilim), aşerat (Ar. Aşere'nin çoğulu, onlar, onlar basamağı, aynı zamanda bolluk demek, aşure bayramı onunla ilgili); setâ/se-târe, üç telli saz; setr (Ar. örtü), settâr, örten Allah; sa'ter (Ar.) zafer, kekik (İştar aşkın yanı sıra savaş tanrıçasıdır da, savaş evi askerleri vardır ve zafer verendir. Tanrıça birçok pagan dinde kokulu otlarla özdeştir.); string (İng. ip), spider (İng. örümcek, dokumacı tanrıçanın metaforu sayılmış) gibi daha pek çok sözcük birbirini ve merkezdeki tanrıçayı gösterir. Sitâre (Arapça setr'den, çoğ. setâir) örtünülecek, perdelenecek şey.[6]

Setr sözcüğünün neden yıldız tanrıçanın adından yapıldığını sorguladığımızda karşımıza şu veriler çıkar: Kadınlar 40 bin yıl önce ipi bularak ve ondan çeşitli gereçler üreterek doğada örneği olmayan nesnelerin, bunların içinde en önemlisi olan örtünün üretimini başlattılar. İnsanbilimci Dr. Adovasio "Kadınların icadı olan ip o çağda uygarlık yolunda dev bir adımdı" diyor.[7] Kadının yaptığı ipin, saçıyla özdeş tutulması, saçının büyülü bağ sayılması, ipi bulduğu dönem kadar eski olabilir. Bağ'dan, bağlamaya, düğüme, örmeye, ağ yapmaya, sepete, dokumaya geçti kadınlar. Sepet şapka, başı örten ağ ve o çağda gövdede taşınan ilk dokuma örnekleri kabaca 30 binyıl önceki (Üst Paleolitik) kadın heykelciklerinin üzerindedir. Eline aldığı nesneyi bir başka nesneye dönüştürdüğü için bu edimler onların büyücü olarak anlaşılmasını pekiştiren önemli nedenlerden biri oldu. Örümcek

[6]Arapça ve Farsça sözcükler: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*.

[7]*New York Times*, 14. 12. 1999.

hemen her coğrafyada "dokumacı kadın"la özdeştir ve Türkçe'de böğü'dür adı, büyü sözcüğü ile yakınlığı ise, örümcek, büyücü kabul edilen dokumacı kadınla aynı çağrışım kümesine konulduğu içindir. Türkçe'de büyü ve büyümek ilişkisinin karşılığı, Hint-Avrupa dil öbeğinde *magic* ve *mega* biçimindedir ve o çağda büyümenin büyüyle gerçekleştiği inancı sözcüklerin belleğinde korunmaktadır.

Tesettür sözcüğünün İştar/sitare/Astarte vb. tanrıçaların adlarıyla başlayan sözcük-ailesinden olması dokumayı, örtüyü onlar bulduğu içindir. Giyim tanrıçası vardır Sümer'de, giyim tanrısı yoktur. Ancak daha sonra birçok örnekte görüldüğü gibi kadın buluşu olan terzilik bir erkek kahramana İdris Peygamber'e aitmiş gibi gösterilmiştir. İdris adı da İstar/İştar adıyla bağlantı içindedir. Adlar yazının olmadığı dönemlerde kimlik kartı işlevi gördüğü, dokumacı tanrıçadan yola çıkarak "dokumacı"yı da gösterdiği için dokuma ve dokumacılıkla ilişkili isimler sonradan ortaya çıkan erkek kahramanlara da verildi. Arkeolojik verilere baktığımızda da her coğrafyada kuşkuya yer bırakmaksızın dokuma önce kadınların üstündedir. Giyinen önce kadındır. İlk bikini Çatalhöyük'teki tanrıçanın üzerindedir (İ.Ö. 6. – 7. binyıl arası). Örtüleri meydana çıkaran odur. Örtü sözcüğü tanrıçanın adından yapıldığı için örtmek anlamına gelen sözcük de haliyle onun adından türeyecektir. Sami dili bükümlü bir dil olduğu için sözcükler birbirini ve hepsi de merkezdeki tanrıçanın adını göstermektedir. Sözcükler arasında bu durum adeta bir bağdır, tanrıça inancındaki "yaşam ipinin dile yansıması" gibidir. Mezopotamya'da binlerce yıl hüküm süren tanrıça İştar ve türevlerinin etkisi dünya kültür dili üzerinde çok güçlü etkiler yapmıştır.

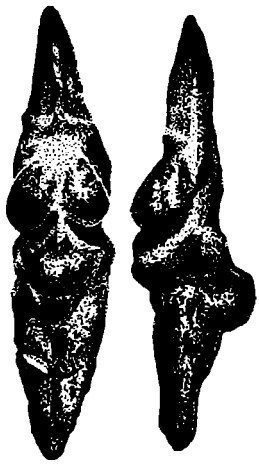
Başının Üzerinde Kale, Kule, Anıt Mezar, Kent Merkezi Taşıyan Tanrıçalar: Mısır tanrıçası Nepthys'in başlığı bir prensin türbesiyle oluşur. Bu gösterge prensin tanrıça tarafından ölüler ülkesinde korunacağını ifade eder. Kibele, Efes Artemisi gibi tanrıçaların başındadır kale ya da kent betimleri. Daha önce söylediğimiz gibi tanrıçanın ayrıcalıklı halkıdır o halk ve köy de dünyanın merkezinde, tanrıçanın tepesindedir. Tanrıçanın koruyucu-ana kimliğinin, erkek

egemen toplumda bile devam ettiğini gösterir söz konusu örnekler. Bu düşüncenin kaynağında evreni gövdesinde içeren ve evrenden, gök-kubbeden ve dünyadan ayrı düşünülemeyen tanrıça tasarımı vardır. Bir Sümer ilahisinde İnanna için "Gök kadar yüksek / Yer kadar geniş" tanımı yapılmaktadır. Efes Artemisi'nin başının iki yanında saçlarının aşağıya doğru akışına uyarak sıralanan arslan ve boğa başları yer alır. Saçlar ormanları ifade ediyor olabilir; ormanın içindeki yabanıl hayvanlar da, tanrıçanın, saçlarının tılsımının gücüyle etkileyip hareketsiz kıldığı, saç telleriyle bağladığı hayvanlardır. Böylece tanrıça saçlarının etkisiyle yabanıl hayvanların kraliçesi olduğunu, korkunç hayvanlara bile söz geçirdiğini herkese ilan etmektedir.

Başının Üzerinde Sfenks Taşıyan Tanrıçalar: Eski Mısır krallığının erken dönem tanrıçası Hathor sfenkste bedenleşiyor ve kralları çok zekice sorularla, bilmecelerle sınıyordu. Mısırlı tanrıça İsis ve Atina'nın tanrıçası Athena'nın da başlarında sfenksle gösterilen heykelleri vardır.

Başı (ve Gövdesi) Aletle Biçimlenenler: Çift yüzlü ay, balta, kaşık, tarak, bel, çalgı, kesici alet vb. biçiminde idoller vardır. Çalgı biçiminde olanlar telli sazın biçimine benzeyenlerdir ve onlara bu benzerlikten ötürü "keman biçimli idoller" denilmiştir.

Başının Üzerinde Fallus Taşıyanlar: Fallus, koç boynuzu, boğa boynuzu gibi göstergeler tanrıçanın ikinci cinsi de kendinde içerdiğini, yetkinliğini, doğurmak için erkek cinse ihtiyacı olmadığını anlatır. Dünyaca bilinen arkeolog Marija Gimbutas, başının üstünden fallus imgesi çıkan tanrıça idolleriyle sık sık karşılaşıldığını ve onların gökle yer arasında bir bağ, yaşam gücünde-

Resim 13
Fallus başlı tanrıça heykelciği.

ki birliği simgeleyen bir sütun gibi düşünüldüğünü söyler. Bu kitapta İ.Ö. 20 binyıla tarihlenen bir örneğe yer verilmiştir.[8]

Başının Üzerinde Tahtla Gösterilen İsis Heykeli: Tanrıça İsis başının üzerinde tahtla betimlenmiş. Çünkü inanca göre Mısır'ı yöneten kral "tahtı ve buyrukları" İsis'ten alırdı. Mısır hiyeroglifinde İsis'in adı taht resmi ile gösterilirdi.

Değişim Dönüşüm Geçiren Başlar: Yukarda anlatılanların dışında tanrıçaların başları idollerde biçimden biçime girer. Marija Gimbutas'ın kitabında yer alan ve dünyanın birçok yerinden çıkarılan arkeolojik verilerin fotoğraflarında, çizimlerinde görüldüğü gibi koç boynuzlu, boğa boynuzlu, geyik başlı, aslan, domuz, köpek, kedi, kurbağa, balık, kirpi, yılan, ahtapot, su aygırı, ayı başlı tanrıçalar betimlenmiştir. Başı V biçimli, zambak, lale biçimli olan tanrıçaların yanı sıra iki başlı ve gövdeleri yapışık "ikiz tanrıça" ya da çok başlı tek gövdeli tanrıça betimlemeleri de vardır.[9]

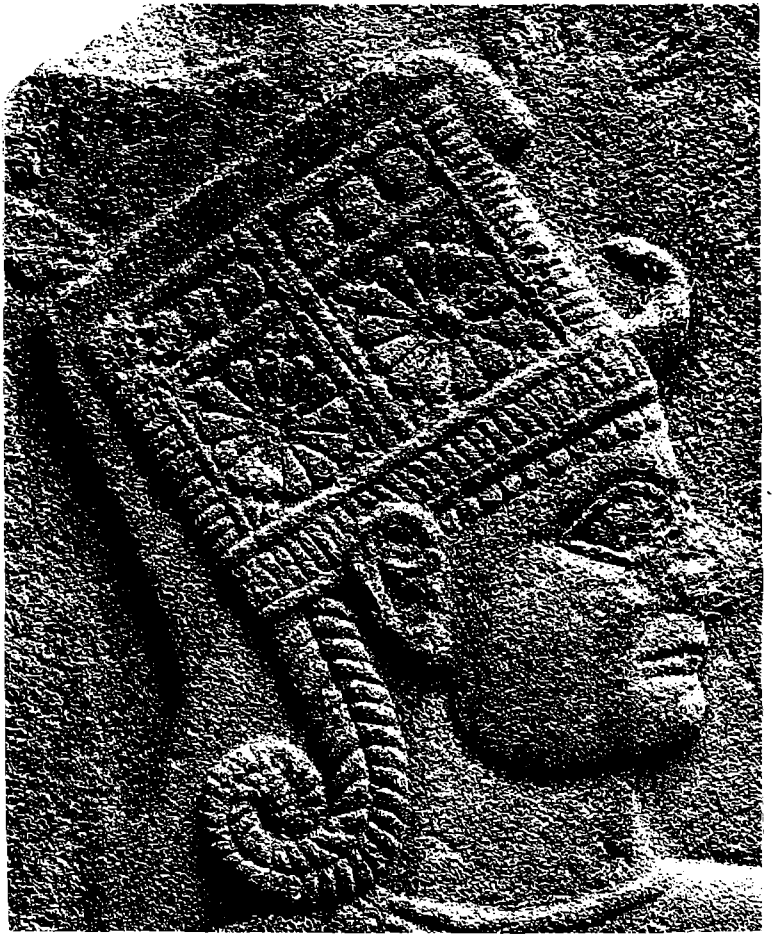
Ön-Yazı İmlerini Başında Taşıyan Tanrıçalar: Heykelciklerde ya da kaya resimlerinde başın ve gövdenin üzerinde daha sonra yazıda kullanılacak olan imlerin ilk biçimleri çizilmiştir. Üç ya da dört çizgi, suyun dalgasına öykünen kırık çizgiler (anne gövdesi süt ya da su kabı olarak kabul edilen heykelcik, çömlek biçiminde yorumlandığında kullanılmıştır daha çok), üçgen (vulva), dört köşe, daire, noktalar, spiral, haç vb. işaretler önce kaya resimlerinde ve tanrıça idollerinde ortaya çıkar.

Büyü Amacıyla Saça Başa Takılan Nesneler, Saçörgüleri: File/ağ (ölümle bağıntıyı gösterir), bağlar, kordonlar, şeritler, deniz kabuğu, inci, muska, geometrik biçimli nesne, küpe, saçak, püskül, çiçek, hilal biçimli taç, üçgen biçimli taç, altın gümüş levhacıklar, meyve, çeşitli biçimde kullanılan saçörgüsü, lüle, topuz, tarak vb.

---

[8]Marija Gimbutas. *The Language of the Goddess* — Önsöz Joseph Campbell. s. 230.

[9]Yapı Kredi Kültür Merkezi'nde 13 Haziran-16 Ağustos 2003 tarihleri arasında Vedat Nedim Tör Müzesi'nde açılan "Elemtere Fiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar" sergisinde karşılaştığım "üç başlı cin" *Davetname*'deki büyü resimlerinden biridir ve burada sözü edilen iki ya da üç başlı tanrıça idollerinin devamıdır.

Resim 14

Kargamış'ta bulunan tanrıça Kupaba. İ. Ö. 8. yüzyıl ikinci yarısı. Spiral biçimli saç örgüsü ile başlığın önündeki yılan/boynuz dikkat çekiyor.

Sarı kızlar Asya'da Urenhalar'ın şaman dualarında atın yelesini örmekten hoşlanırlar. (Sarı renk burada hastalığın ve ölümün rengidir, sarı kızların hastalık ve ölüm getireceğine inanıldığı için bu adla

anılırlar. Sarı solan ayın rengidir, solan Ay da hastalık ve ölümle bağıntılıdır.) Atın yelesinin örülmesi sahibinin öleceği anlamına gelir. Altaylılar'da saçı örülen at ölen sahibiyle birlikte gömülecek ve öteki dünyada onu taşıyacaktır.

Erkek betimlerinin başında hiçbir zaman bu zenginlikte malzemeyle karşılaşmayız. Karşılaşsak bile gördüğümüz nesneler çoğunlukla daha önce bir tanrıçanın başında mutlaka vardır, yeni bir şey değildir: Betimlerde erkeklerin başındaki hayvan başları ya da maskeleri, boynuzlar, disk, ışınlar çıkaran başlık, (Buda'nın başındaki ve Hıristiyan azizlerin başındaki) ışık daireleri, çiçek dallı taçlar, çelenkler, topuzlar, belikler (uzun saç örgüleri), sarık, türban, silindir biçimli kavuk, külah... erkeklerin kadınlardan alarak kendi başlarında kullandığı nesnelerdir. Tanrıçaların sekiz, altı, beş, on iki, on altı uçlu yıldızları komutanların rütbeleri oldu. Bir şaman duasında "ateş ana"nın saçları şöyle betimlenir: "Sen karanlık gecelerde genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısrak üzerinde geziyorsun, aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun! (...) Dokuz parça kırmızı ve beyaz şeritler, paçavralar seni süslüyor. (...) Altmış tane saç örgüsü arkanda, elli tane saç örgüsü omuzlarındadır."[10] Abdülkadir İnan *Sagaylar*'da kadınlara yasaklanan kurban törenini anlatırken "Üç kayın ağacına on dokuz parça beyaz, kara, mavi, kızıl şeritler" asıldığını ve "kayın ağaçlarının birbirine ipek iple bağlandığını" anlatır. (*a.g.y.*, s. 54) Aynı kaynakta *Beltirler*'de bayram arifesinde her ailede erkekler *üldürbe* yapar (kadınların buna dokunması yasaktır). Erkeklerden biri ip büker, ipe kartal tüyleri, beyaz ve mavi renklerde şeritler bağlanır; buna üldürbe denir, şapkanın çevresine dolarlar. Eski Türkler'den bize sözlü-anlatımla ulaşan bilgiler ataerkil dönemden ya da yakın zamanlardan geldiği için, kadınlarla başlayan pek çok kuttören ve kuttören nesnesinin erkekler tarafından yapıldığını ve kadınlara yasaklandığını görürüz.

Tanrıça betimlerinin başında görülen nesnelerin listesi burada bitiyor. Başörtüsüne geçmeden önce bir noktayı anımsatmak istiyo-

[10]Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 68.

rum: Erkeklerin kadınlardan birçok şeyi aldıklarını, ama yılan saçları almadıklarını görüyoruz. Erkek saçı ile yılan bağıntısına, daha önce tanrıça iken sonradan erkek tanrı yapılan Hindu yaratıcı tanrısı Brahma'da rastladım; ancak onun da dökülen saçları yılana dönüşmektedir. Bu dikkat çekici bir durumdur. Hemen her coğrafyada mitolojilerde uygarlaştırıcı erkek kahramanlar tanrıçaların yılanlarını öldürerek yabanıl doğaya egemen olur, yiğitliklerini kanıtlarlar. Başın üstünde taşınan sfenkse, yumurtaya, baştan ve omuzlardan çıkan bitkilere, kule/kale/kent ile oluşturulmuş başlıklara da erkeklerde raslayamadım.

Baş Örtüsü Kullanan Tanrıçalar: Avrupa'da bulunan heykelciklerin (İ.Ö. 27.000-23.000 arası) üzerinde küçük etekliğimsi giysicikler var ya da üst bedende içi olmayan sütyenler betimlenmiş; bunların büyü amaçlı kullanıldığı düşünülüyor. Kadın gövdesinde kullanılan nesnelerin yanı sıra başa örülmüş sepet-şapka, yalnızca saçların üstüne geniş kareli ağ örtüldüğü halde; bir dokuma parçasının/örtünün bağlandığını gösteren betime rastlamadım. Benim için bu da ilginç bir saptama oldu. İnsana şaşırtıcı gelen durum şu: yüce-ana ya da tanrıça adını verdiğimiz bu kadınlar dokumayı çok eskiden beri bildikleri halde başlarını bir dokuma örtüyle örtmemişler. Kadın başının bir örtüyle kapatılması erkek egemen zihnin, devletin, ordunun güçlendiği dönemlerde (Tunç Çağı'nda) gerçekleşiyor. Ancak bir ara dönem var: Tarihsel dönemde kutsal ve soylu olmak şartıyla "iki cinsin de yüzünü duvakla, peçeyle kapattığı oluyor. Bunun içinden de, daha sonra, ataerkil etkilerle değişime uğrayarak "yalnızca kadının örtünmesi geleneği" çıkıyor.

Tunç Çağı'nda Kadın Erkek Ayrımı Olmaksızın Başın ve Yüzün Örtülmesi: Ay ya da Güneşin yeryüzündeki zuhuru (belirmesi) sayılan kral ve kraliçenin birlikte yüzlerini peçe ya da duvakla örtmelerinin altında bugün bizim aklımıza gelmeyecek olan nedenler vardır: *İlkel Mitoloji*'de sayfa 413'te "Ölüm ve dirilişin ayın doğması ve batmasıyla, suların tohumu eritip yeşertmesiyle, gölgenin ayı örtüp açmasıyla benzetilmesi"nin toplumun üyeleri üzerinde etki yaptığını ve onlara esin verdiğini söylüyor Campbell. Bu cümledeki "...gölgenin ayı örtüp açmasıyla..." deyişine dikkat çekmek istiyorum. Gölgenin

yani bulutun (tanrının yüzünü), yani ayın yüzünü örttüğü/kapadığı ve sonra açtığı söyleniyor. Ayın yüzü insan yüzü olarak yorumlanmaya müsaittir, hepimiz biliriz. Bulut onun yüzünü örtüyor ve açıyor. Önemli olan bir imge bu. Bu imge kaç bin yıllık? Eski toplumlarda gökyüzü (Ay, yıldızlar ve birbirine göre değişen konumları) geceleri okunan bir ekran gibidir. Falcı ve biliciler, rahipler gece gökyüzünü okumaya elverişli tanrısal işaretler bulmaya çalıştılar ve aradıklarını buldular. Ay'ın yüzünü örten bulut Ay-ananın ya da Ay-tanrının yüzünü örten peçe ya da saç gibi anlaşıldı ve iyiye yorulmadı. Bahaeddin Ögel Eski Türk destanlarında geçen rüyaları bir araya toplamış: rüyada saçın dökülmesinin, saçın uzamasının iyi sayılmadığını söylüyor (*Türk Mitolojisi* II, s. 580). Malik Aksel rüyada kara saçın yüzü örtmesinin kötüye yorulduğunu belirtiyor. Ay-tanrı(ça) ya da Güneş tanrı(ça)nın da yüzünü örten bulut (=gölge) iyi sayılmıyordu falcılara göre.

Aşağıda J. Campbell'in açıklamalarından anlaşılan şuydu: Ay ve Güneş'in yeryüzündeki özdeşleri sayılan —Mezopotamya'nın kent devletçiklerindeki— kralların ve kraliçelerin de peçe takmaları aslında kötü etkilediğine inanılan ışınlarından saray halkını/insanları korumak içindi. Peçe, duvak hoş olmayan bir durumun, yorumun bulunduğunu anlatıyordu, kapalı gökyüzü gibi, gece gibi.

Campbell son derece haklı. Divan şiirinde ya da genel anlamda Doğu şiirinde de aynı yoruma rastlarız: Güzelin yüzü ay ya da güneşe benzetilir; ya da "ay veya güneş" yüz'dür. Saçı onu örten peçesidir ya da saçı ayı örten buluttur. Saç yüzü örtüyorsa gece, çekilmişse gündüzdür. Çünkü saç, bulut ve gece birer örtü / perde gibi tasarlanmaktadır. Malik Aksel Anadolu halk inancında kara saçın iyi sayılmadığını belirtir. Kara renk, gece gibi belaları içinde gizler. Karagece ölüm tanrıçasının metaforu olduğundan, saç ve saçbağı, örgülü saç ölümle, kötü kaderle de ilişkilidir.

Saçını çekince bütün görkemi ve parıltısıyla ortaya çıkar güzelin yüzü. Güzel kuşku yok ki eski tanrıçadır. Etkisi bilinçaltında sürmekte, "güzel" adıyla bilince taşınmaktadır. Doğuda saçın genellikle siyah olması, tanrıçanın ölüm veren niteliğinin ilişkilendirildiği gecenin veya yeraltı ülkesinin de siyah olması ile örtüştürülür, yeraltı cehenneminde çekilen acılar siyah zülfün erkeği tutsak alması ve perişan

etmesi ile eşdeğerdir. Aşk tanrıçası siyah saçlı İnanna kocasını yeraltına sürgüne yollamıştır. Sıcak iklimin çiçeği olan yüz kadar beyaz yasemini Ortadoğu kadınlarının simsiyah gür uzun dağınık saçlarına iliştirmeleri bir gelenektir; bilinçaltındaki yıldızlı gece göğüyle özdeş tanrıça imgesine yaklaşmaktadırlar belki de.

Burada bir parantez açıp Ay'ın nasıl anlaşıldığını açıklamak istiyorum, daha sonra J. Campbell'in, peçenin nedenini anlamamıza yardımcı olan bir açıklamasına geçeceğim, konumuz için önemli buluyorum. Campbell önceleri bütün gökcisimlerinin dişil olduğunu, hilalin gökyüzündeki göksel ışıklı rahim olarak kabul edildiğini söyler (*Doğu Mitolojisi*). Kramer'e göre her sabah güneşi doğuran Ay'dır.[11] Güneş yuvarı hilalin içine cuk oturduğu için böyle yorumlandığını, Sümer'e ilişkin mühür resimlerde, hilalle içindeki güneş diskinin birlikte tam daire oluşturmasından da anlıyoruz. Yazılı belgeler Sümer de devletin ortaya çıktığı dönemden bize ulaştığı için artık Ay tanrı Sin erildir. Güneş onun oğludur. Buna karşın aşk tanrıçası İnanna'dan ilahilerde, "Güneş'in doğduğu yerlerin kraliçesi İnanna" diye söz edilir. Yine ilahide Güneş tanrı "Utu dik başıyla annesi Ningal'in göğsüne gider," ki bu akşam güneşinin batışına ilişkin mecazi bir tanımdır. Kısaca yeni ataerkil bakış açılı ilahilerde eski anaerkil bakış açılı tanımlar sürmektedir.

Ay-analar ya da ay-tanrıçalar kadının üç çağını gösterir: yeni doğan ay bakireyi, dolunay anne çağındakini, küçülen ay yaşlı/cadı tanrıçayı. Ayın geçirdiği değişim ve dönüşüm kadının geçirdiği değişim dönüşümle örtüştürüldü. İncecikken büyüme, yarım olma, tam daireye geçiş, yine küçülme, ölüm ve yeniden doğma gücü olduğuna, 28 günlük dolanım süresinin hesabını şaşırmadığına inandırdı insanları. Kadın üreme organının da kanamasına ilişkin ortalama yirmi sekiz günlük hesabı bildiğine; gebeliğin, menapozun süresini doğru hesapladığına, şaşırmadığına inanıldı. Yani bakire, kadın, gebe, aylık kanama, loğusalık, menapoz gibi kavramlar değişim dönüşüm gücüyle, bilgiyle, büyüyle bağıntılandı. Erkek gövdesinde bunlar yoktu. Ayrıca Ay (o çağda üreme ve üretim alanında yetkili sayılan

[11] Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, s. 140.

kadınlar gibi) üreme ve üretimle ilişkilendirildiği için de tarımcı toplumların Ay-ana'sı olarak kabul edildi. Kadın ve Ay değişim/dönüşüm demekti; üreme/üretim de değişim dönüşüm demekti. Bu kavramlar büyü ve bilgiyle sıkı sıkıya bağıntılıydı. Çağdaş sanat yorumlarında da Ay, "ana" olarak ifade edildi.[12] Arkaik zihinde Ay geceleri koruyucu bir anne, her şeyi gören ve bilen annenin gözü, dünyanın her yerini bilen ve anlatacak çok masalları olan her varlıktan daha çok yaşamış bir masalcı koca-ninedir. Ay öldüğü için (aysız geceler) ölüm veren, kendisi de ölüp dirilen tanrıçayla özdeştir.

Gelelim Campbell'in açıklamasına: peçe takanlar yalnızca kadınlar değildi. Mezopotamya'nın küçük kent -devletlerinde bazen kral, bazen kraliçe "Ay ya da Güneş" kabul edilmiş, onların kimliğinde Ay ve Güneş çifti yeryüzüne inmiştir. Eğer kral Ay'ın büyü gücüyle biçim değiştirmiş, yeryüzünün yanlışlıklarından uzakta, Ay'ın mükemmel insan biçiminde ortaya çıkmış hali diye kabul ediliyorsa, Campbell'in deyişiyle kral dünyevi bir Ay'dır, kraliçesi de dünyevi bir Güneş'tir. Komşu devlette ise tersi olabilir: kral Güneş, kraliçesi ise Ay'dır. Kraliçe ölümünde ona eşlik edecek rahibe, dirilişinde de gelini olacak Venüs'tür. Kralın hazine ve savaş bakanları, başbakanı ve celladı sırasıyla Merkür, Mars, Jüpiter ve Satürn gezegenidir. Onlar yeryüzünde gökcisimlerinin kendisiydiler, kral ve kraliçenin (Ay ve Güneş'in) "fener alayı"ydılar. Ve dünyevi Ay sayılan bu "kral dolunay zamanı peçe takarak dünyayı ışınlarından korurdu."[13] Bize peçeyi anlamamızda ışık tutacak cümle bu. Tıpkı Ay'ın yüzünü bulutun örtüp bir süre kötü ışınlardan koruması gibi, kral ve kraliçe bulutların zaman zaman gizlediği Ay'a ve Güneş'e öykünüp yüzlerini peçeyle örttüler.

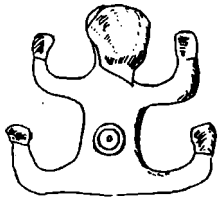
[12]Bunların içinde Ay'ın ve arkaik zihindeki Ay-ananın ruhuna çok denk düşen Reha Erdem'in "A Ay" adlı filmi annesiz bir çocuğun ölen annesinin melek yüzünü, gece göğünde ilerleyen Ay'a yansıtması ve onunla konuşması üzerine kurulmuştur. Çocuğun beklentileri, ay-ana ve çocuk ilişkisinde ortaya çıkarılır. Çocuk psikolojisini, çocuk psikolojisinin karanlık yerlerini yer yer düşen aydınlanmaları anlatmada Ay imgesi ve filme damgasını vuran gölgeli, loş ışıklandırma başarıyla kullanılmıştır. Arkaik zihinde/insanlığın çocukluğunda Ay'ın imgesinin ne olduğunu günümüzdeki çocuğun bilinçaltını kurcalayarak anlatır yönetmen.

[13]Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji-Tanrının Maskeleri*, s. 428.

Bu yorumun, o çağın zihninden bakılarak değerlendirilmesi gerekir: Kral ve kraliçe Güneş ve Ay oldukları için, şualarının (= bakışlarının) ilenç vereceğine inanılıyordu. Ve onlar gökyüzündeki asıllarına öykünüyorlardı.

Günümüzdeki araştırmalar da Ay'ın ışınlarının etkili olabileceğini gösteriyor ve eski inançlardaki, Ay ve Güneş olduğuna inanan kral ve kraliçenin kendilerine bakanları ışınlarından korumak için duvak, peçe örtmelerini —kendi mantığı içinde— tutarlı bulup haklı çıkarıyor.

Gül Atmaca'nın bilimsel çalışmalardan derlediği bilgilere göre "Yapay ışığın olmadığı zamanlar, kadınlar dolunayda daha çok hamile kalır, âdetleri genelde Ay'ın olmadığı gecelerde başlardı." deniliyor. "Ay ile kadın arasındaki bu etkileşim kadınlar arasında da bir eşzamanlılığa neden olabiliyordu. Örneğin küçük ilkel kabilelerde bir arada yaşayan kadınlar aynı anda âdet görürlerdi. (...)

Resim 15
Bilinen en eski peçe Çatalhöyük duvar resmindedir. İ. Ö. 6.000.

"Yine eski kabilelerde kadınlar karanlık gecede Ay'ın gücünü toplamak ve ona yoğunlaşmak için kulübelerde toplanırlardı. Dünyanın bazı eski toplumlarında, Hıristiyan misyonerlerin değiştirmeyi başaramadığı yerlerde bu ayinler hâlâ sürüyor. (...)

"Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar, insan bedeninindeki üreme sistemini, Ay'ın çekim gücünden çok, ışığının etkiliyor olabileceğini gösteriyor. Belki de insan türü, Ay ışığına genetik bir tepki geliştirdi. Işığın, insan bedenindeki biyolojik ritmin güçlü bir tetikçisi olduğu bilimsel olarak ispatlandı."[14]

Alıntı yaptığım metnin devamında doktorların Ay ile kadın arasındaki etkileşimleri anlatan eski hikayeleri inceledikleri belirtilmiş.

[14]Gül Atmaca, Ay Kadındır, *Cumhuriyet Dergi* (pazar eki), sayı 904, 20 Temmuz 2003. Gül Atmaca'nın derleyip çevirdiği yazının kaynakları: Monica Sjöö - Barbara Mor, *The Great Cosmic Mothers, Rediscovering the Religion of the Earth*, Harper, San Francisco1987 / Mor Hall, *The Moon and The Virgin, Reflections on the Archetypal Feminine*, Harper&Row, NY, 1980 / Motz Lotte, *The Faces of the Goddess*. Oxford University Press, NY and Oxford, 1997.

Kadınların aylık kanamalarının Ay'ın ritmiyle, doğurma zamanının ise Güneş'in ritmiyle çakışması; acaba kadınların binlerce yıl Ay ve Güneş'le zihinlerinde bütünleşmeleri sonucu, beynin zamanla bu zihinsel edimlerle (örneğin ayın hareketlerini gözleme ve sayma, kanamasıyla onun arasında ilişki kurma vb.) evrilmesi sonucu olabilir mi, diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Bana olmayacak bir şey gibi gelmiyor. İnsanlar coğrafyalara ve iklimlere göre nasıl evrildilerse pekâlâ bu da olabilir. O zaman Ay ve Güneş tapımlarının sanıldığından çok daha eskilere gitmesi mümkündür.

Peçenin başlangıcında Ay ve Güneş tapımından doğan bu inanç olabilir. Kadınlarla başladı, çünkü gök cisimleriyle özdeş olanlar önceleri yüce-analar, tanrıçalardı. Onlara yakınlarındaki erkekler katıldı zamanla: oğlu ya da eşi olan kral da Ay ve Güneş'le özdeş tutuldu.

Ay'ın gökyüzünden insanları gözleyen şefkatli bir ana olduğu ve bulutlardan peçeyle yüzünü örttüğü düşüncesinden esinlenen tanrısal kadına ilişkin en eski "görsel örnek" Çatalhöyük'teki duvar resmindedir. Bu dünyanın yaratıcı gücünü simgeleyen çıplak tanrıçanın yüzüne el büyüklüğünde bir bez parçası sanki ıslakmış gibi yüzün oylumlarını sararak örtmektedir. İ.Ö. 7. binyılın ortasında Çatalhöyük'te ev-tapınağın duvarına yapılan betimde tanrıçanın gövdesi çıplak. Kilimlerdeki ortak bir motifin ilk kaynağı diyebiliriz (ana-gövde ve dört köşesinden çıkan dört bacak, açık bir koyun/keçi/inek postu biçiminde) duruşu için. Göbeğinde git gide genişleyen daireler geçmiş kuşakların ve gelecekteki kuşakların çıkış yeri olduğunu anlatıyor. O dişil ata Ay-ana ve yüzü peçeli. Bu duruşu onun dört bacaklı hayvanlardan birinde (inekte) bedenleştiğini gösteriyor. İnekte diyorum, çünkü eşi kutsal boğanın Çatalhöyük'te birçok evde betimleri bulunuyor. Ama Ay-ana (ve inek-ana) insan biçimli dişil cinsiyeti insanı temsil ettiği için. Tıpkı daha sonraki ataerkil dönemlerde —özellikle Eski Atina filozoflarıyla başlayan— ve günümüze kadar gelen yorumlarda insanı erkek cinsin temsil etmesi gibi.

Yazılı belgelerde bu amaçla peçe takmayı gösteren en eski örnek ise, Gılgamış Destanı'nda tanrıça Siduri'dir. Ölümsüzlük şarabını bulan tarım tanrıçası Siduri, öyle anlaşılıyor ki aynı zamanda Ay-

anadır. Çünkü hilal birçok eski toplumda ölümsüzlük veren içkinin "göksel ışıklı tas"ıdır ve tanrıçanın rahmiyle özdeştir. Siduri; sonsuz yaşamın sırrını bulduğu için ölümsüzlüğü arayan Gılgamış onun evine gelir. Ama evine yaklaşan yabancıyı kirle kaplı, yabanıl bir hayvan postuna bürünmüş, sakalını kırpmamış, canı sıkkın, yanakları erimiş, yüzü yorgunluktan çarpılmış, çökkün görünce tanıyamaz; evinin kapısını içten ve dıştan sürgüler. Yabancının gelmesinden tanrıça korkmuş, tedirgin olmuştur. Onu yabanıl hayvan avcısı sanır ve neden evine geldiğini düşünür. Başını sıkı bir duvakla örter, yüzü görünmez, tahtında öyle oturur. Tanrıçanın duvağını örtmesi Ay'ın bulutlanması, sıkıntı, yani iyiye yorulmayacak işlerin olması, anlamına da gelmektedir ve gerçekten de tanrıça yabancıya karşı kuşku doludur, gönlü hoş değildir. Siduri'nin (tabletin yazısının okunamadığı bir boşluktan sonra) Gılgamış'la ikinci kez konuşmasında yüzünü açtığını anlıyoruz. Tanrıçaya *"Sâkiye, şimdi senin yüzüne bakıyorum. Sonsuz derdim olan ölümü görmeyeyim diye!"* diyor Gılgamış. Demek ki Gılgamış tanrıçanın yüzüne bakınca sonsuz yaşama ilişkin bir şeylerin (belki ışığının) kendine iyi geleceğini, ölümsüz olacağını düşünmektedir (Siduri sonsuz yaşam veren şarabı bulmuş olduğu için, zaten Gılgamış ona Sâkiye —içki sunan— diye seslenmektedir).

Burada Sâkiye Siduri'nin duvağa ilişkin iki davranış biçimi ortaya çıkıyor: Birincisi avcı ve yabanıl görünümlü bir adamın evine gelmesi canını sıktığı için sıkı bir duvak örtünmekte; ikinci olarak, (tabletteki boşluktan sonra) Gılgamış kendini tanıtıp "kral Gılgamış" olduğunu söylediği bölümde tanrıça yüzünü açmaktadır. Tanrıça hor gördüğü, kuşkulandığı kişi varsa yüzünü duvakla kapamakta; güvendiği kişi ve soylu biri olunca yüzünü açmakta mıdır? (Gılgamış'ı Landsberger'den çeviren Muzaffer Ramazanoğlu metnin İ.Ö. 1250 yıllarına tarihlenen en son yazımasının temel alındığını bildiriyor. Babil yazması 1800, Sümer yazması İ.Ö. 2000 ise de destanın ilk biçiminin çok daha eskiye gittiği düşünülüyor.)

Unutulmuş eski Ay-ana Sal-ma'nın kızları sayılan tapınak rahibeleri (bunlar aynı zamanda kutsal fahişe kabul edilen ve tanrıça Salma'nın adını taşıyan Sal-meler'dir) tapınak dışında başlarını örtüp

peçe taktılar.[15] Bu onların kutsal ve Ay-ananın kızları olduğunun göstergesiydi. Sümer'de aşk tanrıçasının tapınağı bir üretim - öğretim - eğitim merkezidir. Salme adı verilen rahibeler aşk tanrıçasının adına tapınağa gelen erkeklerle yatar. Ancak bu kadınlar tanrıça adına aşkı ve sevişmeyi, aslında genç erkek çocuklara öğreten, onlara cinsel eğitim veren kadınlardır. İçlerinde olgun yaşta olanlar vardır. Amaçları insanlara sevişmeyi düzeyli bir biçimde öğretmek, cinsel bakımdan eğitmektir. Geyşalık sisteminin de eskiden, kadın erkek arasındaki ilişkiyi tapınakta düzenlemekten çıkması gibi. Erkeğin —ne de olsa erkekler avcılığı ve besin toplayıcılığı kadınlardan sonra da sürdürdükleri için tarımı başlatan kadınlardan uygarlık düzeyi açısından daha gerideydiler— davranışlarını incelten bu kadınlar, (tanrıça dini devlet dini olduğu için) devletin ve tapınağın koruması altındadırlar. Daha sonra bu kurumların egemen erkek bakışına göre değişime uğradığı ve rahibelerin kutsal fahişeler diye adlandırıldıkları anlaşılıyor. Salmeler adlarını devlet ve ordu öncesindeki Mezopotamya tanrıçası ay-ana ve söğüt tanrıçası Sal-ma'dan (ya da Sal-me) alıyorlardı. Onun kızlarıydılar. Tanrıçanın aşk tanrıçası adını almasının bir nedeni vardı. Yine anlıyoruz ki, bazı önder kadınlar insanların cinsel yaşamı konusunda kendilerini sorumlu saydılar ve özellikle erkeklere cinsellikle birlikte yüz yüze sevişmeyi ve aşkı da öğretmek, cinsel yaşamı hayvansılıktan kurtarmak, güzel sözlerle, müzikle güzelleştirmek, üst düzeye taşımak istediler: bütün bunları da gök cisimleri arasındaki ve doğadaki uyum dizgesine, tarım takvimine, dine, üretime bağlayarak yarattıkları bir dizgeyle kabul ettirdiler.

---

[15]Ay-ana Sal-ma'yı Robert Graves'ten öğrendim. İngilizce kitabında Sal-ma biçiminde yazdığı için bozmadım, aynen aldım. Belki de sal-me okumak için "Sal-ma" biçiminde yazdı. Sal Sümerce'de vulva diye okunuyor, eski imge ve simgelerde vulva ile hilal özdeş. Ma, Sümerce ana demek. Hilal-ana anlamına gelebilir Sal-ma. Ya da kozmik vulva ana anlamına da gelebilir. Öte yandan Salme tapınak rahibesinin adı ve tanrıça adına erkeklerle yatıyor, ancak saygın konumları var. Tanrıçanın bu kızlara adını verdiğini düşünerek Salme olabileceğini de hesaba katmalıyız. Robert Graves, *The White Goddess — A historical grammar of poetic myth*. Bu kitabın Türkçe'ye çevrilmemesi çok büyük bir kayıptır. Sanatçılar için çok önemli olan bu kitabın dilimize kazandırılmasını diliyorum.

İnsanlar çıplak yaşanan dönemleri henüz unutmamışlardı, ayıp, utanma henüz yoktu. Kadınların özgür olduğu bir dönemdi, cinsellik konusu üzerinde düşünme ve erkekleri yönlendirme bakımından önlerinde engeller yoktu. Üretim ve üreme alanında sağladıkları yararlar onları özgürleştiriyor, erkekleri kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendirmelerini kolaylaştırıyordu. Devlet ortaya çıkınca Salmeler, tanrıçanın aşk anlayışını din-devletine ilişkin kuttörenlerde sürdürdüler. Aşk tanrıçasının cinsel yaşamı, aileyi, gebeliği, anne-baba-çocuk ilişkisini kendi yetki alanı olarak görmesi ve kendine bunlardan görev çıkarmasını örnek almıştı Salmeler. Başını duvakla örtmenin, tarımcıların dininde Ay-ana adlı önder kadınla başladığını düşünüyorum. Tanrıçanın yüzünün, gözlerinin, Ay'ın yaşam ve yıkım veren ışınlarına sahip olduğu inancı, tanrıça Sal-ma'nın yeryüzündeki biçimlenmeleri sayılan kızları Salmeler için de geçerliydi. Bu nedenle Salmeler tapınak dışında başlarını, öteki kadınlardan ayrılmak için örtüyorlardı. Bu âdet Asur'da da devam etti. Ancak Asur'daki savaşçı, Erkek bakış açısı tapınak rahibelerini Sümer'den farklı bir yere taşıdı, belki pornografiye.

Ancak günümüzde insanın kutsal olduğu için örtündüğünü söylemesinin anlamı ve değeri olabilir mi?

J. Campbell kutsalın neden örtündüğünü, neden kavranamaz ve görülemez yapıldığını şöyle açıklar: "O primum mobile, ilk başlangıç, her şeyin ondan çıktığı ilk maddi kalıptır. Onu öncesinde ve kökeninde sorgulamak onu anlamamaktır. Onu yanlış anlamak ve küçük görmek, ona gerçekten hakaret etmektir. Böyle bir işe kalkışan kimse, eski Mısır'ın Sais tapınağında Tanrıçanın peçesini açmaya kalkan genç talibin gördüklerinden dilinin tutulması gibi, felaketlere uğrar. Yunan geleneğine göre Tanrıça kendisi için 'kimse benim peçemi açamamıştır' demiştir. (...) Anlamı şudur: —ben eşi olmayan anneyim, Gerçek Anne, herkes benim çocuğumdur ve dolayısıyla kimse bana yaklaşmaya cesaret edemez; buna kalkışan edepsiz, Anneyi

utandırır— ve lanetin nedeni de budur.."[16] Avcı Actaion'un başına gelen de böyle bir lanettir. Irmakta yıkanan av tanrıçası Artemis'i gözetledi, bunu fark eden tanrıça onun üzerine ırmaktan aldığı suyu attı ve "Şimdi beni elbisesiz gördüğünü söyle, söyleyebilirsen" dedi. Tanrıçanın büyüsüyle geyiğe dönüşen avcıyı kendi köpekleri parçaladılar.[17]

Cinsiyet ayrımcılığına ilişkin örtünmenin başladığı Asur, Mezopotamya toplumları içinde en çok ataerkil nitelikler taşıyandır. Asur betimlerinde kadınlar da katı duruşlu, sertçe ifadelidirler ve erkeklerden kolaylıkla ayırt edilemezler. Asur öncesi dönemde kral ve kraliçelerin başlarına örttükleri örtü ya da peçe, daha sonra yalnızca kadınların başına, gövdesine örtülmüştür.

Muazzez İlmiye Çığ bu konuda Sümer'den başlayarak diyor ki: "Mabet fahişelerinin başlarını örtmeleri zorunluydu. Bu gelenek Hamurabi zamanında kaldırılmış, fakat daha sonra M.Ö. 1500'lerde adını bilmediğimiz bir Asur kralının yaptığı kanunun 40. maddesiyle tekrar yürürlüğe girmiş. Bu maddeye göre evli ve dul kadınlar da başlarını bir şalla örtecekler; kızlar, köleler ve sokak fahişeleri örtmeyeceklerdir. Böylece evli ve dul kadınlar da, mabet fahişeleri gibi yasal seks yaptıkları kabul edilerek kutsal sınıfa konulmuşlardır. Bu gelenek Yahudiler'e geçmiştir. Bir Yahudi kadın evlenince saçlarını traş ettirip başına ya bir örtü örtmüş veya bir peruk takmış. Bugün bile çok fanatik ailelerde bu gelenek sürüyormuş.

(...)"Yahudi fahişeleri yüzlerini bir peçeyle örtüyorlarmış. Tevrat, Tekvin 38:12-30'da anlatıldığına göreYahuda'nın oğlu ölünce, gelinini âdet olduğuna göre ikinci oğluna alıyor, o da ölünce üçüncü oğluna alınıyor. Buna kızan gelin, yüzüne peçe koyarak kendisini fahişe gösterip kaynatasıyla yatıyor."[18]

Avrupa'da feodal krallıklar döneminde yer yer süren bir gelenek vardı: kral ve kraliçe peçe takar ya da bir törende halkın karşısına

[16]Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji – Tanrının Maskeleri*, s. 75.

[17]Acaba tesettürlü ve sıkmabaşlı hanımlar kendilerini bu tanrıçalar gibi kutsal, bütün varlıkların annesi olarak mı görüyorlar? Onun için mi ayırıyorlar kendilerini?

[18]Muazzez İlmiye Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, s. 217-219.

çıktıklarında halkı oluşturan kişiler asla başlarını yukarı kaldırıp onların yüzüne bakamaz, bakan kişi olursa öldürülürdü. Bu örnek yukarda açıklanan Ay ve Güneş'le özdeş kral ve kraliçe'nin zararlı ışınlarından korunmak amacını taşıyor gibi. Aynı coğrafyada turnuvalarda birbiriyle dövüşerek yarışan atlı savaşçılar tepeden tırnağa zırhlıydılar ve (çoğu kez kimliğini açıklamamak için) madeni miğferleri yüzlerini örtedi ya da miğferin önünde yine madenden açılıp kapanan bir peçe bulunurdu. Turnuvayı seyircilerin tam ortasında yer alan soyluların arasında seyreden kraliçe de yalnızca yüzünü ve ellerini dışarda bırakan kapalı bir kıyafet içindeydi. Bu örneklerde ise kadının cinsiyeti nedeniyle örtünmesi ağır basıyor. Savaşçının zırhındaki peçe yüzünü darbelerden korumak ve tanınmamak için olmalı.

"Çarşaf" Önce Hitit'te, Daha Sonra Eski Atina'da: Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde İ.Ö. 16. yy'a ait pişmiş topraktan bir libasyon (saçı) kabının parçası üzerindeki betim bize önemli bilgi veriyor.[19] Kutsal evlilik töreninde tanrıça adına rahibeyle tanrı adına kralın evlenmesi için yapılan ayini anlatmaktadır bu betim. Gelin günümüzdeki çarşafın bire bir aynısını giymiş. Kendine güvenli, rahat, buyurgan tavırlı kralın (ya da rahibin) karşısında edilgin, teslimiyetçi duran bu kadın Sümer'deki kendine güvenli tanrıça karakterinden hayli uzaktır. Artık onun dünyayı, toplumu dönüştürecek gücü yoktur. Giysisinin içinde yok olmuş. Saçının bir teli bile görünmüyor. Kral da bol bir giysinin içinde vücudu seçilmiyor, ama başı açık. Bana göre bu betim cinsiyet ayrımcılığının ilk örneğidir; eğer daha öncesine ait, aynı bağlamda bir başka betim yoksa. Kralın kadından daha üstün olduğu dimdik duruşu ve biraz daha büyük boyutuyla gösterilmiş. Ayin sahnesi, devletin resmi görüşünün erkeğin üstünlüğünden yana olduğunu açıklıkla yansıtıyor. Kadın erkek dengesinin bozulduğunu gösteren önemli bir kanıt niteliğinde.

Çarşafa ikinci örnek Eski Atina'dan ve öyle anlaşılıyor ki burada durum kadın erkek eşitsizliği açısından Hitit örneğinden çok daha

[19]Fotoğrafın kaynağı: Talat S. Halman, *Eski Anadolu ve Ortadoğu'dan Şiirler*, s. 47.

Resim 16

Kutsal evlenme töreninde rahip ya da kralın kraliçeyi/rahibeyi kutsaması olabilir. Ulaşabildiğimiz ilk çarşaf bu. İ.Ö. 16 yy. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

kötü. Bu kabartmada Peleus'la Thetis'in evlenme töreni anlatılıyor. İkisi de Yunan mitolojisinin tanrısal kimliklerinden. Peleus'un güven, mutluluk ve rahatlık içindeki duruşu "dünyanın egemeni benim" der gibi. Peleus'un kabartmanın en başında yer alması ve konukların gönderdiği armağanları kabul edişi, çıplaklığı okunabilir iletiler sunuyor bakan herkese. Çok daha önceleri hediyeleri sunan kişileri saygın ve güven verici tavrıyla tanrıça kabul ederdi. Örneğin Sümer tanrıçası İnanna'nın Thetis'ten 1500 yıl önceki vazo betiminde böyle bir sahne işlenmiş. Tanrıça'ya armağan sunanların resmi geçidi bitmeyecek gibi. İnanna'dan 1500 yıl sonra ölümlü kahraman Peleus'un gerisinde kalan ölümsüz tanrıça Thetis ise çarşafın içine kaçmış, "yer yarılsa da içine girsem" der gibi gizlenecek delik arıyor, nerdeyse ruhu uçup gidecek: suçlu, günahkâr, ezik bir hava içinde. İktidarda olan kadını iktidardan indirdiğini, savaşa katıldığı için savaşın getirilerini hak ettiğini ilan ediyor bu betimle erkek kahraman. Peleus'un yarı çıplak oluşu onun özgürlüğünü. Thetis'in çarşafla oluşan giysisi onun köleliğini dile getiriyor: burada Hitit rahibesini de aşan bir çöküntü ve karaduygular içinde.

Gördüğümüz örnekler bize erkeklerin madensel silahlar yaptıkları ve üretim güçlerini ele geçirdikleri dönemden başlayarak kadınları nasıl yavaş yavaş gerilettiklerini göstermektedir. Başörtüsüyle Anadolu'da İ.Ö. 8. yy'da Aramlaşmış Geç Hitit'teki ve İ.Ö. 7. yy.'da Urartu'daki görsel betimlerde karşılaştım.[20] Kadının başına attığı örtünün uçları bağlanmadan düz bir biçimde omuzlarını bir parça kapatarak aşağılara, arkada bel hizasına kadar iniyordu. Eski Yunan'da ve daha sonra Roma'da kadınların giderek büyük ve geniş bir şalı başlarından aşağıya sarkıttıklarını görürüz. Örneğin Yunan mitolojisindeki ocak tanrıçası Hestia başına attığı uzun büyük örtüsünü giysisinin üzerine sarkıtmıştır ve bunların altında gizlenen gövdesinin çizgileri, kadın cinsiyetli olup olmadığı iyice belirsizdir. Arkaik dönem Yunan heykelinde kadınların başında bazen örtü vardır, saçlar lüleler halinde ortadadır. Mykenai Akropolisi'nde (İ.Ö. yak. 630) kireçtaşı kabartma-

[20]Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*.

Resim 17

Çarşaflı Thetis ile Peleus'un evliliği. Eski Yunan'daki ilk örneğinden Roma dönemindeki alçı kopyası.

da "bir kadının sosyal konumunun göstergesi olan hareket ile şalını başına örtmesi" tasvir edilmiştir.[21] Yunanlı kadınların Helenistik dönemde başlarından aşağı bir şal örterek uçlarını giysilerinin üzerinde

[21] John Boardman, *Yunan Heykeli —Arkaik Dönem—*, resim no 35.

sarkıttıklarını, belin biraz altında doladıklarını, ama saçın göründüğünü betimleyen heykel ve kabartma betimler var. Erkekler ise çıplak gövdelerini gururla ve kendine güvenle sergilemekteler. Yunan mitolojisinin orta malı sayılan tanrıçası Aphrodite ve savaşçı erkeklere birer av gibi gösterilen nemfalar (su ve orman perileri – eski tanrıça tapımlarının rahibeleri) anadan doğma çıplaktır. Athena ise askerleştirilmiş kimliktedir ve gövdesi zırhının, saçları miğferinin altında görünmez. Artemis (Anadolu'daki doğurganlığın tanrıçası Kibele'nin devamı, annelik çağındaki olgun kadın) Atina devletinde sportmen bir genç kıza dönüştürülmüş ve bakire av tanrıçası yapılmıştır. O nedenle Eski Atina devletinin kadına ve tanrıçalara bakışında çifte standardın giderek oluşturulduğunu görürüz: Erkek heykeltraşlar aldıkları siparişlere göre yaptıkları heykellerde namuslu, ciddi tanrıçaları, tanrı eşlerini kapatmakta; oynaş tanrıçaları ve nemfaları açmaktadırlar. Erkek zihin kadınların giyimini, davranışını kendi ihtiyaçlarına göre azize ve fahişe diye iki bağlamda biçimlendirmektedir.

Eski Atina'da seçkinler arasında felsefe dinin yerini alır, pagan din köylü sınıfta sürer. Filozof, devlet adamı (tiran) gibi seçkinlerden yayılan görüş doğrultusunda kadının başının örtülmesi kolaylaşmış olmalıdır.[22] İyonya'daki betimlerde kadınların ve erkeklerin ele alınışı henüz bu etkilerden uzaktır, ama etkilenmenin hiç olmadığı da söylenemez.

Yunan betimlerinde yeni bir görünüm çıkar ortaya: kadınlar giyinik, saçları derli topludur. Saçı/başı çepeçevre sararak kuşatan bantlar sanki eski yorumlara göre tılsımlı bir bağ olan saçı zaptı rapt altına almıştır. Bunun için dar enli kumaş parçaları, küçük boneler kullanılır. Önceleri saçlar görünür, ama sonra git gide görünmez olur. Başörtüsü Roma'da zamanla çoğalır.

Yunan mitolojisinin kahramanı olan erkekler ise omuz hizasındaki kıvırcık saçları, sakalları çoğu zaman birbirine karışmış olarak "özgür" ve abartılı gürlükte, yanlarında mitsel kadınlar varsa onların bastırılmış, şeritlerle bağlanmış saçlarından daha güçlü enerjik ifade-

[22]Daha çok bilgi için *bkz*: Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*.

lerle öne çıkarılıp yorumlanırlar. Kadınların saçındaki ve başındaki bu değişim her coğrafyada görülür. Ayrıca erkeğin saçına, sakalına, bıyığına verilen önem artar. Eski Yunan'dan önce Asur'da çok abartılı biçimde vurgulanmış kıvırcık saç ve sakalla karşılaşırız.

Bizans mozaiklerinde Meryem (lacivert / siyah renkte) çarşaflıdır. Bu kutsal ve tanrısal olan annenin örtünmesidir. Ayrıca kutsal / tanrısal erkekler de örtünmüştür. Minyatürlerde de İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in yüzü peçeli gösterilmiştir.

Rönesans öncesinde kadınlar erkeklerle daha eşit durumdadır. Rönesansla birlikte Avrupa'da kadınlara okullar kapanır, yalnızca manastırlarda eğitim görebilirler. Hıristiyanlığın kadınlar üzerindeki baskısı Rönesans resimlerindeki kadın giyimlerinde ortaya çıkar. Dinsel öyküleri canlandıran resimlerde kadınlar çarşaflıdır. Bunlardan birkaç örnek: II. Sodoma'nın (İtalyan ressamı, 1477-1549) yaptığı "Sienalı azize Caterina" adlı tablosunda üç kadını tesettürlü göstermiş (*Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*). Londra National Gallery'de sergilenen Juan Bautista Martinez del Mazo'nun (1612/16-67) resminde İspanya kraliçesi Mariana (1666) siyah bir çarşaf içindedir, çarşafın altında yalnızca yüzünü dışarda bırakan beyaz tülbentten bir örtü dışarı taşar. Bernini'nin Azize Teresa adlı heykelinde azize çarşaflıdır. İlginç olan bu kutsal kadınların çoğu kez kara çarşafın altına, saçlarını tamamen gizledikleri beyaz bir tülbent ya da altın işlemeli ince bir örtü kullanmalarıdır. Ancak günümüzde hangi Batılı kadın onların giyim biçimini kendinde uygulamak isteyebilir?

KADINLA BAĞINTILI BÜYÜLÜ BAĞLAR

BURAYA kadar pagan tapımlarda kadın saçına başına ne gibi anlamlar yüklendiğini gördük. Bunların dışında büyülerde, kadın saçının, beliklerin, yılanların eşdeğeri sayılan büyülü bağlar konumuz için büyük önem taşıyor. Araştırmalar binlerce yıl büyülü bağların hastalık ve ölüm verdiğine, kurbanı felç ettiğine, erkeğin cinsel gücünü bağladığına inanıldığını; ipi bulanlar kırk bin yıl önce kadınlar olduğu için bağlamanın (büyü yapmanın) ve bağların en çok kadınlarla ilişkilendirildiğini, kalıtımsal imgelerde bağların ve bağlanmanın hiç de hoş etkiler bırakmadığını gösteriyor. Öte yandan büyülü bağların ya da bağlamanın kötülüklere karşı koruyucu olduğuna da inanıldığını görüyoruz. Bu bölüme büyülü bağların neden kadınlarla bağıntılandığını irdeleyerek başlayabiliriz.

İp-Saç-Büyülü Bağ Birliği: Kadın saçı gibi kadınların yaptığı ipler, ağlar, dokumalar da tılsımla, büyüyle ilişkilendirilmişler. Örümcek ve kadın aynı çağrışım kümesine atılmış büyü ve dokumacılıktan ötürü. Büyü ve böğü (örümcek) sözcükleri arasındaki ilişki örümceğin ağından ötürü büyücü kabul edildiğine işaret etmektedir. Dokumaya ilşkin öğeler ve dokumayı yapan özne (örümcek ya da kadın) ve dokuma eylemi; bir şeyi ortaya çıkarmak, bir araya getirmek, yapmak, yapmasını bilmekle örtüştürülmüş, büyülü sayılmıştır. Aynı bağıntı başka kutsal hecelerde de vardır: Örneğin Türkçe'deki ör, kök; ör, öz; ör, tohum; ör, toz; ör, köz; öre, güç, erke; örek/örgü, yün eğirme aracı, kirman; örek, çocuğun düşmemesi için beşiğe bağlanan enli kuşak; öreke, yün tarağı; örgesine, saçın ya da ipin birbirine dolaşması; öreme, taştan

ör-'den türeyen sözcükler TDK *Derleme Sözlüğü*'nden alındı); örük, saç örgüsü; ör-mek'ten ör-üm-cek, ağ ördüğü için; öreke, elyafın eğirilmesini sağlayan araç (argoda "ananın örekesi" deyiminde kadın üreme organı, yaşam ipiyle-göbek bağıyla ilişkilendirildiği için, kadın cinsel organı anlamına da geldiğini, ancak bu anlamın daha sonra gerilediğini ve argoda yaşadığını düşünüyorum; yanı sıra TDK *Derleme Sözlüğü*'nde açıklandığı gibi, öregü biçiminde yün tarağı olarak kullanıldığında da vulva ile ilişkili olabilir.) Marija Gimbutas'ta ve British Museum'da tarakla özdeş vulvası olan tanrıça idolleri vardır. Tarağı vulvayla örtüştürerek betimleyen zihinde kılın da saçla özdeş tutulduğunu düşünmekte haklıyız. Bütün bu sözcüklerle örgü, örtü, örtmek sözcükleri arasındaki ilişki kadınların zihninde hangi imgelerin birbirini gösterdiğini açıklar bize.

Theodor H. Gaster, *Thespis* adlı Yakındoğu mit, drama ve kut-törenlerini incelediği kitabında şenliklerde "kadınların öfkeyle saldırdığı oyun"dan söz eder (s. 222). Kirmen aynı kaynakta kadının silahı diye anılmaktadır. Anat destanında tanrıça Anat'ın canavar Yam'ı denizin içine kovalarken elinde silah olarak kullandığı büyülü kirmeni vardır: "Sonra kirmenini alarak [eline]/sallayarak kirmeni sağ el[in]de/ileri doğru sürer onu/Kendi etinin örtüsünü, giysilerini yırtar/ve kovalar onu ötelere, denize, akarsuların içine."

Tanrıça-kirmen ilişkisine şu açıklamayı getirmiş Gaster: "Burada Anat'ın savurduğu kirmen, kadının değişmez silahıydı — çağcıl zamanlardaki oklava gibi! Aynı şekilde, 1417'de Constance Meclisinde oynanan dinsel oyunda, "Bethlehem'in iyi kadınları" kötü adamlara *örekeleriyle* saldırıyordu." Gaster "Yakındoğu tanrıçalarının bir simgesi olarak", "Kadınların bir simgesi olarak," ve "büyücülerin bir silahı olarak" kirmen hakkındaki araştırmaları da belirtmiş burada. (Kirman bazı kaynaklarda kirmen olarak yazılmaktadır.)

İp ve saç imgeleri arketiplerde birbiriyle örtüşerek ve bağlanmayı, kader ağını işaret ederek yeni dilsel ifadelerde de ortaya çıkar: Kader ağlarını örüyor, deriz. Kader tanrıçaları inanca göre eğirdikleri iple "doğan çocuğun yaşamını dokurlardı." *Yaratıcı Mitoloji*, sayfa 130'da

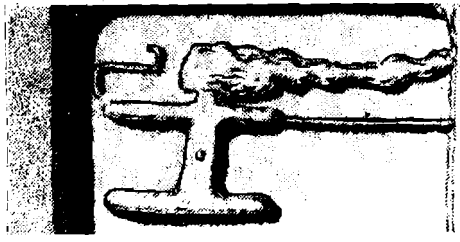
Wyrd'in adı Anglo-Sakson dilinde kötü talih: Eski Norveç dilinde aynı tanrıça Vert adını alır ve ol-mak anlamına gelir; Eski Yüksek Almanca'da wirt, wirtel kirmen demektir. Eski Yunan'da üç kocakarıdır onlar: Klotho eğirici, Lakhesis kısmet dağıtıcı, Atropos bükülmez ipin kesicisidir. Bir de Boratav'ın derlediği masallar arasında da bulunan üç örücü masalındaki kocakarılara dikkat çeker: Hani ipi bükenin kocaman başparmağı, ipi ıslatanın kocaman sarkık alt dudağı, pedalı çevirenin kocaman ayağı vardır. Bu kadınlar hemen her coğrafyada karşımıza çıkan üçlü kader tanrıçasıdır ve geçmiş, hal, gelecek; yani olmuş, olan ve olacağı gösterirler. Campbell Uyuyan Güzel masalında acımasız bir kocakarının kirmanının ucunu on beşindeki kıza batırmasıyla kızı yüzyıl uyuttuğunu anlatır. Bükülmeye başlayan ip doğan bebeğin göbek kordonunun karşılığıdır. Mikro kozmik bağ olarak bebeğin göbek bağı makro kozmik bağla —yaşam zinciriyle— örtüşür. Halk ozanımız Seyranî pagan kültürün doğuma/yaşama/ölüme ilişkin düşüncesini, yine eski bilgeliklerin geleneğiyle taşır bize: "Can ipini ten yününden/Saran kirman ular bir gün/Sulu yalçınlar önünde açılan gül solar bir gün." (A. Gölpınarlı'dan.) Kirmanı saran eski tanrıça geri plandadır şiirde, açıkça söylenmez, ama yaşamı ve ölümü yönetenin o olduğunu anlarız. Kadının elindeki kirmanda ip nasıl sarılıyorsa, kader tanrıçasının elindeki kirmana da can ipi yani insan teni (göbek kordonuna işaret ediliyor bence) öyle sarılmaktadır.

Göbekli Tepe'de bulunan kaya betimi göbek kordonuyla ilgili belki de bize ulaşan en eski belge: "Tepenin kuzeybatı yönünde ortaya çıkarılan, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı yapının her iki uç kesiminde aralarında boşluk bırakacak şekilde aslan kabartmalı T biçiminde stellere rastlandı. Kuzey uçtaki iki stelin arasındaki döşemeye kazılmış, yatar vaziyette, bacaklarını açmış çıplak kadın figürünün cinsel organından çocuk göbeği kordonuna benzer bir şekil çıkmaktadır." (Ali Faraç, Göbekli Tepe Kazıları, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Ekim 2003.) Bu çok eski dünya yorumunun Karacaoğlan'daki devamı şöyledir: "Ecel eli ömür ipin düğümler." (Fuad Köprülü'den).

Kadın saçının ipe, bağa, ağa, dokuma örtüye benzetildiği kimi örnekler, eski inançlardan gerileye gerileye türkü ve şarkılarda tutunabilmişlerdir. Karadeniz halk türküsünde "Saçın uzun bağlasınlar

kolumu"; şarkıda "Perişan saçların, aşkımın ağıdır, incecik telleri kalbimin bağıdır"; bir başka türküde "Kolların yastık, saçların yorgan" deniliyor. İngiltere'de çok sevilen ünlü bir halk masalında Rapunzel sevgilisinden ayrılsın diye kulenin tepesine hapsedilir; ama o yüksek kulenin penceresinden uzun gür saçlarını sarkıtarak ona tırmanan sevgilisini içeri alır. İki sevgiliyi birbirine bağlar, birleştirir Rapunzel'in tılsımlı saçı. Güzel, çekici, yanı sıra genç adamı taşıyacak kadar güçlü tılsımlara sahip ve çok uzun (kulenin boyunda) bir bağ olmasıyla dikkat çeker kızın saçı.

Anadolu'da birçok etnografya müzesinde kadın giysilerini tamamlayan baş tuvaletlerinde saç yerine ibrişim kullanılmıştır. Siyah ibrişimle yapılmış uzun örgüler başlığa sıkıca tutturulmuş ve aşağılara salınmıştır.

Resim 18
Çatalhöyük'te (VII. tabaka, İ.Ö. 5.600) tapınak duvarında bir çizim.

Kadın saçının olağanüstü güçle dolu olduğunu anlatan en eski betim Çatalhöyük'teki bir duvar resmindedir. Tanrıçanın saçları yere yatay bir biçimde uçuyor enerji dolu dalgalar yaparak; sanki kanat olup uzaklara ulaşabilme, haber alabilme (rüzgar da haber getirmekle ilişkilidir ve bu saçlarda da rüzgar var), bağ olup yakalama, yaşam verme gibi yetilere sahip olduğuna ilişkin duyumsamalar algılatıyor bize. Tanrıçanın gövdesi sal tahtası biçiminde, sol elinin üzerinde bir yılan, sağ elinin ucunda ise bir ipi çekiyor gibi. Yılan ölüm ve yaşamla ilişkili S biçiminde, ip hem yaşam ipi hem de ölülerin ruhlarını bağladığı, çektiği ip olabilir. Sal tahtası Anadolu'da ölünün omuzda taşınması için yapılan bir tür sedyedir.[1]

[1]Resim için bkz: Elinor W. Gadon, *The Once & Future Goddess*, s. 28.

Osmanlı Divan şiiri'nde "güzel"in saçının her bir teline bir âşık asılıdır. Ya da güzelin saçının her bir teli âşığın boynunda ilmeklenen kementtir. Bazen de darağacıdır. Divan şiirindeki "güzel" eski tanrıçadır ve âşıklarına "hayat" ve "ölüm" vermeye devam etmektedir.

National Geographic-Ocak 2004 sayısında (s. 100) Günümüz Afrika'sında Himba bölgesinde (Namibya'nın güneydoğusunda) yaşayan kadınların fotoğraflarına ve yaşam biçimlerine yer verilmiş. Genç kızlığa yaklaşan kızların kullandığı takma saçlar ip gibi bükümlü. Yetişkin kabul edilen kızların ise saçları örülünce bükümlü kalın bir ip (çamaşır ipi) etkisi yapacak şekle getiriliyor. Himba kadınlarının, kızlarının saçları üzerinden ipler sarkan bir baş görünümü kazanıyor böylece. Kadınlar ayrıca başlarına deriden yapılma boynuzları doğurganlığın simgesi olarak takıyorlar.

İpi Bulan Kadınlar: Kadınlar günümüzden kırk bin yıl önce ipi bularak erkeklerin önüne geçtiler.[2] İnsanbilimci Dr. Adovasio "İp o çağda uygarlık yolunda —kadınların attığı— dev bir adımdı" diyor.[2] İp ve bağ'dan, bağlamaya, düğüme, örmeye, ağ yapmaya, sepete, dokumaya geçti kadınlar. İp eğirmesinin ya da dokumacılığın kadının büyücülükle özdeşleşmesinde, büyülerinin yaşamla ve ölümle ilişkilendirilmesinde önemli payı oldu. Başına çorap örmek, günümüzde birisine düzen kurmak, oyun oynamak, bela getirmek anlamına gelir. Ne var ki daha gerilerde, artık zihnimizin üst katmanlarında ilişkilerimizin kesildiği kader veren anaya, dokumacı ve büyücü tanrıçaya gerilemiş bir atıf da vardır.

Şu nokta çok önemli: erkek cinsten önce doğada örneği bulunmayan bir nesne ürettiği için (ya da bir başka deyişle doğadaki nesneyi eline alıp değişime uğrattığından ötürü) üretici kadın büyü yapsa da yapmasa da büyücüyle aynı çağrışım kümesine konulmuştur. İplerle bağlanarak evcilleştirilen hayvan, iple bağlanarak zararsız hale getirilen düşman, ağla avlanan balık, halatla bağlandığı için kıyıya çekilerek denetlenebilen kayık, bağlama eyleminin de büyü ile ilişkisi bulunduğuna ve bağlamanın zararları kadar yararları da olduğuna insanları inandırmıştır. Ayrıca iplerden ağ, düğüm, sepet gibi nesneler

[2] *New York Times*, 14.12.1999.

yapıldığı ve bunların hiçbiri doğada bulunmadığı için de; bağların olağanüstü güce sahip olduklarına, bu gücü onu yapıp ortaya çıkaran yaratıcıdan aldığına inanılmıştır. Ör-me sözcüğünün TDK *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan öre (güç, erk) sözcüğüyle ilişkisi kuşku yok ki bu sözcükleri yapan kadınların böyle düşündüklerini gösteriyor. Avcı erkeğin bu kadınların iplerine, ağlarına; ayrıca avın onun büyülü ipiyle ve ağıyla başarılı olacağı yalanlarına ihtiyaçları vardır.

Başlangıçta ip tanrıçanın elindedir, kurbanı bağlayan odur: Çatalhöyük'teki duvar-resminde (III. tabaka) evcilleştirdiği sığırın boynuna ipi geçiren tanrıçadır. O sığır sıradan bir sığır değildir; aynı zamanda eşidir tanrıçanın. Boğa ya da öküzün boynuna ipi geçiren tanrıçanın, eril cinsiyetin cinsel gücünü denetlediğinin, büyüsel gücünün kanıtıdır o bağ. Boğanın boynuna geçirdiği bağı zafer kazandığının bir işareti olarak elinde tutmakta; eşi boğaya yaşam, ölüm, kader verenin de kendisi olduğunu ilan etmektedir olasılıkla.

Çatalhöyük'teki bir başka duvar resminde bir boğanın ağla yakalanış sahnesi yer alıyor. Boynuzlu tanrıça büyük boyda ve onun elinde tuttuğu bir başka boynuzun içinden çıkan imler boğanın verdiği nefesle birleşiyor. Belli ki tanrıça boğa ile fizikötesi bir iletişim kurmuş. Boğayı yakalayan üç genç erkek ve bir de sakallı (yaşça ötekilerden ilerde olduğunu gösteriyor) erkek var. Erkeklerin boyu tanrıçaya göre hayli ufak, bu da tanrıçanın onlardan daha önemli olduğunu anlatıyor. Sümer'de kutsal sözün boynuzun içinde gizli olduğuna inanılırdı. Tanrıçanın, trans halinde elinde tuttuğu boynuzda gizlediği kutsal sözleri boğayı etkiliyor ve onun ördüğü ya da örmeyi öğrettiği ağla birlikte avcı erkeklerin boğayı yakalamasını sağlıyor tanrıça.

Kadınlar elleri arasında sanki sonsuzcaymış gibi yol bulup akan, üreyen ipten, yaşamın içinde yeni, yararlı buluşlar yaparak kendileriyle ip imgesi arasında güçlü bir bağ kurulmasına, giderek fenomenler üretilmesine yol açtılar. İpin, bağlamanın, düğümün icadı hayvanların evcilleştirilmesinde ve sanıyorum daha sonraki ataerkil dönemde de savaşta yenilenlerin tutsak alınmasında ve köleciliğin gelişmesinde etkili olmuştur.

Tanrıça Lilit çıplak gövdeli ve başı türbanlı betiminde yukarı kaldırdığı iki elinde de birer bağ (geniş ve büyük bir ilmek ya da söğüt dalıyla yapılan simgesel bir kement) tutmaktadır. (Tıpkı Lilit'ten en az üç bin küsur yıl sonrasına ait Siyahkalem resimlerinde dans eden iki erkek büyücünün ellerinde dokumalardan büyülü bağları tuttukları gibi.) Bağların biri tanrıçanın âşık etme ve yaşam veren bağı (göbek bağı), öteki ise ölüm bağını simgeliyor olabilir. Yanı sıra kement-ilmeğiyle kötü ruhları, cinleri yakalayıp tutsak ettiğini, tanrıları ve insanları onlardan koruduğunu da anlatmaktadır. Tanrıçanın elinde tuttuğu kement-ilmeğin aynısı Eski Mısır betiminde karşımıza çıkıyor: Akbaba Mısır'da tanrıçanın bedenleştiği kuş, cesetleri yiyerek çevreyi temizlediği için kutsal. Mısır betiminde tanrıça akbabanın pençeleriyle tuttuğu bir kement-ilmek var; belli ki ölülerin ruhunu yakaladığı nesne bu.

Sümer'de Ala-hul adlı cin (devlet öncesi dönemde büyüler yapan bir tanrıça olduğunu düşünüyorum) "kötü bağlama" büyüleri yapmasıyla tanınır.[3]

Lilith'den daha sonraki dönemde tapım gördüğü anlaşılan Sümer yazı tanrıçası Nidaba'nın kültünde kutsal eşyalar arasında ölçü ipi vardır ve tanrıça bu ipi koluna dolayarak muhafaza etmektedir.

Margaret A. Murray, Mısır'da erken dönemde belgelere göre "İnşaatçıların hanımı" diye anılan ve firavun'un özel tanrıçası olan Seşet'in uzun bir ipi gererek düzgün duvar yapmayı bulduğunu belirtir.[4]

Kadınların ipi bulmasının, onlara hem günlük yaşamda hem de soyutlamayı başlattıkları büyüsel alanda nasıl önemli bir yer kazandırdığını bu örneklere bakarak gözümüzün önüne getirebiliriz. Daha sonra bu buluşlara erkekler sahip çıkar ya da tanrıçanın bulduğu ve kutsal saydığı nesne erkek tanrının elindedir artık: ozanlar, yeni iktidar sahipleri olan erkek tanrıların propagandasını yapan şiirler yazarlar. İşte onlardan biri: Sümerli kurnaz tanrı Enki'nin, tanrıların kralı olduktan sonra başardığı işleri anlatan ilahide, inşaatta ipin kul-

[3]Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 228.

[4]Margaret A. Murray, *The Splendour That Was Egypt*, s. 115.

lanıldığını gösteren dizeler vardır; inşaat için gerçekleştirilen bir ritüel anlatılmaktadır: "Kazmanın üstüne bir ip koydu yüce prens, tuğla kalıbına yol gösterdi," denilmektedir. Daha sonraki dizelerde ipin ve kazmanın ne işe yaradığını anlarız. Aynı ilahiden sürdürelim: "O ipleri yerleştirdi, kazıkları çaktı/meclisin yanına bir ev inşa etti."[5]

İpin kadından erkeğe geçişinin örneğiyle Ariadne ve Theseus'un öyküsünde de karşılaşırız. Canavarı öldürmek üzere labirente giren Theseus'a Ariadne yardımcı olur: Çünkü labirente girenler çıkamamaktadır. Ariadne ona kırmızı bir ip yumağı vererek canavarı bulacağı yere kadar yumağın ucunu salmasını, dönüşte kırmızı ipi izleyerek çıkış yolunu bulmasını söyler. Theseus söylenenleri yapar. İp yumağının ucunun salınması daha önce yapılmış olan bağlama büyülerinin (labirent bağlama büyüsüyle ilişkilidir) çözülmesidir aynı zamanda. Theseus Ariadne'nin büyüsü sayesinde kurtulur. Labirent gerçekte bakire tanrıçanın içindedir. Theseus'a Ariadne'nin verdiği ip çözülünce, tanrıçanın içindeki labirentten —cinsellik sınavından— başarıyla çıkmasını sağlar erkek kahramanın. Labirentteki boğa biçimli canavar nedir öyleyse? Sümer'e gitmemiz gerekecek bunu çözmek için: Her ilkbaharda kutsal evlilik şenliğinde kral tanrıçayla zigguratın en tepesindeki odada evlenir. Evlendikten bir süre sonra zigguratın bu kez bodrum katındaki labirentinde, boğa maskeli cellat tarafından baltayla kurban edilir kral. Theseus'un girdiği labirentteki canavar boğa ile Sümer zigguratındaki boğa maskeli ve balta taşıyan gardiyan özdeştir. Baltanın simgesel anlamı, kralın, —toprak-anayı temsil eden— tanrıçanın labiası tarafından hadım ya da kurban edildiğidir. Ölümden sonra karşılaşacağı düğümü hadım edildiği ya da kurban edildiği için aşmıştır kral ve tanrı olmaya hak kazanmıştır. Tarımcıların dinine göre, ilkbaharda yeşeren toprağa hasat mevsiminde iyi ürün alınak için kral kurban edilmekte, öldükten sonra onun tanrıların yaşadığı cennete gideceğine ve tanrı olacağına inanılmaktadır.

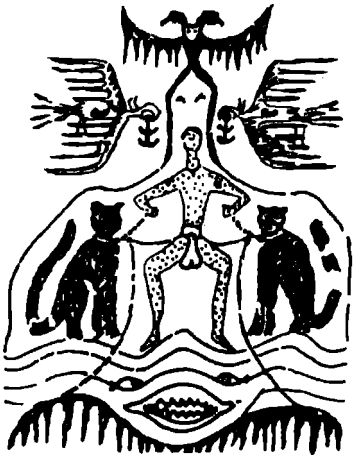
Anadolu'da aynı inanca Çatalhöyük duvar resminde rastlarız. Ölüm sularının içindedir tanrıçanın belden aşağısı. Sanki rontgen

[5]Kramer, *a. g. y.*, s. 112.

filmiymiş gibi tanrıçanın gövdesinin içi gösterilir bize. Gövdesinin içinde tam da ağzıyla vajinası arasında genç kral ya da tanrı yer alır. Beyaz tanrıçanın (Ay-ananın diğer adı beyaz tanrıçadır. Eski Türk mitolojisindeki Ak-ene gibi) gövdesinin içindeki iki siyah leopar genç kralın sağında ve solundadır. Tanrı kral leoparları zincirlerinden tutar görünmektedir, ama iki leopara sağlı sollu tuttuğu zincirlerle bağlanmış gibidir bir yandan da. Yani hasta kabul edilen genç-erkek, tanrıçanın rahminde hapistir. Tanrıçanın kasık kısmı yeraltı sularıyla, daha aşağısı ise yeraltı cehennemiyle oluşur. Tanrıçanın bağırsakları (labirent) yeraltı sularının dalgalı çizgileriyle örtüşmektedir. Belden yukarsı toprakta, daha yukarsı gökyüzündedir ve başının üzerinde saçlarıyla bütünleşen iki kara akbaba vardır. Tanrıçanın saçının ölümcül kuşla örtüştürülmesine dikkat çekmek isterim. Akbaba Çatalhöyük'te tanrıçanın ölümle ilişkili görevinde bedenleştiği kuştur, (Eski Mısır'daki gibi) cesetleri temizlediği için.

Tanrıçanın dişli vajinası erkekleri hadım ettiğini, yediğini, yuttuğunu açıklamaktadır. Bu, erkek zihin açısından dehşet veren bir imgedir. J. Campbell *İlkel Mitoloji*'de[6] "Bu bağlamda ilkel mitolojilerde bulunan ve aynı zamanda çağdaş gerçeküstücü ve nevrotik düşlerde görülen, folklorda 'dişli vajina', hadım eden vajina olarak bilinen motiften söz etmek gerekir." diyerek bizi folklordaki dişli vajinadan haberdar ediyor. Aynı yerde New Mexico Jicarilla Apaçeleri'nin bir mitolojik öyküsünde de dişli vajinaların gerilemiş biçimde öyküde yer aldığını görürüz. Öykü genç erkeklere kadının vajinasından duydukları korkuyu yenmelerine yardım etmek için yaratılmıştır sanki. Demek ki kadınlar bir zamanlar korkunç vajinalara sahip olduklarını simgeci bir dille yayıyor, sonra da genç erkeğe korkusunu yenmesi için yardım ediyor ve yolu bulmasında kılavuz rolü oynuyordu. These-

[6]Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, s. 86. Mellaart'ın saptadığı duvar resminde de "dişli vajina" betimine rastlamamız çok ilginçtir. YKY'de çıkan Çatalhöyük kitabında, Gül Pulhan'ın yaptığı söyleşide James Mellaart "gerçekliği tartışılan çizimler"e ilişkin bir kitap hazırladığını ve yayımlandığında bu tartışmalara son noktanın konulacağını söylüyor. O çizimlerden bazılarını bu bilgiyi saklı tutarak, yorumluyorum; çünkü uzun yıllar arkaik dili (sözcüklerin olmadığı bir dile işaret ediyorum) anlamaya çalıştım, ona dayanarak bu tartışmada Mellaart'ın haklı çıkacağını düşünüyorum.

Resim 20

Mellaart'ın Çatalhöyük duvar resimlerine ilişkin tartışmalı çizimlerinden birinde, genç erkek ve iki yabanıl hayvan tanrıçanın içinde tutukludur; genç erkek onları bağlarından tutmaktadır, ancak tanrıçanın göğüs çizgileri aynı zamanda genç erkeği de hayvanlara bağlayan birer bağdır.

us'un labirentte kılavuzu olan Ariadne, Dante'nin cennetteki kılavuzu Beatrice gibi. (Tıpkı günümüzde Amerika'nın yeşil kuşak planıyla dinci terörist örgütleri yaratması ve sonra da onları yakalamak bahanesiyle bazı ülkeleri işgal etmesi gibi.) Labia, labris (balta), spiral ve labirent sözcükleri bükümlü dile özgü olan bir sözcük ailesindendir ve yukarda anlatılan simgeci anlatım bilinmeden sözcük-bağıntıları yeterince anlaşılmayacaklardır.

Osmanlı Bahnameleri'ndeki (şehzadeler için yazılan cinsel eğitime ait kitaplar) öykülerden birinde diş hikayesi yer almaktadır ki bu hikayedeki kadın kahraman, erkeğin cinsel organını hadım eden fallik tanrıçanın devamıdır: Kervanıyla Arap ülkelerinden birine giden yakışıklı kervancıbaşı gittiği şehirde bir kadına vurulur. Kadının evinde, o şehirde kaldığı sürece birlikte olurlar. Genç adamın görevi bitmiştir, ayrılmak zorundadır. Kadınla vedalaşmaya gelir: "Dile benden ne dilersen. Beni çok mutlu ettin, ayaklarının altına hazinelerimi yaymaya hazırım" der. Kadın oralı olmaz. Adam gerçekten de çok zengin olduğu için sevdiği kadına vermek istediği, kendisini unutturmayacak değerli hediyeleri sıralar. Kadın yine aldırmaz. Adam üçüncü kez de üsteleyince kadın isteğini açıklar: "Ben âşıklarımdan hediye, para almam" der. "Bana ortadaki üst dişini ver." Adam yakındaki berbere gider, döndüğünde beyaz kanlı

mendilin içinde istenen diş vardır, kadına verir. Vedalaşırlar. Aradan yıllar geçer. Adamın işi düşmüştür yine o şehre. Kadını ziyaret eder. Kadın onu tanımaz. "Nasıl olur." der adam, "Hani birbirimizi çok sevmiştik, günlerce bu evde..." Kadın hizmetçisini çağırır, kulağına bir şeyler fısıldar. Az sonra hizmetçi elinde bir tepsiyle içeri girer. Tepsinin içinde duran altın simli keseyi alır kadın, ağzındaki bağı çözer ve içindekileri tepsiye boşaltır. Tepsiye bir avuç diş dökülür. "Hadi" der adama kadın, "seninkini seçebilirsen al." Diş fallustur, kese ise üreme organı, rahim. Üreme organı labirentle eşdeğerdir, orada kimliksizleşmiş, yani kaybolmuştur erkek kahramanlar. Kesenin (tanrıçanın karnındaki labirentin) içine kapatıp hapsetmiştir onları, örtmüş, bağlamıştır. Büyülü bağla bağlandıkları, kapatıldıkları için yıllarca mezarda (=rahim, kese) kalmış, kurtulamamışlar. Bağı çözüyor ve kurbanların iskeletleri (dişler) dışarı çıkıyor. Bu kadın eski özgür tanrıçadır; evliliğin ve üç kişilik ailenin (anne, baba, çocuk) olmadığı dönemlerdeki yabanılların tanrıçası, tektanrılı dinlere şeytan diye geçecektir. Erkek için "o arkaik günlerin" hâlâ bilinçaltında kaldığını ve hâlâ dehşetle hatırlandığını göstermektedir bu öykü. Bu tür kadından erkek yine korkmakta ve yaşlı deneyli erkekler tarafından dikkatli olması için uyarılmaktadır. Onlar açısından en kolay yol kadın cinselliğini, gövdesini denetlemek, tesettürle kapatmak ve aynı büyülü bağı bu kez kadınlara karşı kullanmaktır.

Köleliğin Simgesi Olarak Boyna Bağlanan İp: Kadın erkek diye ayırmaksızın iki cinsiyet için uygulanan bir bağlama örneği var: Ortadoğu'da, Mısır'da, Asya'da, Meksika'da, pagan dinler döneminde, varsıl kişinin mezarına öteki dünyada ona hizmet etsin diye, boynu bir bağla/iple bağlanmış kadın ya da erkek heykelciği bulundurulurdu. Bunlar daha önceki ölen efendinin yanında kölelerini de kurban etme geleneğinin gerilemiş biçimi olmalı. Köle yerine kölenin heykelciği yapılıyor ve ruhunun o heykelcikte canlanıp ölen ve dirilen kişiye öteki dünyada hizmet edeceğine inanılıyordu. British Museum'da Orta Fırat —Euphrates— bölgesinde bulunduğu belirtilen ve boyunlarına rahat bir halka biçiminde geçirilen kalın bir ip taşıyan biri erkek beş heykelcik var. Bağ her coğrafyada köleliğin simgesiydi. (Bazen de

inançlı kişi öteki dünyada —cennette— tanrının hizmetçisi olacağı beklentisiyle boynuna ip bağlayarak yaşardı.) Aynı müzede I. Seti'nin (İ.Ö. 1010-890) mezarında birbiri üzerine rahatça bırakılmış kelep halinde urgan bulunmuş, vitrinde sergileniyordu. Bu olasılıkla kralın kötü güçleri bağlamasını sağlamak için konulmuş, büyülü olduğu düşünülen bir nesneydi. Hitit çivi heykelcikleri arasında da (İ.Ö. 18-16. yy.) boynuna halka takılmış olanlar vardır.[7]

Hindistan'da Kali-Dinga bayramında boyna takılan demir, tanrıçaya bağlanmaya işaret eder. Mohenco-Daro'da bulunan dişi putun ve proto-Şiva'nın boynunda halka vardır. (Şiva tanrıça Parvati'nin eşi olan tanrıdır.) Daha sonra kulağa takılan maden halkalar kişilerin hangi dine/tanrıya bağlı olduklarını göstermek içindir. A. Gölpınarlı, Kalenderî, Haydarî, Bektaşi dervişlerinin "Ehl-i beyt" kulu olduklarını kulaklarına halka küpe takarak belirttiklerini anlatır. Daha önceleri bazı tarikatlarda uygulaması güç bağlanma örneklerine de rastlanırdı: tekkede bazı inançlılar kendilerini oturdukları yere zincirle bağlar, günlerce çözmeden yaşarlardı.

Mircea Eliade bu tür bağlara/bağlanmalara Roma İmparatorluğu zamanından ve daha sonrasından örnekler verir: "Tacitus (*Germania* 39) Somnonların yıllık büyük dinsel bayramlarından söz ederken, buna ancak bağlanmış olarak katılınabileceğini bildirmektedir (...) Bu ayini geniş ölçekte yorumlamış ve birçok benzerini zikretmiş olan Closs (s. 564 vd., 600 vd.), bunu ulusal tanrıya bir boyun eğme göstergesi olarak kabul etmektedir. (...) Aynı zamanda Chattilerin ilk düşmanlarını öldürünceye kadar 'bir zincir gibi' taşıdıkları demir halka (*Germania*, 31), Arnavutlar'daki ayinsel zincirlenme (Strabon, XI, 503), 'Beyaz Yorgi' tarikatına mensup sofu Gürcülerin taşıdıkları zincirler, Ermeni Kralların 'bağlama' ayinleri (Tacitus, *Annales*, 45; Closs, s. 610) ve Arnavutların bazı çağdaş âdetleri akla gelmektedir. Bütün bu ayinler kölece bir tutumu ortaya koymaktadırlar; mümin efendisinin önünde bir köle veya esir gibi davranmaktadır. 'Bağlama' böylece bir cins

[7]Yapı Kredi Kültür Merkezi, 13 Haziran-16 Ağustos "Elemtere Fiş-Anadolu'da Büyü ve İnanışlar Sergisi."

tabiyet belirtisi halinde somutlaşmaktadır."[8] Mircea Eliade'nin son üç cümlesindeki değerlendirmeyi tesettür için de kullanabiliriz. Kölece tutum, efendinin önünde müminin esir davranışı içinde olması, tabiyet göstergesi olarak okunması tesettürlü kişi için de geçerlidir. Ancak kime karşı? Kuran'da Allah bağlanmayı isteseydi erkek ve kadın her iki cinsten de bağlanmayı ve bağlanmanın işareti olan bir göstergeyi taşımalarını isterdi. Eski pagan tapımlardaki tanrıya bağlanma "tesettür" uygulamasıyla yaşatılıyor, yalnızca kadınların din aracılığıyla erkeğe "biat" etmesinin göstergesi olarak sürüyor. Kadının tesettürlü olması, erkeğe karşı köleliğini, boyun eğmesini isteyen erkek egemen zihnin bunu İslam'a bağlaması, İslam böyle istiyor diyerek kabul ettirmesi sonucu gerçekleşiyor.

P dergisinin büyü ve sanat sayısında Kongo'dan bir heykelciğe yer verilmiş (sayı 29, 2003, s. 101). Büyü amacıyla erkek kurbanın sureti yapılmış, göğsüne iki şiş saplanıp boynuna bir arada sarılan üç uzun ip öndeki iki şişi de içine alarak bir düğüm yapılmış. Anlamı (bana göre) acıyı sonsuzca ya da düğüm kaldığı sürece çekmesidir. Bu bir bağlama büyüsüdür.

Düğüm: Düğüm ya da bağlamak iki amaçlıydı: Bağlanan düşmanı denetlemek, etkisiz duruma getirmek, yavaş yavaş öldürmekti amaçlanan. İkincisi ise kötü tanrısal güçlerden, cinlerden korunmaktı. Bildiğimiz en eski düğüm İsis (Mısır tanrıçası) düğümüdür; "İsis'in kanı" muskası da denir, mumyaların boynuna asılır, ölüleri öbür dünyada bütün tehlikelerden koruyacağına inanılırdı. Altın ya da akikten yapılanları olduğu gibi, bitkisel elyaftan da yapılır, tanrılar onları kötülüklerden korunmak için kemerlerine takarlardı. İsis Mısır tanrı(ça)ları içinde en güçlü tılsımları bilendir.

Eliade "labirent"in büyülü bağ simgeciliğinde düğümle bir tutulduğunu söyler. Ona göre labirent "bazen 'çözülmesi' gereken 'düğüm' olarak kavranmaktadır ve bu kavram, güçlük, tehlike, ölüm ve kabul töreni fikirlerini de içeren metafizik-ayinsel bir bütünün içinde yer al-

[8]Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, s. 110.

İsis Düğümü

maktadır." Çünkü: "İnsanın her yerdeki nihai amacı 'bağlar'dan kurtulmaktır:" Ve devam eder Eliade: "...ruhun ölümden sonra karşılaşacağı düğümü çözmeye hazır olması için, labirente özgü düğümün çözülmesinin öğrenildiği mistik kabul ayinine" katılması gerekmektedir (*a.g.y.*, s. 123). Mistik kabul ayininin felsefedeki karşılığı, "...amacı cehaletin örtüsünü 'yırtmak' ve ruhu var oluş zincirlerinden kurtarmak olan felsefi kabul ayinidir." Bu karşılaştırmayı biraz daha açalım: Pagan inançlarda labirente girmek düğümle tek başına karşılaşmak ve düğümü çözmektir.

Güneydoğu Anadolu'ya ilişkin törensel bir gerdek geleneğini duymuştum: Güvey gelinle yalnız kaldığı ilk gece onu soyarken en çok iç donunun ya da şalvarının üst üste atılmış kırk düğümlü uçkurunu çözmede oyalanırmış. Burada iki sevgilinin sabırlarının ve bilgeliklerinin sınanması sonucu bağlardan kurtulma bir kuttörene dönüşmüşçesine karşımıza çıkmaktadır. Eski tapınak öğretilerindeki labirentin güçlüğünün —bakirenin yolunun bulunmasının— simgeleştirilmesi de vardır kırk düğümün tek tek çözülmesinde. Ayrıca korkuyla karışık heyecanlarının yenilmesinde geline ve güveye yardımcı olacaktır.

Malkara'nın Balabancık köyünden Zekiye Şan (75), kayınvalidesinin "köstek kesmek" töresini torunlarına nasıl uyguladığını anlattı: "Çocuk ilk adımı atınca ardından gelen günde bu tören yapılır: komşular çağrılır o gün, küçük bir baklava tepsisi çocuğun iki ayağı arasında kalacak şekilde yere konur. İki bacağına pamuk ipliği bağlanır. Komşular üç kez 'ne yapıyorsun' diye sorduklarında büyükanne köstek kestiğini söyleyerek üç yerden ipliği keser. Çocuk o günden sonra yürümeye başlar." Bu örnekte de bağ hareketi engelleyen bir simge olarak kullanılmakta, temsili biçimde bağdan kurtulmanın çocuğu yürüme eyleminde özgürleştireceğine inanılmaktadır.

Çocuğun kundak bezine sarılıp bağlanması onun hem fiziksel zarar görmemesi, hem de kötü ruhlardan, cinlerden korunması içindir.

Çocuk bağlara ihtiyacı olmadığı bir yaşa gelince bağlarından kurtulacaktır. "Yeniden doğum" için gerçekleştirilen mumyaların bağlanma biçimleri kundak bağlamaya aynı nedenlerle çok benzemektedir. Bu doğaldır çünkü mumyalama düşüncesinin en başında kadınlar (mumyalama tanrıçalarının rahibeleri) olduğunu Mısır mitolojisinden anlıyoruz. Eğer böyle ise oğullarını, eşlerini yeniden doğuma hazırlamak için bebek gibi kundaklamaya benzetmiş olabilirler. Mumyalanıp sarı renkli kare biçimli keten dokumalara sarılan ve bağlanarak gömülen kişi, Mısır inancına göre yeniden doğumdan sonra (mumyanın) bağlarından kurtulacaktı.[9]

Kuran'da 113. sûrede şöyle deniliyor: "Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı basıp gecenin şerrinden, düğümlere üfüren (büyücü) kadınların şerrinden... sabahın rabbine sığınırım." Dikkat edilirse burada gecenin şerri, büyücü kadınlar ve düğümler bir araya getirilmiştir; düğüm korumayı değil, kıskıvrak bağlayarak kötülük etmeyi simgelemektedir.

İp, Spiral ve Labirent: Sayın Muazzez İlmiye Çığ'dan yeni öğrendim: Sümer'de zindan Tanrıçanın rahmi olarak kabul ediliyor ve suç işlemiş kişinin orada bir süre kaldıktan sonra yenileneceğine, düzelmiş olarak yeryüzüne çıkacağına inanılıyormuş. Bir Sümer ilahisinde "...denizin içinde kutsal bir alan inşa etti/kutsal bir alandır o, labirent gibidir içi/içi bükülmüş bir ip olan bir kutsal alan, insanın bilmediği bir şey..."[10] Sözü edilen "denizin altındaki labirent" yeraltıyla, denizin dibiyle özdeş olan kozmik rahmin imgesidir (Çatalhöyük'te inanıldığı gibi) ve şimdi onu erkek tanrı Enki inşa etmektedir. Tanrıçanın karnı bütün yeraltıdır ve ölünün yeniden yaşam bulacağı yerdir, aynı zamanda "tapınağın altında tanrıçanın karnının imgesi olan labirent yapılarak öteki dünyaya girmesi için ruhun yeniden doğması gerekliydi," diyor Campbell. Labirent ve spiralin Girit ve Ba-

[9]Mısır mitolojisine göre akrepte bedenleşen Selket mumyalama işlemini yapanlar arasındaydı. Akrep çok güçlü bir imge, mumyalama düşüncesini bulan kadınların arketipi Selket olabilir.

[10]Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 108.

Resim 21

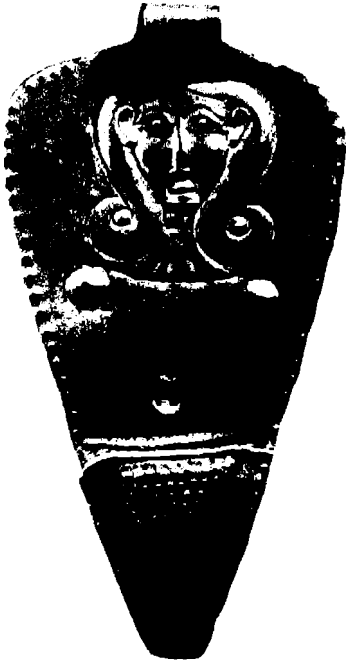
Ölüler ülkesinin sahibi olan bir ruh ya da tanrıça.

bil'de tanrıçanın bağırsakları olduğunu da belirtmiş. Yeniden doğacak ruh onun içinde yolculuk yapacak.

Labirent, ipin spiral haline sokulmuş biçimine sahipti. İpi ve saçı (ikisi de büyülü bağ kabul edilir) spirale dönüştürenler önce kadınlardı. Yılan kolayca spirale dönüşebilir, koç boynuzu spiral çizer; bunlar kutsal imgelerdir ve hilalin metaforlarıdır. Kullandığımız 6, 9 rakamları, S imi, karşılıklı iki S yani kullanmakta olduğumuz 8 rakamının imi kadınların büyülerinde kullandıkları spiralden, spiral biçimli ipten, o ipin öykündüğü yılandan, o ipin öykündüğü boynuzdan geliştirilmiş simgelerdir. Ortadoğu'da birçok tanrıça idolünde ya da amuletinde (kişinin üstünde taşıdığı tılsımlı heykelcik) tanrıçanın yüzünün iki yanından aşağı inen düzgün taranmış saçı, boynunun iki yanında birbirine bakan iki spiral yaparak sona erer, ki bunlar ölüm ve yaşamı temsil eden S biçimli evren yılanlarıdır. (Bunların ilk örneği Çatalhöyük "Kıyamet" konulu duvar resminde tanrıçanın başının iki yanındaki kuş-yılan imgesidir.) Aynı zamanda ölümü ve yeniden yaşamı veren karnındaki iç organlarına atıfta bulunurlar. Yaşam veren karnının içindeki ölüme ilişkin soğuran bağırsaklarının metaforudur bükülmüş ip. Dikkat edelim tanrıçanın saçlarıyla ve onların ucundaki spirallerle vurgulanan niteliği, yaşam veren ve ölüyü yeniden doğurmak için cesetleri içine alan gücüdür toprak-ananın. Saçlar öylesine abartılmıştır ki iki evren yılanıyla özdeş tutularak başedilmez olan, iyi ve kötü kader veren tılsımı aynı zamanda korku salmaktadır. Evren boyutundadır tinsel gücünün boyutları, önemli ve etkilidirler. Kadın cinsiyeti çok büyüten bir dünya yorumudur bu; onun saçları yazı imi gibi okunmaktadır. M. Eliade bağlama büyülerinin Ay – cehennem bağlamında ele alınması gerektiğini söyler. Pekâlâ, erkekler cephesinde durum neydi? Onlar bundan mutluluk duydular mı, ne zamana kadar? Tepkilerini nasıl dile getirdiler? Bunun acısını nasıl çıkardılar kadınlardan? Bunları şimdilik bir yana bırakıp devam edelim.

İlk Ağlar Tanrıça İdollerinin Üzerinde: Köstence'de birinci sit alanında (Rusya) bulunan ve Üst Paleolitik döneme ait olan bir insan başını örten ağ ne anlama gelmektedir? Bu örnekte betimlenen kişi için yapılmış ölüm büyüsü müdür?

Bildiğimiz en eski ağlar İ.Ö. VI. bin yıldan başlayarak kadın betimlerinin, hattâ vulvalarının üzerindedir. Hacılar'da bulunan, İ.Ö. 6. bin yıla tarihlenen idolün üst bacak ve vulva bölümünü örten ağ çizimi ile; Alacahöyük'te bulunan İ.Ö. 3. bin yıla tarihlenen bir tanrıça idolünün yalnızca vulvasını örten ağ dikkat çekicidir. Kılların ipe ve onlardan örülen ağa dönüştürüldüğüne, hayvan avında kullanılan ağ gibi, erkeğin erkeklik gücünü avlayacağına, bağlayacağına çağrışım yapılmakta, erkeklerin yüreklerine korku salınmaktadır. Kılın ve saçın eşdeğer tutulduğunu, her ikisinden de ağ=tuzak fenomeninin yaratıldığını başka örneklerde görmekteyiz. Bu büyüler binlerce yıl önceden başlayarak kadınların elinde öldürücü silahtan daha etkilidir. İnanan erkekler için ruhsal dengenin bozulması, benliği ayakta tutan dizgenin çökmesi anlamına gelecektir.

Resim 22
Tanrıça Astarte'yi betimleyen bir muska.
İ.Ö. 1600-1500

Ancak dün erkek için söylediklerimizi bugün kadın için söyleyebiliriz: Tesettür kadın üzerinde zamana yayılan, "benliği ayakta tutan tinsel gücü" yavaş yavaş çökerten, kendine güveni parçalayan olumsuz etkiler yapacaktır. Gövdesi ve saçı başı "somut olmayan ortak erkek irade" tarafından bağlanmış; kirli ve günahkar, ayartıcı, suç işletici bulunarak gövdesi ve gövdenin temsil ettiği cinsel kimliği aşağılanmış; erkekten

aşağı olduğu erkeğin tesettüre girmemesi ile gösterilirken, kadına uygulanan yasakla erkeğin emrine/keyfi iradesine bırakılan bir cins olarak, tesettür göstergesiyle yaşamın içinde her an ezilmeye mahkûm olan kadının; bir topluma sağlıklı biçimde katılacağını, o toplumu ileriye taşıyacağını düşünmek çok zor. Onlar ancak bağlılıklarını kanıtlamak üzere, kendilerinin bağlanması için gayret gösteren ve siyasete dini sokan siyasilere ve tesettür sanayisine yardımcı olmaktadırlar. Bu durum kurbanın gardiyanına duyduğu kölece aşkla açıklanabilir ancak.

"Düğüm" bölümünün başında M. Eliade'nin özetle "İnsanın her yerdeki nihai amacı bağlardan kurtulmak, düğümleri çözmek, örtüyü, ağı yırtmaktır" demesi çok önemli bir yol göstericidir. Psikologların ve psikiyatristlerin Türkiye'de, Batılı meslekdaşlarını beklemeden —çünkü onların böyle bir sorunu yok— ruh sağlığı açısından yalnızca kadın cinse uygulanan örtme, kapama ve bağlamanın etkilerinin neler olabileceğini incelemeleri gerekir.

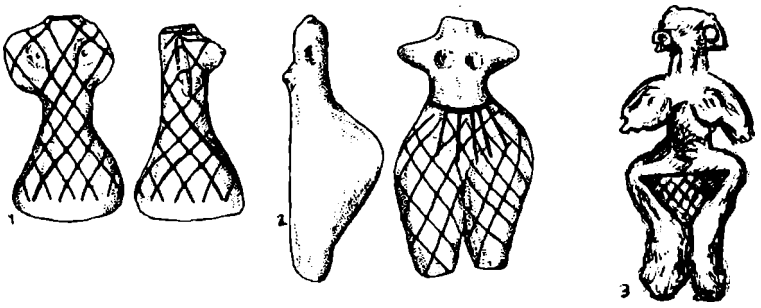
Burada bir araya getirdiğim bağlama çözme, düğüm çözme, kozmik ağ ya da kozmik örtü örtme ve onu yırtma, labirente girme ve çıkma edimlerine baktığımızda iki karşıt eylemin birbirini izlediğini görürüz: Bağlama büyüsü iyi niyetle yapıldığında, korumak için yapılan bağlamadan ya da ağ örtüden söz edeceğiz demektir: düğüm, örtünme, içine girme eylemleri bu bağlamda yer alırken; kişi olgunlaştığında, kendini koruyacak duruma geldiğinde bağlanma ve örtünmelerin ardından çözme, örtüyü, ağı yırtma, dışarı çıkma eylemleri gelmektedir. Kötü niyetli bağlamalarda ise birisine kötülük yapılmak istendiğinde ya da çaresiz kalması, köleleşmesi beklendiğinde büyücü onu bağlamakta: iyileştirilmesi istendiğinde bağlar yine büyücü tarafından çözülmekte, örtüler kaldırılmaktadır. "Bağ kompleksi" iki düzlemde tasarlanmıştır: Kozmolojik düzlem ve cenaze düzlemi. Her iki düzlemin de insanın iç dünyasında karşılıkları vardır. Gece göğü hareketsizleştiren örtüdür, Yunan mitolojisinde Uranos savaşmaz, ama asla yok edilemez de, çünkü o gece göğüdür. Gece de "örten örtü", "felç eden örtü"dür ve durdurur, durdurarak bağlar. Bir başka bağlama büyüsünün nedeni, kötülük yapanların, suçluların bağlanmasının

gerektiğidir. Tesettüre giren kadınlar bu bağlamdadır. Kadınların kişiliğine, gelişmelerine nerden baksak zarar vereceği açık bir uygulamadır tesettür. Türban ya da kara çarşaf felç eden örtü, bağlayan, durduran örtüdür, gece karanlığıdır.

Marija Gimbutas'ın Balkanlar'daki kazılarda bulunan yaklaşık aynı tarihlere ait idollerin üzerinde de daha çok üreme organını örten ağ parçalarıyla karşılaşırız. Ağ, 1. Eski Türkçe'de, apış, iki bacağın arası; 2. Giysinin koltukaltına ya da donun apış arasına konan eşkenar dörtgen biçimli parça; 3. ağ, tuzak. "Ağ" sözcüğünün "apış", aynı zamanda "file biçiminde örülmüş ipten tuzak" anlamına gelmesiyle, eski çıplak tanrıça idolündeki vulva üçgeninin üzerinde eşkenar dörtgenlerden oluşan ağın bulunması arasında birbirinin devamı olan bir ilişki vardır. Kılların bir ağ gibi örülebileceğine ve tuzak olabileceğine de atıfta bulunuyor bu ilişki. Bu örnekler bize kadın saçının koruyucu ve yok edici olduğu inancının kadının edep yerindeki kıllar için de düşünüldüğünü, kıl ve saçın eşdeğer görüldüğünü ortaya koymaktadır. Söylenmeyen, erkeklerin bu kadın yorumları karşısında neler hissettikleridir. Mısır'da kraliçelerin bazen kralların kullandığı "ağ pendantı", turkuaz renkli 1cm. boyunda fayans boncuklardan her bir gözü kare ya da eşkenar dörtgen oluşturacak biçimde iple örülmüş bir ağdı. Bu pendant, giysisinin üzerine "arkalı önlü - yakasız kolsuz" ikinci bir üstlük/yılan kılıfı gibi geçiriliyordu. Ağ-üstlüğün mumyanın üzerine de geçirilmiş olması, kendini yenileme gücü olan yılana ve ağ desenli kılıfına öykünme ve bu yoldan iyi sonuçlar alma amacını taşıyordu.

İlginç olan, kadınların —eşkenar dörtgenlerle oluşmuş ağ desenli— yılan derisini kendilerine örnek alarak; heykelciklerinde gövdelerinin bazı bölgelerine ağ deseni çizmeleri ve binlerce yıl sonra Mısır'da onu betimlerde yine koruyucu bir tılsım amacıyla kullanmalarıdır.

Sümer'de aşk ve savaş tanrıçası İnanna'nın ağı vardı. Yine Sümer'de balıklar, balıkçılık "toplumsal düzen"in tanrıçası Nanşe'nin sorumluluğu altındadır. Bence avla, avcılıkla, ilişkilendirilmelerinde, kadınların ağı ilk bulan ve kullanan kişiler olmalarının payı vardır.

Resim 23
İlk ağ motifleri kadın gövdeleri üzerinde birçok coğrafyadaki Yenitaş'ta karşımıza çıkar.

Yakındoğu'da ve Kenan mitolojisindeki destanlarda Aşerat deniz tanrıçasıdır. Tanrıça Aşerat, deniz canavarı Yam'ı ağla yenebileceğini tanrısal "balıkçı"ya şöyle bildirir: "Dinle beni Efendi Becerikli, ben..../sen Denizin Kraliçe Aşerat'ın balıkçısı/bir ağ alacaksın eline./büyük bir [ağ] eline [yükselteceksin]." (Theodor H. Gaster, *Thespis*, s. 225).

M. Eliade'nin Frazer'den aktardığı bilgilere göre, Kalmuklar'da ağ doğum esnasında iblislere karşı bir savunma silahıydı. Bir evliliğin sona ermesi ip ve düğüm büyüsüyle engellenebilmekteydi. Bazı yerlerde ruhun dinlenmesi için kefenin bağları açılmaktadır. Buna karşılık Yeni Gine'de dul kadınlar kendilerini ölülerin ruhlarına karşı korumak üzere, matem işareti olarak ağ giymektedirler. Cesetler de, ölü ruhlar da korunmak üzere bağlanmaktadırlar.[11] *Çatalhöyük* kitabında Mellaart, bazı ölülerin kumaşa sarıldıktan sonra şeritlerle bağlanmış olarak bulunduğunu belirtir. Tapınaktaki gömülerde iskeletin yanında balık ağı dokusunda parçalar da bulunmuştur (*Çatalhöyük*, s. 156). Joseph Campbell *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'nda (s. 111) "22 Mart'ta Attis'i temsil eden çam kesilir, bir ceset gibi yün şeritlerle sarılırdı." diyor.

[11]Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, s. 139.

Çatalhöyük duvar resimlerinde bazen karşımıza ağ resmi çıkar (J. Mellaart, s. 66, 128, 129). Bu düzgün örülmemiş, ilkel bir ağdır, ama duvarda neden betimlendiği meraka değer. Düşmanlara, yeraltı ruhlarına karşı koruyucu büyü amacıyla ve/ya da toplumdaki birliği, bütünlüğü koruyacağına inanıldığı için betimlenmiş olabilir. İslam sanatında ahşap ve taş işlemeciliğine ilişkin çok başarılı örneklerde ağ yine karşımıza çıkar; Selçuklu, Osmanlı dönemindeki tavan, pencere pancuru, kapı, mimber oymalarını düşünelim: çokgenlerle, yıldızsı biçimlerle bir örgü gibi gösterilen ağ eski inançlardaki kozmik ağın ta kendisidir ve tasavvuftaki bütün varlıkların birbirine bağlı olduğunu, birindeki aksaklığın öteki varlıkları da etkileyeceğini ifade eder. Onları kilim ve halılarda görürüz. Çocuk masallarında (örneğin Pertev N. Boratav'ın *Az Gittik Uz Gittik* adlı masal derlemeleri kitabındaki s. 38) "*Koca-nine ile Tilki*" ya da Muhsine Helimoğlu'nun *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri* adlı kitabındaki (s. 483) "*Nine ile Tilki*" masalında aynı kozmik yaşam ağı bu kez masal diliyle anlatılmaktadır.

Donna Rosenberg *Dünya Mitolojisi* adlı ansiklopedik çalışmasında Kuzey Avrupa'nın Sigurd destanında Loki denizin dibine iner ve deniz tanrıçası Ran'dan geniş bir ağ ödünç alır (s. 366). Aynı kaynakta insanların yaşam ipliğini tanrılar dokumaktadır (s. 140). İnsanların kaderini yöneten Nornlar o kaderleri dokumalarında ortaya çıkarırlar (s. 371). Afrika Mali'de ölüm kilimlerini dokuyanlar eski ruhlardır.

Örme ve Dokuma: Penelope kocası Kral Odysseus'un yokluğunda evlenmek için birbiriyle yarışan taliplerini, yaptığı dokumanın bittiği gün karar vereceğini söyleyerek yirmi yıl oyalar. Gündüz dokuduğu kumaşı gece sökerek bitmemesini sağlar. J. Campbell, *Odysseia*'da yaşam ipinin, tanrıçanın yerine geçen Penelope'nin elinde olduğunu, evrendeki hayatın onun tezgahında dokunduğunu belirtir. G. Thomson Eski Yunan'da yaşlı kadınların çocuğun kundağına işlediği simgesel işaretlerin çocuğun kimliği hakkında bilgi verdiğini ve bunların okunan ilk imlere katılabileceğini söyler. Aynı zamanda bu işaretler koruyucu birer büyüdür. Kadınların kilimlere yaptığı

işaretlerle; Çatalhöyük duvar resimlerinde, birçok coğrafyada sepetlerin üzerinde ve eski dokumalarda karşılaşılması bunların kadın zihninden çıkan ve tanrıça dinine ilişkin simgeler olduğunu, bütün dünyaya yayıldığını doğrulamaktadır. Bu işaretler önceleri büyülü işaretlerdi ya da mitsel kahramanın başına gelenleri, toplumsal olayları anlatıyorlardı.

"...ülkeyi muhteşem ışıltısıyla bir giysi gibi örterek..." cümlesi bir Sümer ilahisinde fırtına tanrısı için söylenmiştir. (Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 327.) Bizim için önemli olan bir doğa olayının —fırtına ile yağan dolunun— ülkeyi örten bir giysi gibi anlaşıldığına örnek oluşturmasıdır. Bu benzetme Divan şiirinde de sürer, gökyüzüyle ilişkili çeşitli görünümler değişen bir örtü gibi algılanır.

Eski Mısır inancında tanrıça Hathor gökle yeri birleştiren ipten yapılmış —kozmik düzen— merdivenini hangi ölümlüye uzatsa onun cennete gideceğine ve yeniden doğacağına inanılırdı. ("Allah'ın ipine tutun" sözü aynı imgeden kaynaklanıyor olabilir.) İple örülmüş üst üste üç ilmeği şematik çizimle anlatan merdiven simgesi (hiyeroglifte) Hathor'un merdivenini simgeliyen yaşam ipiydi ve H okunuyordu. H sesi "yaşam soluğu"nu simgeliyordu. "Tibetliler *mu* denilen bir halatla yeryüzünü gökyüzüne bağlarlar." (Muzaffer Sencer, *Kök Türkler*, s. 109.) Yaşamın sesi *mu*, kozmik bağın adıdır. Üç ilmek doğum, ölüm ve yeniden doğumu anlatıyor olabilir. Hint düşüncesinde de hava (vayû) bu dünyayı ve öte dünyayı tek bir ipmiş gibi birbirine bağlayarak evreni dokumuştur.

Kadınların icat ettiği "örgü" tekniği hayatı kolaylaştıran pek çok nesnede uygulandı ve insanları etkiledi. İnsanların ve diğer canlıların birlik içindeki yaşamı, örme ya da dokuma tekniğindeki ilişkilere benzetildi. Örne, dokuma en başta kadınların büyülü işaretlerini içerdiği için, mevsimler de büyük doğa tanrıçasının ördüğü-dokuduğu bir örtünün yeryüzüne, gökyüzüne yayılması biçiminde anlaşıldı. Doğanın mevsimlere ilişkin görünümleri, kozmik iplerin efendileri olan tanrı(ça)ların gökyüzünde dokuyup yeryüzüne indirdikleri bir yanılsamadan (*mâyâ*) başka bir şey değildi. M. Eliade *İmgeler ve Sim-*

Resim 24

Mısır hiyeroglifinde tanrıça Hathor'un simgesi, belki yeraltını, yeryüzünü ve göğü birbirine bağlıyordu.

geler'de (s. 123) "Bundan çok daha iyisi, hayatın bizzat kendisi bir 'dokuma' (bazen kozmik boyutlarda sihirsel bir doku, *mâyâ*) veya ölümlülerin her birini tutan bir 'iplik'tir." diyor. Kozmik ağ ya da kozmik dokuma mâyâ. Hint tanrıçası Maya'nın yaptığı yanılsamalı, devasa ağdır; dünyanın çeşit çeşit güzellikleri, görünümleri, bunların geçici olduğu bu büyüleyen ağla açıklanır. Hint felsefesinde "kurtuluş" mâyâ'dan kurtulmak, gerçekdışılığın örtülerini yırtmaktır. Var oluş "düğüm"leri çözmenin yolunu aramaktır (*a.g.y.*, s. 122). Georges Dumézil Eliade'nin kitabının önsözünde "...ister fizyolojik, ortaklaşa, isterse entelektüel hayatın olsun, her hayatın bir ilişkiler yumağı olduğunu" söylüyor. Bu yorumların başlangıcında dokumacı kadınların; yaşamı ve kaderi dokuduklarına inanılması, büyücülükleri, ağ ören örümcekle özdeş tutulmaları gibi olgular vardır. Wendy Doniger O'Flaherty mâyâ için şunları yazmış: "İfritlerin mimarıdır; hayal sözcüğü (Maya'nın adıyla aynı kökten —yap-mak— türetilmiştir) mâyâ'dır, çoğunlukla tanrıça olarak kişileştirilmiştir."[12]

Türkçe'de tüşrüm, eğrilmiş iplik yumağı; tuşak, ayak bağı; duşaklamak, bağlamak; tüş-, düşmek; tüşür-, düşürmek; düşengi, döşeme (örtü, dokuma); tüş; düş (hayal) gibi sözcüklere baktığımızda ip, dokuma, düşmek, ayak bağı, bağlamak (büyü), düş (hayal) kavramlarını gösteren sözcüklerin aynı sözcük kökünden yapıldığını görüyoruz.[13] Ultuz (yıldız) sözcüğündeki — tuz bölümü, yukardaki sözcüklerin, daha eski zamanlarda yıldızda yaşadığı varsayılan doku-

[12]Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi*, s. 47.

[13]*T.D.K. Derleme Sözlüğü*; Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it Türk*; Emine Gürsoy Naskali – Muvaffak Duran, *Altayca-Türkçe Sözlük*; A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*.

macı olup bağlama büyüleriyle insanları mecazi anlamda düşüren dişil bir ruhla ilişkilendirildiğini gösteriyor gibi. Ama asıl tüş, tüş-mek, tüş-engi (döşeme, örtü, dokuma) sözcüklerinin bağıntısında; mevsimlerle değişen doğa görüntülerini yanılsamalı (tüş) bir örtü gibi gökten yere indiren kozmik bir gücün varlığını sezdiriyor bize. Bu sözcükler arasındaki ilişkiler; kozmik ağ ya da kozmik örtü olan, hayal anlamına gelen ve tanrıçanın dokuduğu yaşam ile bağıntılanan mâyâ, tanrıça Maya (tanrıçanın adı) ve mâyin (Sanskritçe'de saygınlığı yüksek büyücü) gibi sözcükler arasındaki ilişkilerle örtüşmektedir. (Bir dildeki bağıntılar bir başka dildeki bağıntılarla bütünleşmektedir.)

Bağlayan ve Çözen Tanrı(ça)lar: Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler* kitabında "Bağlayıcı Tanrı ve Düğüm Simgeciliği" adını taşıyan bölümde Hint-Avrupa mitolojilerindeki bağlayıcı ve çözücü tanrıları anlatır.[14] Kitabın önsözünü Hint-Avrupa kültüründe büyülü bağları araştıran Georges Dumézil yazmış. Verilen bilgilere göre "ip" savaşta silah yerine kullanılmaktadır. Kimisi yerinden kımıldamadan, eylemde bulunmadan uzaktan bağlamakta, kimisi de elinde ip, bağ, ağ gibi nesneleri savaşın içinde düşmana karşı kullanmaktadır. Ancak anlatılanlar örgütlü dinlerin erkek tanrılarıdır. Çok kısaca yalnızca adlarını anarak söz ettiği tanrıçalar onların eşleridir. Öyle anlaşılıyor ki o tanrılara ip, bağ, ağ, düğüm kullanmayı, öğretenler gerçekte kadınlar yani tanrıçalardır. Bağ kullanan tanrıların en güçlü rakipleri de bu kadınlardır. Bu tanrıçaların bazıları artık iblis diye anılırlar. Mitsel öyküler erkek tanrıların merkezde olduğu yerden anlatıldığı için, erkek tanrılar kötüleri bağlarlar (büyü yaparlar) ya da kötü iblislerin (eski gözden düşmüş tanrıçaların) bağladığı iyi kahramanları çözerler. Örneğin "...dişi iblis Viçvara'nın bağları Varuna'nınkinden de kötüdür, ama tanrı İndra onları çözer. Tanrı Trshtrya Piarika büyücü kadınlarını iki veya üç iple bağlar. Çin rüzgâr ve ağ tanrısı Pakhi yılan tanrıça Nakura ile sıkı bir ilişki içindedir (bu da onun Ay, cehennem kültüne ait olduğunu gösterir)." Bana göre bunun anlamı Pakhi ağı Nakura'dan almış, ataerkil dönemde Pakhi öne geçince Nakura gerilemiştir.

[14]Mircea Eliade, *a.g.y.*

Bağlamak felç etmek, hareketsizleştirmektir; hastalık, güçsüzlük de verebilir. "Hastalıklar ipten, ölüm sonsuz ipten başka bir şey değildir." Bu nedenle halk hekimliğinde de bağlayıcı ipler kullanılmıştır. Bazı tanrılar bağladıkları ölüleri ipinden çeke çeke ölüler ülkesine taşırlar. Hindu tanrısı Varuna (=Uranos) suçluları uzaktan bağlayan gece göğünün tanrısıdır. Yalnızca insanlar değil varlıklar da bağlanır.Virtra ise suları bağlar. Her ikisinin de eylemi hayatı bağlama, ölümü getirmektir (Varuna'da bireysel, Virtra'da kozmik düzlemde). Bir üçüncü Hindu tanrısı İndra savaşarak, eylem yaparak düşmanını bağlar. Onun bağları da büyülü bağlardır. Büyücü ister tanrılar arasından ister krallar arasından çıksın saygınlığı en yüksek kahramandır. Zerdüşt dininde de Ahriman cehennemin efendisidir ve elinde iple kurbanlarını beklemektedir. Roma imparatorluğunda karşı durulamaz büyücü tanrı Jüpiter'dir. Romulus bağların efendisi. Kuzey Avrupalıların tanrısı Odin de sihirsel hükümdar ve ip tanrısıdır. Görüldüğü gibi Hint-Avrupa kültüründe büyücüler erkektir ve büyülü bağlar, ipler onların elindedir. Bu, Avrupa' da Yeni Taş Çağı (Neolitik) geç ortaya çıktığı, tanrıçanın çağı kısa sürdüğü ve pek de etkili olmadığı içindir. Belki, bazı Batılı erkek bilimcilerin de, kötü niyetle değil, bilinçdışıyla daha çok erkek tanrıları ve onların merkezde olduğu öyküleri seçtiklerini düşünebiliriz.

Oysa Doğu'da büyük tanrıça Tiamat'la oğlu Marduk arasındaki savaşta, sonunda yenilse bile büyük tanrıçanın savaşa katılıp nasıl mücadele ettiğine tanık oluruz. Marduk tanrıların anası olan Tiamat'a başkaldırır. Çünkü erkek tanrılar ayrılık çıkaracak kadar güçlenmişlerdir. Ve dünya uygarlığında temeli dil, din, kültürle kuran kadınların oyundışı bırakılma zamanları gelmiştir. Tanrıçanın en güçlü olduğu topraklarda büyük tanrıçaya/tanrıların anasına karşı açılan savaş da büyük olacaktır. Çocukları olan erkek tanrılar ve onların başına geçen Marduk bir yanda, Tiamat ve genç tanrılar öbür yandadır. Tiamat'ın yanında son kocası Kingu da yer almaktadır. Belgelerde yer alan en eski iktidar savaşıdır bu. Gücün kadından erkeğe nasıl geçtiği anlatılır.

J. Campbell, Asurbanipal'in (İ.Ö. 668-630) kitaplığında bulunan *Enuma Eliş* – Yaratılış destanını çözümleyerek *Batı Mitolojisi*'nde anlatır.[15] *Enuma Eliş*, Asur'dan çok önce Sümer'de yazılmış, "tanrıça ve eşine karşı genç erkek tanrı Marduk'un zaferini" Marduk'un yanında yer alarak anlatan bir destandır. Burada yalnızca konumuz için gerekli olan bölümü alıntılıyorum:

Marduk, tanrıların en eski dişil atası Tiamat'a meydan okur: "Ordun silahlansın! Silahlarını düzene sok! İlerle! Seninle birbirimize gireceğiz!"

"Bunu duyunca Tiamat ele geçirilmiş biri gibi oldu. Mantığını yitirdi, vahşi, içe işleyen çığlıklar attı, titredi, her organına kadar sallandı, büyüler söylendi ve savaşın bütün tanrıları bağırdılar. Sonra Tiamat yaklaştı, Marduk da savaşmak için ilerledi. Efendi onu yakalamak için ağını attı ve ağzını sonuna kadar açtığında içine öyle kötü bir rüzgar üfledi ki, karnına döküldü ve cesaretini aldı, çeneleri açık kaldı. Ona içini yırtan bir ok attı, ok içini kesti ve yüreğine ulaştı. İşi bitmişti. Cesedinin üzerine çıktı, (...) " Marduk diğer tanrıları da bağladıktan sonra yine Tiamat'a döner. Devamı şöyle: "Tiamat'ın cesedine döndü, kabaetlerinin üstüne çıkarak, acımasız topuzu ile kafatasını parçaladı. Kan damarlarını kesti ve Kuzey rüzgarına, bilinmeyen yerlere götürmesi için bıraktı." Daha sonra Marduk'un Tiamat'ın gövdesini deniz kabuğu gibi ikiye yardığını, göğü ve cenneti, dünyayı, cehennemi bu parçalardan yarattığını anlatır destan. Tiamat'a yardım eden kötü tanrıların en kötüsünün kan damarı yarılır ve kanından insan ırkını yaratır Marduk. Tanrıların verdiği karara göre, insanlar tanrılara hizmet edeceklerdir.

Genç erkek tanrı Marduk "büyük-büyük-büyük-büyükannesi Tiamat"ı ağla yener. Ağ kadınların elinde değil miydi, kadınlar üretmemiş miydi ağı? Demek ki onu savaşta kullanmayı akıl eden erkek tanrı oldu. Kadınların ağla eylem yaptığını, savaştığını gösteren hiçbir belge yok bildiğim kadarıyla. Kadınlar eylem yapmadan büyü yapıyorlardı.

[15] J. Campbell, *Batı Mitolojisi*, s. 68-77.

Ağı eylem yaparak savaşta kullanmayı akıl eden Marduk'tur ya da ondan önce ağı oğluna veren tanrı Anu akıl etmiş olabilir. J. Campbell belki bu yüzden, Marduk'un Tiamat'ı yenmesini, köhnemiş anaerkil büyülere karşı aklın zaferi olarak görür. Ancak Campbell'in destan için söyledikleri de dikkate değer saptamalardır. Destan için diyor ki: "Doğrudan ataerkil bir belgedir. Dişil ilke, bakış açısıyla birlikte değersizleşmiştir, bir doğa gücü veya ruh yerinden edildiğinde her zaman olduğu gibi, olumsuza, tehlikeli bir öfkeli şeytana dönüşmüştür. Batının ortodoks ataerkil düzeninin tarihini izledikçe, ana tanrıçanın karalanmış, küçük görülmüş, hakaret edilmiş ve kendi oğullarınca yerinden edilmiş gücünü bulacağız. Her zaman onların (erkekleri kastediyor —*YC*) mantık şatosuna yönelik bir tehdit olarak, onlarca (erkeklerce anlamında —*YC*) ölü kabul edilen, gerçekte canlı, soluk alan ve yerini almak üzere onları tehdit eden bir güç olarak bulacağız." (*A.g.y.*, s. 77.)

Sümer ve Sami dünyasında tanrıların her cins sihirsel bağları (ip, düğüm, ağ) kullanmaları yazılı belgelere göre Hint Avrupa tanrılarından çok öncedir. M. Eliade onları açıklar: Yeminini bozma suçu işleyenleri ağlarıyla yakalayan Enlil ve karısı Ninhursag (=Ninlil) gibi hükümdar tanrılar veya En-zu (Sin) gibi Ay-tanrıları vardır. Güneş tanrısı Shamash da (Şamaş<şems=güneş) bağlar ve iplerle donatılmıştır ve ona da bağlanmış olanı çözmesi için yakarılmaktadır. Tanrıça Nisaksa hastalık iblislerini bağlar. Başta hastalık getirenler olmak üzere, iblislerin de bağları vardır.

M. Eliade *İmgeler Simgeler*'de (s. 119) *Kitab-ı Mukaddes*'te geçen "ölüm ağları"na da birçok örnek vermektedir. Onlardan bazıları: Yahudi tanrısı Yehova bağların korkunç efendisi elinde taşıdığı ağlarla suçluları, peygamberleri cezalandırır. " 'Oraya vardıklarında ağımı üzerlerine atacağım, onları gökteki kuşlar gibi ağıma düşüreceğim' (Osée, 7, 12); 'ağımı onun üzerine atacağım; ağıma düşecek ve onu Babil'e götüreceğim'(İşaya, 12, 13); 'Biliniz ki, beni bitkin düşüren ve ağlarını üzerime atan Tanrı'dır.' (Job, 19, 6). Yahudi-Hıristiyanlar da hastaları 'bağlayan'ın iblis olduğunu bilmekte (örneğin Luc, 13, 16)." ama Yüce Tanrı'dan "bağların efendisi" olarak söz etmekteydiler.

Anlatılan dönem ataerkil dönem, bağlayıcı kahramanlar daha çok ataerkil dönemdeki erkek tanrılar olduğu için kadın saçının büyülü bağ olarak kullanıldığı örnekler yoktur M. Eliade'de. Ayrıca örnekler yazılı kaynaklardan alındığından, erkekler, yazılmamış kadın büyülerini yakın zamanlara kadar yazamamışlardır. Bizde de halkbilim/etnoloji Cumhuriyet dönemiyle önem kazanmış. Hamit Koşay, Malik Aksel, Sedat Veyis Örnek ve Metin And gibi (adlarını burada anamadıklarım da var) araştırmacılar çıkmıştır. Malik Aksel Anadolu'dan bir bağlama örneği veriyor. "Halk, insanı sade resimlerde değil eşyada dahi görür. Muhakkak ki insanı anlatmak için şeklin insana benzemesine lüzum yoktur. Bazen bir kaşık da bu işi görür, bir maşa da... Şöyle ki; büyücülerin, sihirbazların insana pek az benzeyen resimleri gibi kaşıklar da böyle insanı temsil ederler. Nitekim muhabbet tılsımı için iki tane hiç kullanılmamış kaşık alınır, bu tahta kaşıklardan birinin içine kadının, diğerinin içine erkeğin adı yazılır. Yüz yüze bağlanır, dualar edilir. Bundan sonra ateşe atılır. Bunlar böylece birbirlerine yanıp tutuşurlar."[16] Hamit Koşay'dan, kadın saçının halk hekimliğinde nasıl kullanıldığını öğreniriz: "İnsanın göğsü şişerse memenin ucunu dolu destiye sok, başının uzun saçını göğsünün ucuna koyarak, ondan sonra darayı darayı ver. Şişi dağılıverir. (...) Taramazsa göğsü deliniverir."[17]

Sedat Veyis Örnek "Halk arasında ölüme yorulan düşleri ana motiflerine göre" sınıflandırmış; Bunların arasında rüyada "kara ip, kara yün" görmenin ölüme yorulduğu bilgisi de var.[18] Bir Nasreddin Hoca fıkrasında "iple yaşam – ölüm bağı ilişkisi"ne rastladım: "Hoca bir gün vaaz ederken müminler demiş, sakın oğlunuza Eyüb adını takmayın, söylene söylene aşınır, ip olur, üzülür, kopar."[19] Çocuğun adının, ömrünün imgesi olan ip'e dönüşmesindeki kaygı, çocuğun ömrünün de ip gibi kopabileceği hakkında olduğu için, konumuzu ilgilendiriyor. Anadolu halk inancındaki, ipin ömürle bağıntılı olduğu, eğer söylene söylene eskiyen Eyüp/Eyp/ip sözcüğü koparsa, bunun bir tılsım gibi

[16]Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, s. 172.

[17]Hamit Koşay, *Ankara Bıdın Bilgisi*, s. 146.

[18]Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, s. 210.

[19]Abdülbâki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, s. 107.

çocuğun ömrünü de etkileyeceği anlatılıyor. Buna karşı Nasreddin Hoca'nın alaysamalı bir yaklaşımı da var gibi.

Yeniden Mircea Eliade'ye dönecek olursak (*İmgeler Simgeler*, s. 109), Eliade bağlamak, bağ/ip ve tanrı(ça) sözcükleri arasındaki ilişkiyi şu örneklerde gösteriyor: "varlığına yazıtların tanıklık ettiği Trak tanrısı Dorzales'in adını, 'bağlamak' kavramını içeren bir kökle açıklamak mümkündür: darezeili, bağlamak; darez, ip, bağ. (...) Aynı etimoloji Gerusia-Trakya tanrısı Dozalates için de geçerlidir; bu tanrı hasadı bereketli kılmaya yönelik darzelia kutlamalarının yapıldığı Odessos'ta iyi bilinmekte ve Derzo yazıtının bulunduğu Tomis'te varlığı kanıtlanmaktadır. Ayrıca Trak-Frig tanrıçası Bendis, Litvanya tanrısı Bentis ve İlirya tanrısı Bindus için aynı şeyleri söylemek mümkündür."[20] Türkçe'de yukarda gösterdiğimden daha geniş biçimde ağa, bağa ve bağlamaya ilişkin sözcük-ailesinden olan duş-, düş, tüş, tuz-, tuş-sözcük kökleri yukardaki doz-, derz-, darz- sözcükleriyle aynı imgeleri ve imgelemi gösterdiğine göre başlangıçta onlarla daha yakın ilişki içinde miydi? Bind İngilizce'de bağlamak, sarmak, durdurmak anlamlarına geliyor. Türkçe'de de kullandığımız (sargı anlamındaki) band ve suları durduran bend aynı sözcük ailesinden olmalı.

Hint mitolojisinde Varuna evrensel bir tanrılar kralıdır ve mâyâyı en iyi kullanandır, gerçek bir bağ ustasıdır. Varuna "bağ"larını savaşmadan, davranmadan, sihirsel olarak kullanmaktadır. Suların hâkimi olan, onları da bağlayan (kurutan anlamında) ya da akıtan Varuna'nın günahkarları bağladığı bir ipi vardır. M. Eliade, Dumézil'e dayanarak Varuna adının "bağlamak" ve "sarmak"la ilgisi olduğunu belirtir: Sanskritçe'de varalrâ, kayış, ip; Letonca'da woru, ueri, 'iplik geçirmek, nakış işlemek'; Rusça'da verenica, kesintisiz sıra anlamına gelir (*İmgeler Simgeler*, s. 100). Dikkat edilirse bunlar, kadın söylemiyle ilişkili sözcüklerdir.

---

[20]Saç örgüleri yılana dönüşen Medusa'nın adındaki dusa sözcük bölümü de bağ ve bağlamak anlamlarına işaret eden *Dorzales, darezeili, Dozalates, Oessos, Derzo* sözcükleriye aynı aileden olabilir. Me-sözcük bölümü Yakındoğu halklarının dilinde anneyi gösteren sözcüklerle bağıntılıdır. Medusa adı, "bağlayan anne" anlamına gelebilir.

Burada hazır yeri gelmişken etimolojik açıdan sözcükleri bir araya getirmeye ve bağıntıları göstermeye Mircea Eliade'den devam edelim: "Scheftelowitz ve Güntert birçok dil ailesinde, 'bağlamak' eylemini belirten sözcüklerin aynı zamanda büyü yapmayı da ifade ettiklerini hatırlatmışlardır. Örneğin Türkçe ve Tatarca'da bağ, baj, boj hem 'büyücülük'ü, hem de 'bağ, ip'i ifade etmektedir. Yunanca'da katadeo 'sıkıca bağlamak' kadar, 'bir düğüm atarak büyüyle bağlamak' anlamına da gelmektedir (katadermos, 'ip, büyü yapmak' da burdan gelmektedir. (...) Latincenin 'fascium', 'kötü büyü' sözcüğü 'bant, bantlama' anlamına gelen fascia, 'demet' anlamına gelen fascis ile akrabadır; bağlamak anlamına gelen ligare, 'bağlama eylemi' anlamına gelen ligatura da 'büyü yapmak', 'büyü' anlamlarını taşımaktadırlar. (krş., Rumence'nin 'bağlama eylemi' ve 'büyü' anlamına gelen legatura sözcüğü)."

Kramer Sümer ilahilerinde büyülü bağların nasıl çözüldüğünü anlatan örnekler verir: Büyü çözme ayinlerinde ipler aleve tutularak yakılır.[21] "Marduk/Ea büyülerinden birisi özellikle bir büyücü kadınla ilgilidir" diye başlayan bu bölümde, "Abzu'dan getirilmiş kil ve saç yumağıyla kurbanın sureti (alam) yapılır. Suret yeraltına saklanır, sonra büyücü kadın tükrüğü adamın yiyeceğiyle karıştırır ve içeceğine zehir katar. Sonuç ıstıraplı bir hastalıktır." Cadının yaptığı büyünün kötü etkisini cadıya çevirmek için çaresiz kalan sihir tanrısı Asarluhi'ye bu kez tanrıların kralı Enki bir büyü hazırlar (artık sihir büyü konusunda yasal yetkili olanlar erkeklerdir): kutsal su havuzuna atacağı nesneleri sayar ve bunları attıktan sonra düğümün çözüleceğini söyler. Enki bir ağdan söz eder daha sonra, anlarız ki onun uzaktan etkileyip düşmanı boğduğu büyülü ağdır bu. "Bırak geniş ağ boğsun o büyücünün bedenini!" (*A.g.y.*, s. 236-237.) Bir başka örnekte ise "Merhametin en'i, ölüyü diriltmeyi seven./saf, hayat veren büyünle — onu bağlarından kurtar."(*A.g.y.*, s. 234. "en" bey anlamındadır.)

Muazzez İlmiye Çığ'ın tanıttığı Eski Mezopotamya'nın seks gücünü artıran büyülerinden biri: "Eğer bir adamın erkekliği giderse,

[21]Samuel Noah Kramer-John Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 231.

bir erkek kekliğin penisini, heyecanlanmış bir boğanın, bir koçun, bir tekenin salyalarını suya koyarak ona içirt! Koyunun iki bacağı arasından yünü alıp adamın kalçasına sar, erkekliği gelecektir." Bir başka örnek: "Bir kadının seninle konuşmasını istiyorsan (...) kekliğin dilini koyunun yününe sar, yatağının başucuna koy! O kadın nereye giderse gitsin seninle konuşacak ve sevişecektir."[22]

Theodor H. Gaster Eski Yakındoğu'da kuttören, mit ve dramayı anlatırken tanrılar arasında geçen savaşlara ilişkin ilahilerde bağlayan ve çözen tanrılarla karşılaşırız.

Eski Türk kültüründe ilk şamanlar kadındır, uzun kara belikli saçlarını savurarak davullarını çalar, dans eder ve ilahi söylerler. Şamanların kullandıkları nesnelerin üzerinde bu beliklerin ve aynı zamanda yılanların metaforu olan şeritler, uzun saçaklar vardır. Örneğin khalat adı verilen şaman, cüppesinin üzerinden yüzlerce kumaş şerit sarkar. Şaman değneği dayak'ın ucunda da pek çok uzun şerit sallanır. Şaman davulunun görünmeyen alt kısmındada yine şeritler bağlıdır.

[22]Muazzez İlmiye Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, s. 107,109.

EDEBİYATTA
BAĞ'IN METAFORU OLARAK ZÜLÜF

SÜLEYMAN'IN söylediği varsayılan Neşideler Neşidesi şiirleri Eski Ahit'te yeralır. Oysa Sümerbilimci Kramer'in ortaya çıkardığı gibi, gerçekte, Sümer kutsal evlilik şölenlerinde okunan aşk şiirleridir bunlar ya da onların etkisiyle yazılmışlardır ve her nasılsa Eski Ahit'e girmişlerdir: O şiirlerden birinde ozan şöyle sesleniyor:

"Başının saçı da sanki erguvanî,
Kral senin kâküllerine esir oldu."

Saçın erguvan rengi, kana batırılmış elyaftan yapılan büyü amaçlı düğüme, ilmeğe işaret etmektedir. Dionysos'un kâkülleri de mordur. İsis düğümü, İsis'in aybaşı kanına bulandığı için "İsis'in kanı" diye de anılırdı. Bu büyü nesnesi İsis'in saçını temsil ederdi. Kana bulanmış kâkülün erguvana, mora dönüşmesi imgesi Yahya Kemal'in şiirinde de "mor kâküllü şehzade" biçiminde yer alır.

Ferideddin Attar'ın yazdığı *Al Tayr* adlı kitaptaki Şeyh-i San-an'ın hikayesinde Hıristiyan Rum kızına âşık olan müslüman şeyh anlatılır.[1] Yaşlı şeyh genç kızı görünce müslümanlığından vazgeçer, kiliseye gider, şarap içip sarhoş olur, kendisi için üzülen dervişlerine aldırmaz, her şeyi göze alır. Bütün bunlar kızın onu zülüflerinin halkalarıyla bağlayıp eğlendiği, istediğini yaptırma gücünün zülüflerinde olduğu biçiminde vurgulanmaktadır anlatımda. Aylar, belki yıllar sonra kız

bahsedilen bu son cümlede "zülüf" denilmemekte, saç sözcüğü kullanılmaktadır. Sanki "zülüf"ün özel bir anlamı vardır ve büyüsünün artık kaybolduğu bu şekilde anlatılmaktadır. Bu hikayeden seçtiğim ve içinde "zülüf"ün daha çok, saçın daha az geçtiği cümleler şunlar:

"Kim o dilberin zülfüne gönül verirse zülfünün havasıyla zünnar bağlanır gider. Sabah yeli o zülüflerden misk kokusu elde etmekte. Rum ülkesi, o Hindû gibi siyah saçlar yüzünden kıvram kıvram kıvranmakta. Çin'e dönmekteydi. Yüzünde güneş parlaklığı vardı. Siyah saçlarını bu parlak yüze peçe yapmıştı. Gâvur kızı peçesini açınca Şeyh kemiklerine, iliklerine kadar ateşlere yandı. Peçe altından yüzünü gösterince âdeta saçının bir teliyle Şeyh'e yüzlerce zünnar kuşattı. Kızın sevgisi, can ülkesini yağmalamış, zülfünden imana küfürler yağdırmıştı! Karanlık gece, zülfü gibi etrafa yayılınca, sevgilinin yüzü günahlarla küfre dalıp gizlenince. Gece, onun saçları gibi uzun, onun saçları gibi kara. Yoksa bu benzerlik olmasaydı yüzünü görmediğimden mutlaka şimdiye kadar yüz kere ölürdüm ben! Şeyh, zülfümü ikrar edecek olursa her an, bir divaneliğe düşer. Ey dudağıyla zülfü, kârım, ziyanım olan, ey yüzüyle civarı, maksadım, maksudum kesilen sevgili. Gâh zülfünün parlaklığıyla beni yakma, gâh sarhoş gözlerinle beni uyutma. Ey gümüş bedenli sevgili, ben senin kulağı küpeli bir kulunum, zülfünü kulağıma küpe yap! Aşk ateşi, suyunu kuruttu, işini bitirdi. Hıristiyan kızının zülfü, ömrünü elden aldı! Sevgilinin zülfünün bir halkasını kulağına küpe yaptı. Aşk yolunda ayağın pekse, o büklüm büklüm saçların yoluna düştüysen, Zülfüm gibi kâfirliğe ayak bas."

O kızın halka gibi zülfü, boynuna geçti, bütün halkın diline düştü!

Bir Hıristiyan kızı, onu saçının bir teliyle bağladı, iman yolunu her taraftan kesti! Şimdi zülüfle, benle aşk oyunu oynamada, hırka yandı, iyileşmesine imkân kalmadı.

Metinde geçen zülüf sözcüklerinin "bağ" anlamında kullanıldığını aynı kitapta geçen ve Hz. Muhammed'e atfedilen şu sözden anlarız: "Mustafa dedi ki: 'Ey himmeti yüce derviş, yürü var, Şeyhini bağdan kurtardım."(*A.g.y.*., s. 121.) Aynı kaynakta dipnotların yer aldığı bölümde A. Gölpınarlı "Ey gümüş bedenli sevgili, ben senin kulağı

küpeli bir kulunum" deyişine bir açıklama getirmiş: Kalenderî, Haydarî, Bektaşî dervişleri Ehlibeyt kulu olduklarını kulaklarına halka küpe takarak anlatırlardı. Aynı hikayede yukardaki alıntılarda "O kızın halka gibi zülfü, boynuna geçti..." deniliyor. Yani büyülü bağıyla bağladı esir etti anlamında.

Aşağıdaki şiir Kral Arthur öykülerinin Fransa'daki versiyonundan (ve Lancelot adlı kahramana ilişkin bölümden) alınmıştır. Şiirde kadın saçının nasıl yüceltildiğini görmekteyiz.

Oradaki taşın üzerinde
Unutmuştu kimbilir kim
Altın kakmalı fildişi bir tarak.
Dev İsoré'nin döneminden beri
Hiç kimse, ne akıllısı ne delisi,
Görmemişti böyle güzelini
Tarağın dişlerinde kalmıştı
Tarayanın bıraktığı saçlar,
Yarım avuç kadar.

(...)

Tarağı ona vermeye söz verdiği için,
Elindekini ona uzattı, ama arasındaki saçları
Özenle, bir tanesini bile kırmadan çekip aldı.
Hiç kimse kendi gözleriyle
Bir nesneye bu kadar yücelik yüklendiğini
Büyük bir hayranlık duyulduğunu göremezdi.
Yüz binlerce defa onları
Gözlerine ve ağzına
Alnına ve yüzüne sürdü!
O kadar mutlu oldu ki:
Tüm iyiliğini, tüm zenginliğini onlara borçluydu!
Saçları göğsüne, kalbinin yakınına,
Gömleğiyle eti arasına koydu.
Saçların yerine istemezdi
Bir araba dolusu zümrüt ve kızıl yakut verseler.
Kendini ülserden de
Tüm diğer hastalıklardan da uzakta hayal ediyordu.

Binlerce inciyi de
Yargıç kralı ve Tiryak'ı da küçümsüyordu artık,
Aziz Martin ile Aziz Jacques'ı da küçük görüyordu!
Onların yardımına ihtiyacı yoktu,
Bu saçlara o denli inanıyordu.

(...)

Yüz bin kez inceltilmiş olan
Ve her inceltmeden sonra tekrar pişirilen altın,
Bu yıl boyunca geçirdiğimiz
En güzel yaz gününün yanında
Gece nasıl kalırsa
Öyle karanlık kalırdı
Eğer yan yana koysaydık,
Altını ve saçı, gözlerimizin önüne.

Yukardaki şiirin alıntılandığı *Le Chevalier à la Charette*'i Chrétien de Troyes 1177-1181 yılları arasında yazmış. Eski Fransızca'dan günümüz Fransızcası'na Charles Méla çevirmiş. Türkçeleştiren: H. Necmi Öztürk.

Divan Şiirinde ve Halk Şiirinde Zülüf – Bağ: (Divan şiirleri Şemsettin Kutlu'nun *Divan Edebiyatı Antolojisi*'nden alınmıştır.[2]

Aşağıdaki şiirlerin genellikle Türkçesi'ne yer verilmiştir.

"Canım ve aklım ve gönlüm zülfünün içinde eriyip gitti." Kadı Burhanettin.

"O zülfü ve boyuyla bana darağacı ve ipidir." Kadı Burhanettin.

"Saçlarının hikâyesi uzundur ve sırrı ince derindir." Seyyid Nesimî.

"Zülfü siyeh sanemler olmuş senin esirin/Aşkında her birinin öz zülfü boyun bağı." Fuzulî. (Her birinin kendi zülfü senin boynuna bağ. Şair, onlara kanma demek istiyor.)

"Başlar kesilir zülf-i perişanın ucundan" Bakî.

"Nedim adında bir cihan şairi varmış, o hilekâr zülfümün kemendine düşsün."

"Ah edişlerin sevgilinin kâkülüne sakın değmesin, sonra Mansûr gibi darağacına çıkarsın."

[2]Şemsettin Kutlu. *Divan Edebiyatı Antolojisi.*

"Zülfünü sabah yeli karıştırdığı için zülfü de gönülleri karıştırıyor." Bakî.

"Göğsü gümüş gibi beyaz ve güzel dilberin zülfüne değme ey sabah yeli/Yine zincirini depretirsin aşktan deli olanların." İsimsiz.

"Gönül kuşu zülfünün ucuna bağlanmak için çok zamandır göğüs kafesinde pervazlanır." Agâh.

"Senin şebbû-yı zülfün var ise bâğ-ı cemalinde/Benim de gerdenimde bend-i gîsunla bağım var." Hakanî Mehmet Bey. (bend-i gîsunla bağım, düğümlü bağım, demek.)

"Zülfüne muarız olma ey mâr/Kim onda mukimdir dil-i zâr" Fuzulî.

"Kâkülün aç rüh-ı pür tabını arz et cânâ/Bilelim biz de cihan da gecemiz gündüzümüz." Münif. (rüh-ı pür tabını, parlak ve güzel yanağını; saçını kaldır yüzünü görelim ve gece olmadığını, gündüz olduğunu bilelim, diyor.)

Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Alevi Bektaşi Nefesleri* adlı kitabından:

"Kemiğimi yapsa tarak/Yâr zülfünün tellerine." Seyranî.[3]

Fuad Köprülü'nün "*Türk Saz Şairleri*" kitabından:"Ejderler misali siyah kâkülün/Dökülmüş gerdanda teller hû çeker." Âşık Ömer. Buradaki benzetme, bu kitapta yer alan evrensel aşk tanrıçası Astarte'nin saçlarının yüzünün iki yanında evren yılanı olarak gösterildiği betimini çağrıştırmıyor mu?

"Kemendle bağlasam kolum bağ tutmaz/Yârin zülfünden özge bağ (mı) olur." Karacaoğlan.

"Eğer can verirsem âsitanımda/Sarı perçemiyle diksin kefenim." Âşık Dertli.

"Soyunup giren koynuma/Rahimsiz girmez aynuma/Siyah zülfünü boynuma/Saran dilberin kuluyum." Kul Mehmet.

"Siyah zülfü mâh yüze etmiş perde" Kul Mustafa (mâh, Ay)

"Kâkülündür gelir gûşüme her dem/Zincir sesi, mansur sesi, dâr sesi" Gevherî.

"Mâh yüzüne bölük bölük yazılan/Kâkül müdür, zülüf müdür, tel midir" Gevherî.

---

[3]Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*.

"Gam değil Gevherî, Mecnun olursam/Leylâm beni kâkülüne bağlar hey" Gevherî.

"Kurmuş ol zülfün dârı semtine" Gevherî.

"Dağılır yüzünde zülfünün çîni (öldürücü)/Zelzeleye verir Çin'i . Maçin-i" Erzurumlu Emrah

"Açılsa yüzünden zülf-i siyahın/Fesh olur ziyâsı mihr ile mâhın" Erzurumlu Emrah. "Siyah saçın açılsa, yüzünün ışığı güneşin ve ayın ışığını yok eder," diyor.

"Zincir-i zülfünün divanesiyim." Âşık Dertli.

"Cem'olup hacılar ziyaret etsin

Kisve-i beyt gibi kara perçemin." Âşık Dertli.

"Zülfü leylimdir, Cemal-i pâki yarin gördüğüm" Âşık Dertli.

"Taht-ı zülfe gizleyip vechin siyah eyler bana" Âşık Dertli.[4]

Halk şiirinde çok geçen "saçı Leylâ" (saçı geceye ilişkin olan, bence Sümer'deki "eski Tanrıça" Lilit'in uzantısıdır Leylâ) aşkının esiri olunan kadının, saçının simgesidir.

Zülfikar, Hz. Ali'nin ucu çatallı olan ve iki ucu zülüf gibi kıvrılan kılıcına verilen addır. Zülfikar sözcüğü iki parçalı anlamında, ancak kılıç gibi kesici zülfün ya da boyna kement gibi dolanıp öldüren zülfün öldürücü ve tılsımlı niteliğine çağrışım yapıyor gibi. Zülcelâl, (Ar. zü'l-celal, ululuk sahibi), eski dilde Tanrı'nın adlarından. (Zül kökü Arapça'da alçalma, hakirlik olarak açıklanmış. Kanımca bu sözcük tanrıça tapımından kaynaklanan ve olağanüstü nitelikleri, tılsımı içeren bir sözcükken başka örneklerde de görüldüğü gibi sonradan dönemsel etkilerle aşağılanmayı da içerir oldu. Kaldı ki Sümer'de Venüs yıldızıyla özdeş olan aşk ve "savaş" tanrıçasının adı Şulpae'dir. Şul- ile Zül arasında devamlılık olduğunu, ama kimliğin değiştiğini düşünüyorum.) Kısaca zülüf ve zülfikar kıyıcı bir güzellik ve ölümcül bir silah gibi birbirini çağrıştırıyor şiirlerde de. Fuzulî'de olduğu gibi zülüf yılanla da birbirine karışabiliyor: "Zülfüne muârız olma ey mâr/Kim anda mukimdir dil-i zâr." (Muârız, karşı gelen; mâr, yılan; mukim, ikamet eden, oturan; dil-i zâr, inleyen gönül.)

[4]Ord. Prof. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şâirleri*.

"Ansızın tutuldum zülfü bağına." Gevheri. (Zülüf burada yakalayan bağ) (Fuad Köprülü'den.)

"Geldim o siyah zülfüne divaneliğimdir, âvareliğimdir." Gevheri.

"Ejderler misali siyah kâkülün/Dökülmüş gerdanda teller hû çeker." (Âşık Ömer) Buradaki benzetme, bu kitapta yer alan evrensel aşk tanrıçası Astarte'nin saçlarının yüzünün iki yanında evren yılanı olarak gösterildiği betimi çağrıştırmıyor mu?

"Erdin güzellik çağına/Bağladın zülfün bağına/Bizi hüsnün ayağına/Nal, mıh gibi çakışın var." Kayserili Seyrani. (Hüsnün, güzelliğinin.)

Edebiyatta zülüf, giysu, turra, kâkül, perçem saç yerine kullanılan sözcüklerdir. Ama en çok kullanılan zülüftür. Zülfün rengi gece, görünüşü yılandır. Dağınık, perişan ve uzundur. Âşığın elini kolunu bağladığı için zincire, onu avladığı için tuzağa, canını aldığı için darağacına benzetilir. Tasavvufta tanrının birliğinin (vahdet) karşıtı olarak kesreti (bölünme) gösterir. Saçın uzunluğu divan şiirinde gecenin uzunluğu ile karşılaştırılır. Ona ulaşabilen âşığın ömrünü, ömür boyu uzatır. Misk, amber, sümbül, reyhan, buhur'ı Meryem saçın kokularıdır. Edebiyatta küfür örtmek anlamına gelir. Saç (küfür), sevgilinin yüzünü gizler (imanı örter). "Zülfünün küfrü imanımıza ziyan vereli beri kâfir bile bizim perişan halimize ağlar." demektedir Fuzulî.

Edebiyatta zülüfün araştırılmasından edindiğimiz veriler bile bize tek başına kadının saçının başının neden örtüldüğünü anlatmaya yeter görünmektedir. Zülüfe yüklenen kadındaki erkeğin gönlünü "bağlama" (=büyü) gücüdür ve erkek zihni kadın başını örterek, kapatarak, bağlayarak yanıt vermektedir. Günümüzde "zülüf"ün bağı gösterdiğini kimse anımsamaz, ama kadının kapanması/kapatılması sürmektedir. Bu şiirler erkek sevgiliye de söylendiği halde onun saçının örtülmemesi, tesettürün yalnızca kadın cinse uygulanması, tesettürün cinsiyet ayrımcılığı olduğu düşüncesini haklı çıkarmaktadır.

Bağ, Belik, Bilgi ve Yılan Binlerce Yıl Birbiriyle Örtüştürüldü: İp, belik (örgülü kadın saçı), yılan büyülü bağlarla ve birbiriyle eşdeğer

tutulmuştur. Bu bilgiler daha önce sınıflandırılmadığı için, onları dağınık biçimde ayrıntılarda, satır aralarında buldum. Joseph Campbell, Marija Gimbutas, Mircea Eliade gibi çok değerli biliminsanlarının söyledikleriyle coğrafyamızdaki kadın saçma ilişkin sorunsalı açıklamak mümkün değil; Divan şiirinde bu bağıntıları kurmak benim için de kolay olmadı. Ama, Gimbutas, Eliade ve Campbell'in bilgileri olmasa evrensel bütünlüğü görmek de olanaksız olurdu.

Altay Destanı Maaday Kara'da anlatılan Kara Taacı; Anadolu'da, Girit'te, Eski Yunan'da Gorgon, Mezopotamya'da tanrıça İştar, Hint'te Kali, Euripides'te Bakkhalar bellerine yılanları kuşak diye bağlayan ya da kamçı olarak kullanan kadınlardır. Kara Taacı'yı betimleyen şu dizeler, onun, ölümle ve aşkla ilişkili Lilit gibi yabanıl bir tanrıça ya da yeraltının dişil ruhu olduğunu ortaya koyar: "Başlığı baykuş tüylerinden/Kürkü baykuş tüylü bir çuval/Çuval kürkü savruluyor. Akçaağaç kabuğundan davulunu sırtlanmış./Bakır tencere gibi bakır küpeleri/Bakır çaydanlık gibi bakır burnu./Ay pırıltılı yüzü/Kara kömür gibi/Güneş ışıklı yüzü karanlık gece gibi. Geceler gibi karanlık düşünceli idi/Genç kız Kara-Taacı./Erlik Bey'in bir tanesinin/ Dizginleri ölü yılan/Kamçısı canlı yılan./Tıslayarak güler./Yana eğilip türkü söyler/Şuh kahkahalar atar/Tiz sesiyle şarkı söyler./Hayvanların tümünü kamçısıyla güder./Tokmağıyla bütün halka hükmeder./Ölü yılandan dizginlerini/İleri beri sallar./Canlı yılandan kamçısını bileğine dolayıp/Gezer."[5]

İp, belik, yılan ya da büyülü bağlar "aldıkları biçime ya da onlara insanların verdiği biçime göre okunan" ve Arap alfabesindeki yazı göstergelerinin ilk biçimlerini etkileyen nesnelerdir. Arap yazısında tarımcı kadınların Ay ve yeraltı kültü bağlamında iple/yılan benzetmesiyle yaptığı büyü işaretlerinin izini görmek hâlâ mümkündür.

> "kulenin bir yerinde birden kan rengi
> üç cehennem cadısı belirdi;
> görünüşleri, yürüyüşleri kadın gibiydi,

[5] *Altay Destanı Maaday Kara*, s. 128. Kara Taacı, yeraltı cehenneminin efendisi olan Erlik Bey'in (=şeytan) kızıdır.

bellerine yeşil su yılanları dolamışlardı;
korku saçan alınlarında saçların yerini
boynuzlu yılancıklar almıştı.

Ustam bunların ölümsüz gözyaşı
melikesinin nedimeleri olduklarını anlamıştı."
"Yırtıcı Erinys'lere bak" dedi.

Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki (s. 91) üç cehennem cadısı, eski üçlü tanrıçanın gerilemiş biçimidir ve *Altay Destanı*'nın kadın kahramanı Kara Taacı ya da Gorgon'lar gibi beline kuşak yerine "yılandan kuşak" sarmaktadır. Kimse onları bellerinden kavrayamayacak, taciz edemeyecektir. Bu göstergeyi baştaki yılan saçlar gibi, güç ve iktidarın en eski biçimleri olarak okumamız gerekir.

Şeyh Galib, *Hüsn ile Aşk*'ta Matem Sarayı'nı bekleyen cadının saçının her bir telini yılan olarak betimler. (*Hüsn ile Aşk*, s. 44.)

J. Campbell Dr. Roheim'den aktardığına göre kadınlar kıllarını keserek onlardan uzun bir ip yapar (...) bu ip kurbanlarının kalplerine giren yılan olur. Yine aynı sayfada J. Campbell, Pindupi kabilesinde büyücü kadının kıl, ip ve yılan arasında nasıl ilişki kurduğunu şöyle anlatıyor: kadınlar "kıllarını kesip ip yaparlar. İp elden ele dolaşarak sonunda büyücü kadına gelir. Büyücü önce iple dans eder (...), sonra onu yutar. İp büyücü kadının midesinde yılan olur. Sonra onu kusar ve suya koyar. Suda yılan (...) büyük ejder olana kadar büyür. Ejder bir başkalaşım daha yaşar ve üstünde birçok kadının oturduğu uçan bir buluta dönüşür. Bulut tekrar yılan olur..."[6]

İpin özellikle kadınların yaşamında ne kadar önemli olduğunu, en az kırk bin yıl ip ve ipten yapılma nesneler üretmelerine bakarak da anlamak mümkün. Dokudukları nesnelerin üzerine büyü simgelerini işleyenler de kadınlar oldu. Onların çoğu kullandığımız yazı imlerinin arketipleridir ve çeşitli yazılarda onlar ortaktır. Eskiçağlardaki büyücülükten bahsettiğimizde —günümüzdekinin aksine— büyü kavramının bilgiyi ve dini de içerdiğini, üçünün birbirinden ayrılamayacağını bilmemiz gerekir.

[6] J. Campbell, *İlkel Mitoloji*, s. 325.

Resim 26
Giysisi uzun ipler, şeritlerle birleştirilen Buryat Şamanı.

Türkçe'de arkaik imgeleme sahip b.l- ile başlayan sözcük ailesinde bilgi, büyü, belik (uzun saç örgüsü) ve bağ ilişkisi ortaya çıkar: Örneğin Kaşgarlı'da belüg, alamet, nişan, im, belge; bilig, akıl, us, hikmet, bilgi; bügü (=büyü) akıl; B. Ögel'in açıklamasında bügü, akıllı, becerikli, hikmetli, sihirbaz demek.[7]

Eski Türk masallarında tarak, masal kahramanı kadının saçlarındaki bereketi, tılsım gücünü yansıtır, şu masal motifinde olduğu gibi: Masal kahramanı kız, düşmanları tarafından kovalanırken, aklına annesinin verdiği tarak gelir ve onu annesinin dediği gibi onların üstüne doğru fırlatır. Tarak yere düşer düşmez oracıkta bir orman biter ve her yere yayılır, böylece düşmanların elinden kurtulur kız. Bir başka çeşitleme ise tarağın atılınca çalıya dönüşmesidir. Bu örneklerde de kızın anasının (arkaik zihindeki genç anne çağındaki tanrıçanın) saçlarının ormanla; yaşlı cadı tanrıçanın çalıyı andıran saçlarının ise ça-

[7]Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 352.

lıyla ve ikisinin de tarakla bağıntılandığını; bu yorumların tanrıçaların saçlarının yaptırım gücüne sahip oldukları inancından kaynaklandığını kavrarız. Tarak ormana dönüştüğünde, yaşam veren ananın saçına işaret eder. Sait Faik 1952'de şunları yazar:

"Günün birinde yol kenarlarında, toprak anamızın koyu yeşil saçlarını da göremeyeceksiniz."

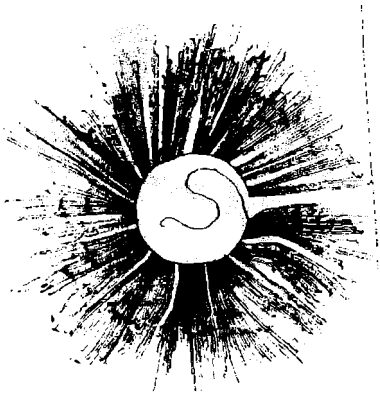
YKY'nin *"Elemtere Fiş – Anadolu'da Büyü ve İnanışlar-2003"* başlıklı sergi kitapçığındaki Gürbüz Erginer'in yazısında, "...doğumu kolaylaştırmak için saç bağlarını çözme" âdetinden söz edilmektedir. Aynı kaynakta Kutalmış Görkay – Musa Kadıoğlu'nun yazısından: "...özellikle 'bağlama büyüsü' çok yaygın bir büyüdür. Bu büyü hedefleri birleştirmek ya da birbirinden ayırmak için kullanılır. Böyle bir bağlama büyüsü için en doğru zaman ayın (Hekate, büyücü tanrıça, Ay tanrıçası), ikiz yıldızların arasında olduğu zamandır."

TDK *Derleme Sözlüğü*'nde belik (saç örgüsü); belgi, nişan (kanıt); bélgisiz, belirsiz anlamında. Son sözcüğü, bilgi vermiyor, okunabilir işaretler yok, anlamında da okuyabiliriz. Kadın beliği arkaik kültürde üzerinde taşınan işaretlerle bilgi veriyor, anlamları okunabiliyordu. Okunabilen işaretleri kullananlar kadınlardı ve onlar kendilerini bilgili kişilikle, saçlarını da bilgiyle birleştirdiler. Çünkü belik insanı hayvandan ayıran bilginin göstergesiydi. Kaşgarlı'daki bilge (bilgin, hakim) ve bil-ig, (akıl, us, hikmet) sözcüklerini, Kaşgarlı'dan çok önceki dönemlere ilişkin kadından ve üzeri imlerle, simgelerle işaretlenmiş saç örgüsünden ayıramayız. Bu sözcüklerle bil-mek, bul-mak, bellemek (öğrenmek ve cinsel ilişki), (knowledge, bilgi; knowledge Eski İngilizce'de cinsel ilişki); bol-luk, bol-mak (=olmak, Eski Türkçe'de) sözcükleri arasındaki bağıntılar arkaik zihinle tam olarak örtüşürler.

(Türkçe'de bir başka sözcük grubunda da kıl ve kıl-mak yani saç kılı ve bir şeyin yapılmasını gösteren kıl-mak fiili aynı köktendir.)

İngilizce'deki able —yapabilmek— sözcüğü dinsel bağlamdaki aynı sözcük ailesinin İngilizce'deki parçasıdır. Eski Türkçe'deki olmak sözcüğü bolmak biçimindedir; kendi içinde "bol olmak", "refah içinde yaşamak" gibi bir beklentiyi de içerir. Dili bu şekilde kuranlar üreten kadınlardı. Kadın bugün nasıl mutfaktan sorumluysa, o çağda

da tanrıça, dişil-ata ruhu, mutfağı sayılan bütün yeryüzündeki bolluktan sorumluydu. Saç örgüsüne takılan ve okunabilir birer büyüsel gösterge olan nesneler yüce-ananın bilme ediminin de kanıtlarıdır. Örüldüğü için belik insanı hayvandan ayıran bilginin de göstergesiydi. Odysseus'a yol gösteren Kirke "saçı örgülü Kirke" olarak tanımlanır *Odysseia*'da, bu tanım onun bilgili olduğunun kanıtıdır. Bilginin, büyünün, bereketin kadınla ilişkilendirildiği çağda, insanlar kadın saçının, yaşlılıkla dökülmemesini onun tılsım gücüne ve bilgisine yordular.[8] Hacılar'da bulunan ve İ.Ö. VI. binyıla tarihlenen kadın heykelciğinin arkasında belinden aşağı inen tek bir örgü vardır.

Resim 27

İnkalar'da tarihsel bilgilerin kayıtlarının tutulduğu, sicimlerle yapılan quipus nesnesi saç, söz ve bilgiyle bağımlılı bir imgedir.

Bir başka önemli nokta TDK *Derleme Sözlüğü*'nde belik (saç örgüsü) sözcüğünün, bel- ile başlayan ve çeşitli "bağları" gösteren çok sayıda sözcükle bağıntı içinde olmasıdır ve bu durum ortak kadın imgeleminde "beliklerin büyülü bağlarla aynı çağrışım kümesine konulduğunu" göstermektedir. J. Campbell Arandalar' da iki büyük çurungayla (kuttören sopası) oluşan kutsal bir eşya hazırlanırken, onların birbirine gözle görünmeyecek biçimde insan saçıyla bağlandığını belirtir.[9]

[8]Tanrıçanın saçının kötülük ve iyilik verici olduğu inancı giderek yalnızca kötülük verdiği inancına bıraktı yerini. İyi nitelikleri erkekteki sakal aldı, sakal çok yaş yaşamakla ilişkilendirildi, deney ve bilgi simgesi oldu. Eski türkçe'de "kök bilgili sakal"deyimi geçer. "Aksakal" devlet yönetiminde kendisine danışılan bilgili, deneyimli kişi, duayen. Gök sakallı, altın sakallı kocalar güreşte ve savaşta gençlere yardım ederler. Sakal çok güçlü bir gösterge durumuna geldiğinde kadınlar etkilendiler. Mısır'ın kraliçesi Hatçepsut bu etkilerle sakal kullanmıştır.

[9]J. Campbell, *İlkel Mitoloji*, s. 127.

Kadın saçı ile bilgi arasındaki ilişkiye İnkalar'da "sicimlere düğümle yazılan yazılar" ilginç bir örnek olabilir: "İnkalar yazı yerine quipus adı verilen renkli sicimler kullanmışlardır. 16. yy.'da yaşamış olan bir İspanyol yazarı, İnkalar'ın bu yoldan yaptıkları çalışmalar karşısında hayranlığını gizleyememekte, quipus'ların ancak kitaplarda yer alabilecek tarihsel olaylar, yasalar, törenler, ticari hesaplar gibi ayrıntıları büyük bir titizlikle saptadıklarını belirtmektedir. Quipus'lar hâlâ And bölgesindeki birçok topluluk tarafından kullanılmaktadır.[10] Pablo Macera daha sonra şu açıklamaları da yapmış: "Peru'daki Chinchero, Bolivya'daki Urochipayas yerlilerinin kullandığı quipus'lara (düğümlü sicim biçiminde yazılan yazılar) gelince, bunlar bir genç kızın saç örgüsünü andırırlar; çünkü söz de, saç da başın ürünüdür. Nitekim quipu-Camayoe (quipus muhafızı) bunları okumadan önce önüne örgülü bir peruk koyar; bu peruk, tilki (kurnazlık tanrıçası) kıllarından yapılmış bir torbada asılıdır." Verilen bu bilgilere göre peruk da kurnazlık tanrıçasının saçını temsil ediyordu ve kurnazlık tanrıçası saçlarına koyduğu bazı olayları hatırlatan işaretlerden ötürü bilgili kabul ediliyordu. Tanrıçanın saçı ya da peruğu quipus ile özdeşti. Quipus muhafızı onun bu niteliğinden ötürü kendisine yardımcı olacak peruğunu quipusları okumadan önce önüne koyuyordu. Donald A. Mackenzie (*Çin ve Japon Mitolojisi*'nde s. 230) Çin mitolojisinde uygarlaştırıcı kahraman Fu Hi (Çin'in Adem'i) gelince insanların düğümlenmiş ipler vasıtasıyla kayıtlar tuttuklarını belirtir. Aynı kaynakta daha sonraki çağın Taocu bilgesi Lao Tze "İnsanları, düğümlü ipleri kullanmaya geri döndürebilirim" der. Düğümlü iplerin uygarlaşma basamakları içinde önemli bir başlangıç olduğuna göndermе yapmaktadır bu sözler.

Bahaeddin Ögel'in, Abdülkadir İnan'ın verdiği bilgilerden yola çıkarak; erkek şamanlardan önce kadın şamanların olduğunu, uzun ve çok belikli kara saçlarını savurarak döne döne dans ettiklerini, bir yandan da davul çaldıklarını, coştuklarını, cezbeye tutulduklarını görür gibi oluruz. A. İnan diyor ki: "Bazı şamanistlere göre, en kuvvetli

[10]Pablo Macera, Geçmişin ve Günümüzün El Sanatları, s. 44.

şamanlar kadın şamanlardır. Eski devirlerde şamanlığın kadınlara mahsus olduğunu gösteren emareler vardır. Yakutlar'da erkek şamanlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman, kadın entarisi ile ayin yaparlar. Özel şaman cüppesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni şeyler bulunur. Umumiyetle şamanlar ve baksılar uzun saç bırakırlar.

"Manas destanında düş ile geleceği keşfedenlerin çoğu kadınlardır. Bu destanda zikredilen iki şamandan biri kadındır. Erkek şaman (kara bakşı) ancak lohusaya yapılan bir törende görüldüğü halde, kadın şaman bütün ülkede cereyan eden ve edecek olayları biliyor. Bu kadın şaman bir Müslüman kızıdır. 'Pis kokulu kâfir tarafından esir alınmış,' bu 'göğsü tüylü kâfirin koynunda yatmamak için' periye (ruhlara) yalvarıp yakararak kurtarmasını dilemiş. Doğan kuşu olup göklerde uçmuş, dünyayı dolaşmıştır. Adı 'Karasaç'tır." Aynı yerde A. İnan bir şamanı anlatan şiirden yola çıkarak, erkeklerin kızların külahını başlarına geçirdikten sonra ateş ruhuna yağ saçısı (libasyon) yaptıklarını belirtiyor.[11]

Burada saç, saçı (libasyon) ve saç'tan yapılan saç-mak sözcükleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmek istiyorum. Dinsel törenlerde saçı yapılan kutsal maddelerin (tereyağ, zeytinyağ, şarap, un, süt vb.) saçılması bir başka kutsal madde saçın saçılmasıyla örtüşmektedir. Bu ilişki rahibelerin tanrıça için yaptıkları danslarda saçlarını savurma hareketiyle tanrıçayı selamlama gibi kendilerince kutsal ve anlamlı bir dans motifinden ya da saçlarını kesip bereket amacıyla saçmalarından kalmış olabilir.

Prof. Kuch-Grünberg bir yazısında Güney Amerika'da, görkemli bir kuttörenle tanrıça kıyafeti içindeki kurban kızın saçının, ülkeye bolluk getirmesi için tanrıçaya sunuluşunu ayrıntılarıyla anlatmaktadır.[12] Genç kızın saçı tanrıçayla iletişim kurabilecek kadar kendi başına yetkin ve kutsal bir varlıktır inanca göre.

Tıpkı fizik yasaları gibi bu fenomenler yok olmaz; toplumların ortak bilinçaltında, folklorda, tektanrılı dinlerde, klasik ve modern sanatta, sürer.

[11] A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 90.

[12] J. Campbell, *İlkel Mitoloji*, s. 241.

Büyülü Bağ ya da Kadın Saçı "Kurban"ı Uzaktan Etkileyen Bir Silah: Bahaeddin Ögel'den aldığım Geyik-kızlar öyküsünde yangın çıkaran bir saç teli var: Yer kara Alp Cehennem ruhudur ve kötülüğü temsil eder. Yer kara Alp'in karısı Yeraltı Ruhu'dur. Karı koca yerin bittiği yerde yaşıyorlardı. Yiğitlerle Yeraltı Ruhu ve Yer Kara Alp gökte çarpışıyorlar. Yiğitler atmaca ve şahin donuna (kılığına) girmişler, ondan uçabiliyorlar. Gök gürültülerine benzer sesler çıkıyor onların çarpışmasından. Bu sırada Yiğit'in nişanlısı yani Yer Kara Alp'in baldızı "saçının telini yakıyor", aniden büyük bir ateş göğe yükseliyor. Yer Kara Alp yanarak düşüyor ve böylece yiğit ile kız birleşiyorlar. Bahaeddin Ögel diyor ki, "saç telini yakmak, Anadolu masallarının da tanınmış bir motifidir."[13]

Büyüler kadınların en önemli tinsel silahıydı. Anadolu'da hâlâ tutsak edilmek istenen kurbanı uzaktan bağlama büyüsü sürmektedir: Yetişkin erkek için "bağlandı" deyimi büyü yapıldı anlamına gelir. Ya da "periler bağladı" denilerek cinsel birleşmede başarısız olan erkeğe perilerin büyü yaptığı ifade edilir. Kadınlar büyücülere gidip bağlama büyüsünü çözdürürler. Bir başka bağlama büyüsünde ince uzun bir kâğıttan şerit kullanılır: önce ilk üçgene bağlanmak istenen erkeğin adı ve büyüyü yapan kadının adı ve dileği yazılır; kâğıt kendi üstüne daima üçgenler yapılarak katlanır, katlana katlana sonuna gelindiğinde birbiri üstüne katlanan üçgenler tek bir üçgen biçim oluştururlar. (Fransa'da, Chauvet mağarasındaki vulvası önemle vurgulanmış tanrıça resmine bakarsak; üçgen İ.Ö. 30.000'den beri büyü amacıyla kullanılmaktadır.) Bu üçgen yine üçgen biçimli bir muskaya konulup dikilir. Amaç, büyüyü yapan kadının kurbanın cinselliğini "bağlaması, kapatması, düğümlemesi ve bir tür kendi içindeki labirentte kalmasını" sağlamaktır. Uzaktan etkili olan başka bağlama büyüleri de vardır. Sabundan (daha önce mumdan) yapılan bebek belli bir kişiyi temsil eder, onun üzerine kadın saçı sarılır, sabun (ya da eski çağlarda ocağın bir köşesine küllerin içine gizlenen mum) eridikçe o kişinin de eriyeceğine inanılır. Saç yumağı sıkıntı, hastalık, çözülemeyen sorun-

[13]Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, s. 265.

lar, güçsüzlükten kımıldıyamamak anlamına gelir. Daha önce de belirtildiği gibi bu büyünün ilk örneğinin Sümer'de: "Abzu'dan getirilmiş kil ve saçla kurbanın sureti (alam) yapılarak" ve yerin altına bırakılarak hazırlandığını bir ilahiden öğreniyoruz.[14] Kendilerine korkunç bir büyücü kadın tarafından bağlama büyüsü yapılan mitsel kişileri, büyünün etkisinden kurtarmak için simgesel bağlar ve düğümler bir bir açılır, hasır çözülürdü. Kramer bunları anlatan Sümer ilahilerinden örnekler vermiş. Bir de özetlemiş: "Hasır örgü sökülür ve yün yumağı, keçi kılı, kırmızı yün... " ateşte yakılırmış.[15] Hint tanrıçası Kali'nin de bağlayan bağları, ağları kaldırdığına inanılırdı.[16]

[14]Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 236.
[15]*A.g.y.*, s. 231.
[16]Joseph. Campbell, *Doğu Mitolojisi*, s. 175.

VAKA-YI VAKVAKİYE
VAKVAK AĞACI – SAHRENNAR

OSMANLI Divan şiirinde "güzel"in saçının her bir teline bir âşık asılır. Saçının her teli bir âşığının boynundaki ilmek olduğuna göre saçının teli kadar âşığı var demektir. Bu imge birbirini gösteren pek çok imgeyle bağıntı içindedir. Vaka-yı Vakvakiye ya da Çınar Vakası denilen o kanlı olayın (1656) tüyler ürpertici görünümü de çağrıştırılan öteki imgelerin arasında yer alır. O sırada Avcı Mehmed tahttadır, sipahiler ve yeniçeriler saray ağalarından bazılarını (otuz kişi olduğu söylenir) öldürüp cesetlerini Sultanahmet'teki çınar ağaçlarının dallarına baş aşağı asarlar.

Vakvak ağacı Doğu mitoslarında meyveleri küçük çocuk kafası biçiminde olan ağaçtır. Rüzgar estikçe çocukların kafası birbirine çarpar, vak vak diye ses çıkarırlar. Tarımcı kadınların kültüründe toprak-ananın metaforudur ağaç, meyveler onun çocukları ya da eşleridir. Bu mitsel öykünün kaynağında da tarımcı kadınların ağaçta bedenleşen tanrıçası vardır. Kutsal sayılan kadınların ağaca dönüştüğü mitsel öyküleri çok kişi bilir. Ağacın dalları, yaprakları tanrıçanın saçlarıdır. Hayvan yavruları gibi bitkisel ürünler de tanrıçanın çocuklarıyla özdeş tutulur tarımcıların inancında ve aynı çağrışım kümesine konulur. Örneğin Eski Mısır'da tahıl başağı ile Osiris (Mısır tanrıçası İsis'in oğlu ya da eşi sayılan Mısır kralı) özdeşti, hasatta yere düşen ürün Osiris'in kurban edilmesi ile bir tutulurdu.

Yazılı olarak ilk kez VII. yy.'da bir Çin metninde geçen "Vakvak

Sanskritçe'de sözcük anlamına gelir ve tanrıçanın bedenleştiği kuğu (bazen de kaz) "vak" sesini çıkarır. Ağaca asılı çocuk başları, çocukları yiyen tanrıçanın yuttuğu çocuklar olmalıdır. Yani bu ağaç ölümle, cadı tanrıçayla ilişkilidir. Bebek ya da çocuk ölümleri olduğunda, bizdeki "Al karısı" gibi tanrıçanın onları yediğine, onlardan içinde yeni bebekler yapacağına inanılıyordu.

Divan şiirinde değişerek sürer aynı imgelem; hatırlayalım: güzelin saç telleri darağaçlarıydı ve her birinde âşıklar asılıydı. Vaka-yı Vakvakiye adı verilen olayın merkezinde, cesetlerin sarktığı çınar ağacı vardır. Bu dehşet saçan imge, cadı tanrıçanın yuttuğu çocukların başlarıyla dolu vakvak ağacına; Divan şiiinde Güzel'in darağaçlarının kurulduğu ve ölülerin sallandığı başına gönderme yapar. İmgelerin yok olmadığına bir kez daha tanık oluruz. Ölümle, geceyle ilişkilendirilen kadın saçının, hiçbir tarih kitabının bahsetmediği tanrıçanın, öç alırcasına fırsat buldukça ortaya çıkması, J. Campbell'in Tiamat'ın Marduk tarafından öldürülüşünü değerlendirirken söylediği cümleyi anımsatıyor: "...ölü kabul edilen (tanrıçayı), gerçekte canlı, soluk alan ve yerini almak üzere onları (erkekleri) tehdit eden bir güç olarak bulacağız."

Nedeni daha önceki şu cümleyle açıklanmaktadır: "Dişi ilke, bakış açısıyla birlikte değersizleşmiştir, bir doğa gücü veya ruh yerinden edildiğinde her zaman olduğu gibi, olumsuza, tehlikeli bir öfkeli şeytana dönüşmüştür." Tanrıça değişmezse yaşamayacak. Yaşamak için değişmek zorunda. Bu nedenle yeniçeri isyanında kullanılan çınar ağacında, edebiyatta (divan şiirinde) ve bir büyü kitabı olan *Davetnâme*'de Sahrennar kimliğinde ortaya çıkıyor. Hepsi aynı kadın, yok sayılan tanrıça. Yeniçeriler Bektaşi ocağına bağlıydılar ve eski kadın tapımları Bektaşi ve Alevilikte sürdü. Onların, ortak kalıtımsal imge psikolojisinin ortaya çıkması için kendi özgün koşulları elverişliydi. Kadın cinsiyeti bastırdıkça, kapadıkça, bağladıkça, örttükçe onlar daha tehlikeli olacaklardır; ve toplumda iki cins arasında sahte bir "barış" havası esse de; içte yaşanan, biriken sıkıntılar, sorunlar artacak; kadınlar ve erkekler mutluluğu gerçek anlamda yaşayamayacaklardır.

Malik Aksel'in bize tanıttığı bir cin resmi var: Sahrennar.[2] *Davetnâme*'den alınmış. Metin And'da aynı resim Şehretü'nnâr adıyla verilmiş.[3] Uzun saçlı bir kadın, elleri ve saçları yeşil. Resmi yapan kişi, kadının gövdesini oluşturan ve çizilmesi beceri isteyen daireleri eli titremeden düzgün ve incecik çizerken, yalnızca saçları rahatsız, ürkek bir duyguyla çizmiş. Sahrennar'ın başını çevreleyen dairenin ve gövdesindeki dairelerin içinde dizilen insan kafaları yeniden doğumla dirilecek olan ölüler ve daireler onları birbirine bağlayan bağdır. Onların boyutu Sahrennar'ın başından küçük. Sanki tarımcıların tanrıçası genç İnanna'nın devamı bu tanrıça. Saçlar yüzünün iki yanından omuzlarına iniyor, ama uçları artık spiral yapmıyor. Pençe biçimli yeşil elleri neyi anlatıyor? Arslanların üzerinde dikilen Lilit'in de kuş ayakları vardır. Sahrennar can alan bir kuşta bedenlenen ve ruhları yeniden doğurup öteki dünyaya taşıyacak olan eski tanrıçadan başkası değil. Çürüyen tohumdan yeşil bitkiyi çıkartan toprak-ana da olabilir. Bedenini çevreleyen daireler onun evrenle, dünyayla özdeşleştirildiğini gösteriyor. Dairelerin içinde dizilenler erkek kafaları, çünkü saçları alnın üzerinde ve kısacık; saçlı olan yalnızca Sahrennar. Bu erkekler neden sert olmayan ifadelerle yapıldılar ve neden hiçbirinde sakal bıyık yok? Cin ya da tanrıçaya "biat" ettiklerini gösteriyor belki bu durum; tanrıçaya benzemeye çalışıyorlar. (Bazı pagan inançların sürdüğü batınî/içrek mezheplere bağlı erkekler de yüzlerindeki kılları kazıyorlardı.) Bir de sözcük-bağıntılarına bakalım: sâhir (Ar. Sihr'den) 1. büyücü; 2. büyüleyici te'sir yapan güzel. Sâhir (Ar. Seher'den) 1. gece uyumayan, uykusuz; Sâhirât (Ar. Sâhire'nin çoğ.) büyücü kadınlar. Sâhire (Ar.) büyücü kadın. Sâhire (Ar.) 1. yeryüzü; 2. çöl (F. Devellioğlu'dan). Sahrennar sözcüğündeki nar burada ateş anlamında olabilir. Tanrıçanın uzantısı olan bu cine kısaca Sahre de deniliyor ve o seherle yani tanrıçanın her sabah güneşin yeniden doğumunu gerçekleştiren yanıyla ilgili olduğu kadar yakıcı çölle, sahra ile, hiçlikle de bağıntılı görünüyor.

[2]Malik Aksel. *Anadolu Halk Resimleri*, s. 141.

[3]Metin And. *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*.

"Hindu ana-tanrıçası Kali çocuklarının can ve kanlarını soğuran uzun diliyle temsil edilir. Kendi yavrularını yiyen dişi domuz, yamyam cadının ta kendisidir; yaşamın, evrenin kendisidir ve yiyebilmek için canlıları yaratmaktadır."[4] Gerçekten de adı "kara olan" anlamındaki Kali'nin betimlerinde, canını aldığı çocuklarının koparılmış başlarından ipe dizilerek yapılmış bir kolye takmaktadır tanrıça. İp burada ölümle ilişkili bağdır. Bununla birlikte ölülerin de birbirine ve tanrıçaya bağlı olduklarını ifade etmektedir. Hepsinde iki yönlü olarak ortaya çıkar tanrıça: bazen yaşam veren, bazen ölüm ve sonra yeniden-doğum bahşedendir. Daha sonra devlet ve ordu ortaya çıkınca aşk ve savaş tanrıçası olur. Bazen gelin, bazen cadı; bazen iyi, bazen kötüdür. Tanrıça üzerindeki dairelerle gök kubbeyi, yeryüzünü, yeraltı sularını temsil eder. Bütün bu daireler de bir örgünün ilmekleri gibi bütün evrenin birbirine bağlandığını anlatmaktadır. Osmanlı devleti döneminde *Davetnâme*'de süren bu yorum, binlerce yıl süren "tanrıça-doğa birliği" inancından kopuşun bir anda sağlanamadığını göstermektedir.

[4]J. Campbell, "*İlkel Mitoloji*, s. 83.

SAÇ KESMENİN ANLAMI

AVUSTRALYA'DA Arandalar'ın erginlik kuttöreninde danslardan ve şarkılardan sonra genç erkek adayın "bileğine erkeklerde görmüş olduğu gibi örülmüş saçtan kemer" bağlandığını anlatır Joseph Campbell.[1] Erkek çocuğun yetişkin erkeklerin arasına katılmaya hak kazanacağı erginleme kuttörenlerinin amacı onu annenin etkisinden kurtarmak ve ikinci kez erkekten doğduğuna inandırmaktır. Campbell bilekliğin kadın saçından mı, erkek saçından mı olduğunu belirtmiyor, ama erkekliğe girişe ilişkin böyle anlamlı bir günde, takılan bilekliğin kadın saçından örüldüğünü düşünmek güç. Tam tersi, kadın saçına bir yanıt olarak erkeğin saçının örülüp kesildiğini ve bileklik yapılarak genç erkek adayın bileğine bağlandığını düşünebiliriz.

Samson'un Saçları Kadın Saçına "Nazire" mi? Tevrat'a göre (Hâkimler XIII-XIV) Samson bir eşeğin çene kemiğiyle tek başına bin kişiyi öldürür. Filistinliler'e ait Dagon mabedinin iki sütununa parmağını dokundurmakla, koca taş mabedin yıkılmasına ve üç bin erkekle kadının ölmesine sebep olur. Samson onları Yehova'ya inanmadıkları için cezalandırmaktadır. Çünkü İsrailliler'in kurtarıcısı sayılan Samson'a o müthiş gücü sağlayan Yehova'dır. Ancak Yehova'nın bir koşulu vardır: daha ana rahmindeyken bağışladığı bu güç, Samson'un saçına makas/ustura değdiği anda yok olacaktır.[2]

Buraya dikkat etmemiz gerekiyor: Kadın kahramandaki uzun ve tılsımlı saç imgesiyle yarışmaktadır erkek kahramandaki saç. Samson çağının süpermenidir. Bütün kadınlar ona âşıktır, ama o kadınlara bağlanmaz, pek çok sevgili değiştirir. Ne var ki son sevgili hepsinden baskın çıkar: Pagan kraliçe Delila Tevrat'ta şeytanla özdeş, zeki, fet-

[1] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji Tanrıların Maskeleri*, s. 106.

tan, güzelliğiyle erkeği yoldan çıkaran kötülük dolu bir kadın olarak anlatılır. Samson'un sırrını öğrenen Delila, o dizinde uyurken saçlarını kestirir.

Burada da Delila adının, aynı zamanda bir kimlik kartı olduğunu düşünerek peşine düştüğümüzde karşımıza sözcük-bağıntılarının içinde gizlenen bir buzdağı çıkıyor yine. Daha önce belirtildiği gibi Lilit Sümer'deki devlet öncesi dönemin tanrıçası, devletin yasakladığı dişi cin; Asur-Babil'de dişi şeytan; Hint mitolojisinde Lalita dünyayı harekete geçiren yaratıcı ve yok edici tanrıça, İbraniler'de İblis-Samael'den sonra gelen Lilit şeytanların kraliçesi (Talmut'da bütün dişi şeytanlar bu adla anılır), Eski Anadolu'da pınar tanrıçası İlayda, Yunan mitolojisinde doğum tanrıçası Eileithyia, Altaylı tanrı-ananın ilk adı olan İli (ikinci adı Tüles ya da Töles, ebe anlamına geliyor; onların günümüzdeki uzantısı Tülay, Tülin), Kâbe'de tapım gören Arap tanrıçası Lât evrenin yöneticisi, Lakonia'da tapım gören Leda sayılabilir. Lykia dilinde lada kadın eş anlamında, İngilizce'de lady aynı sözcük ailesinden. Günümüze "*Delilo* kaşlar kara/*Delilo* gözler elâ hey!" türküsüyle ulaşan bir ad *Delilo*.[3] Anadolu'nun yerel sözcüklerinden, daha önce saydığımız tanrıçalara ilişkin Ay ve ölüm kültü bağlamında Kürtçe bir sözcük olabilir. Tıpkı simgeler ve imgeler gibi kalıtımsal kültürün sözcüklerinde de evrensel bağlamda ortaklık dikkat çekiyor.

"*Avradın Saçına, Erkeğin Bıyığına, Atın Kuyruğuna Dokunulmaz*": Anadolu'da kullanılan bir halk sözüdür bu. Dokunulması sahibinin aşağılanması anlamına gelir. Anadolu'da, İrlanda'da ve daha birçok yerde genç kız evlendiği gece bakire çıkmazsa saçı kesilerek aşağılanır ve babasının evine gönderilir. Gürbüz Erginer "dünyaya gelişten başlayarak devam eden toplumsal rol ve statü değişiklikleriyle" çakışan "geçiş dönemleri"nin aşılmasına ilişkin verdiği örnekler

[3]Başka coğrafyalarda da aynı sözcük-ailesinden adlar var. Dillerarası çok eski ve ortak bir dilin öğeleri bunlar. Bu sözcükleri aceleci bir tavırla ulusallaştırmak gerçeğe uygun olmaz. Ancak en çok hangi dilde en zengin biçimde bulunuyorsa o dilin kaynak olduğu varsayılabilir. Eski Türkçe'de de tel-, tal-, tol- vb. kutsal heceyle başlatılmış pek çok sözcük vardır.

arasında "ilk saç kesimi"ni de sayar ve büyüsel özlü kuttörenleri katar (*Elemtere Fiş – Anadolu'da Büyü ve inanışlar*, YKY. 13 Haz. – 16 Ağ. 2003.) Aşağıdaki örneklerde de gücün elden gitmesi ile saçın yokluğu örtüştürülmektedir, dikkat çekici nokta budur. Saç değerlidir, sahibinin onursal varlığıyla bir bütündür; o nedenle sahibi aşağılanmak istenildiğinde tehdit önce saça yönelecektir. Erkekte ise aşağılama eril cinsiyette saçtan daha değerli tutulan bıyığa ve sakala yönelir. Kadın saçının fenomene dönüştürülmesi, dinle/büyüyle bağıntılanması sakalın kutsallaştırılmasından çok daha eskidir. Sakalın dinle/bilgiyle kutsallaştırılması da bıyığa yüklenen kutsallıktan eskidir. Bıyığın fenomene dönüştürülmesi araştırmalarıma göre İ.Ö. 1. binyıldan öteye gitmiyor. (Tahsin Yücel, o nefis kısa-romanı "*Bıyık Söylencesi*"nde, Anadolu'ya ilişkin bıyık fenomenini ve onun aracılığıyla erkek dünyasını, etkileyici güzellikte bir dille ve eleştirel–gerçekçi açıdan ele alarak anlatır.) Erkek için önemli olan yaşlılıkla, bilgi-deney birikimiyle, saygınlıkla örtüşen sakalın vurgulanmasıdır. İslamiyet'te, karısı izin vermedikçe imam sakal bırakamaz. Sanki bu, kadının saçını kapatmasına karşılık erkeğin verdiği küçük bir ödündür. Kadının toplumsal gücü, saygınlığı zayıflar gibi olduğunda, erkek zihni bundan yararlanmakta, bilinçdışıyla düşmanlığını kadın saçma yöneltmektedir.

"Beltirler ölüyü defin edip eve geldikten sonra ölünün dul kalan karısının saç örgülerini çözüp dağıtır ve yarısından aşağısını keserler. Dul kadın ancak ölünün yedisinden sonra saçlarını örebilir."[4]

"Manas destanında bir hakan kadınlarını boşadıktan sonra saçlarını kestirerek dışarı atıyor, bu kadınlar muhafızlar tarafından yağma ediliyorlar." Saç kesme dulluk işareti. Bazen de erkekler yas işareti olarak kesiyor. Atın kuyruğu ile kadının saçı özdeş. Eski Türkler'de sahibi ölünce atın kuyruğu yas işareti olarak kesilirdi. Aynı âdet Kazaklar'da da vardır.

[4]Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 187.

Urenhalar'da şaman dualarında kayalıklarda yaşayan Sarı Kızlar atların yelesini örmekten hoşlanırlar. Çünkü Yenisey Türkleri'nde ve Erzincan, Erzurum folklorunda da atın yelesi örülür. Altay halkının geleneğinde ölü ile gömülecek atın yelesi örülür.

Zülüf sözcüğünün gösterdiği, kadın saçı olmasına rağmen, mâşuk'un (genç erkek sevgilinin) saçını da gösteriyor, ama kadın saçı kimliğini vererek. Reşad Ekrem Koçu'nun açıklamasına göre zülüf, zülf sözcükleri şu anlamlara da geliyor: "Zülf Arapça'dır; o dilde şakak saçı anlamından başka mahbûb yahud mahbûbe, sevgili saçı anlamında da kullanılır." Ayrıca aynı kaynakta Osmanlı sarayının kuruluşundan II. Mahmut'un (1828'de) yaptığı "kıyafet inkılâbına" kadar saray içinde basit işlerle yükümlü erkek hizmetlilerin "kız saçı taklidi" (Reşat E. Koçu aynen böyle diyor) zülüfler taktığını belirtir. Osmanlı sarayında erkekler sürme kullanıyor, kaşa koku sürüyor, sakal bıyığa kına yakıyorlardı.[5]

"Osmanlı sarayının 'Zülüflü Ağalar' denilen iç oğlanları ile 'Zülüflü Baltacılar' denilen ve kaba temizlik işlerinde kullanılan uşak delikanlıların günlük görevleri, işleri sırasında takıp taşımaya mecbur oldukları örülmüş kız saçı taklidi iki kolan takma saçın adıdır." (*A.g.y.*.., s. 254) "...öyle ki şairler ağzında kâkül âşık tutan, bağlayan bir kemende benzetilmiştir. Divanlarımız kâkül üzerine tasvirlerle doludur. Kadının, kızın örtü altında bulunduğu devirlerde de çoğunlukla nevcivan kâkülleri övülmüştür."(*A.g.y.*., s. 138)

"Eski toplum hayatımızda kadın ve kız gibi saç uzatmış tarîkat şeyhleri, melâmî dervişler, kalender âşıklar görülmüştür; onlara da 'Geysûdar' denilirdi; Geysûdar sıfatı, muhakkak saçlı bir erkek ifade eder; sakallı, bıyıklı geysûdar şeyhler, dervişler, âşıklar istisnâsız bekâr taifesinden olmuşlar, yanlarında dolaştırıp hizmetlerini gören mürid, can yoldaşı, mâşuk delikanlılara geysû saldırmışlardır, onlara da 'geysûdar civan' denilmiş." R. E. Koçu'nun açıklamasına göre geysû "Başın iki tarafında omuzun üzerine dökülen saç"tır. Osmanlı sarayında yüzünün iki yanından göğsüne doğru sarkan takma zülüfle

[5]Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam Ve Süsleme Sözlüğü*.

görev yapan zülüflü ağanın (ya da zülüflü baltacı) ağır bir suç işlemesi sonucu saraydan kovulmasına karar verildiğinde "evvelâ zülüfleri kopartılır, sonra serpuşu başından alınırdı." Çünkü burada erkek cins tarafından taşınsa da uzun ve örgülü saç kadın imgesine aittir. Yapılan aşağılama erkek imgeye değil, kadın imgeye yapılmaktadır.

Japonya'da "Noh oyunları"nın bir türü, "kadın oyunları" ya da Kazura Noh "takmasaç oyunları" diye bilinir; kadın rollerine giren erkekler için çokluk takmasaç kullanıldığı için. Çünkü yakın zamanlara kadar süren âdetlere göre geleneksel oyunlarda kadınların rol alması yasaktı.[6] Ne var ki bu dansların ve oyunların çoğu başlangıçta tanrıça tapımlarından çıkmıştır.

Tarihte "saçı uzun krallar" Merovenj krallarına verilen addır. Uzun saç bu krallar için en yüce saygınlık belirtisi sayılıyordu. Aynı düşünce Vandal, Vizigot, Ostrogot kralları için de geçerlidir. Tahttan indirilecek olurlarsa saçları kesilerek bir manastıra kapatılırlardı.

Üst Paleolitik ve Neolitik dönemlerde erkekte saç önemli değil. Saç kesmenin ve uzatmanın da etkin bir yanı yok. Çatalhöyük duvar resimlerinde, Sümer'de ve başka örneklerde kadınların saçları erkeklerinkinden uzun gösterilmiş. Samson'un öyküsünde yapay olarak ve kadın saçına bir yanıt kabul edeceğimiz biçimde erkek saçını yüceltme var, ama genelde gerçeğe uygun olmadığı için, Samson modeli peşinden başka örneklerin gelmesini sağlayamıyor ve tekil olarak kalıyor. Mısır'da kadın perukları erkek peruklarından uzun ve geniştir. Girit'te ve Arkaik Yunan'da erkek saçı önem kazanıyor, çoğunluk erkekler ve kadınlar uzun, abartılı gürlükte, belikli ya da lüle yapılmış peruklar kullanıyorlar. Sümer'de, Eski Mısır'da, Eski Yunan'da kadınların ve erkeklerin peruk kullanmalarının sebebi neydi? Erkeklerin saça duyduğu bilinçdışı özlem çok daha eski zamanlardan gelen büyülü kadın saçı imgesinin kalıntıları olabilir. Onlar peruk takınca kadınlar da takıyordu diye düşünüyorum. Belki başka nedenler de vardı? Anadolu halk masallarında ve Avrupa masallarında bit ayıklama motifi, bit karşımıza çıkar. Olasılıkla saçlar bu nedenle, örneğin

[6]Masao Yamaguchi, *Noh ve Kabuki*, s. 15.

Mısır'da kazınıyor ve peruk kullanılıyordu. Saçları çok gür olan Doğulu kadınların saçlarını kazıtmak için başka ne gibi nedenleri olabilir? En azından saçların kazınması âdeti erkeklerin işine geliyordu, bu sayede peruk takarak saçlarının dökülmesini gizliyorlardı. Perukların son derece abartılı gürlükte, kabarık bir saç kütlesi halinde erkek yüzlerini kuşattığını görüyoruz.

Kadın Saçı Düşmanlığına Carlos Saura'dan Bir Örnek: Saç kesme eylemi, bir gösterge olarak Carlos Saura'nın sinemasında başarıyla kullanıldığı için, 25 Ekim 1998 tarihli "*25. Kare*" adlı sinema dergisinde, Carlos Saura'nın *Ana ve Kurtlar* adlı filmini değerlendirdiğim yazıdan bazı bölümleri buraya aktarıyorum:

"Kadın saçı eskiçağlardan beri çift nitelikli. Ya tapılırcasına sevilmiş, güç ve şifa verici bulunmuş, tılsımlı kabul edilmiş; tanrıçada zekâyla, sezgiyle, bilicilikle ilişkilendirilmiş; ya da özellikle ataerkil söylemde erkeği kendine bağlayan, tutsak eden, erkeğin fizik gücünü sıfıra indiren büyülü bağlar olduğuna inanılmış." Carlos Saura bu filmde İngiltere'den Franco'nun faşist İspanya'sına iş için tek başına gelen genç bir kızın (adı Ana) öyküsünü anlatır. Ana uzaktan fundalar, çalılar arasından geçerek geniş bir arazinin ortasındaki malikaneye ulaşır. Burada oturan toprak burjuvazisine bağlı kalabalık ve zengin bir aileye mürebbiye olarak katılacaktır. Ana, ormanda yaşayan hasta büyükannesine yiyecek götüren kırmızı başlıklı kız gibidir. Görevini yerine getirmek için gittiği yerde kurt(lar)ın saldırısıyla karşılaşacaktır.

"Malikaneye omuzunda çantası, elinde küçük bavuluyla gelirken daha ilk sahnede pırtlayan Ana'nın uzun siyah saçlarıdır. Saura kırmızı başlık giydirmez Ana'ya, ama ondan daha etkili, anlamlı, binlerce yıllık mitoslarla, dinlerle bağıntılı tılsımlı bir imgeyi gösterir başında;

üzerinde kamerayı ısrarla yakın plan saçlarında tutarak bütün bunları algılatmayı başarır seyirciye filmin yönetmeni Saura. Yönetmenin, bir bakirenin saçını, neden seyirciden bir bayrak gibi algılamasını beklediğini filmin sonunda anlarız. Çünkü Ana'nın saçı, özgür düşüncenin simgesidir, bayrağıdır. Filmin sonunda Saura'nın bireysel, toplumsal ve evrensel düzlemlerde neden kadın saçını özgür düşüncenin bayrağı olarak ele aldığı da anlaşılır. Saura İspanya'daki kadın erkek ilişkilerini sağlıksız bulmakta, özgür düşünceli çağdaş kadını İspanya dışından gelen bir kadında göstermekte ve Franco'nun faşizmini malikanedeki —özgürlük, demokrasi, insan hakları düşmanı— üç erkekle açıklamaktadır.

"Freud kadın saçı kesmekten hoşlanan sapıklardan (coupeurs de nattes) bahseder ve bu kişilerin bilmeden kadın saçını cinsel organı yerine koyup iğdiş etme eylemini uyguladıklarını belirtir.[7]

"Keşiş hayatı süren dindar erkeği, güvenilir, dürüst biri sanır Ana. En büyük düş kırıklığını onunla yaşar. Tıpkı uyurken saçı kesilen ve gücünü kaybeden Samson gibi; Ana'nın da uyurken; kadın saçına düşman olan din manyağı Fernando tarafından saçının kesilmesi, kızın kendine güvenini yitirmesine, bütün keyfinin kaçmasına neden olur.

"Filmin sonunda "üniforma ve silah fetişisti" oğulun Ana'yı evden kovduğunu, genç kızın acele bavulunu toplayıp özel mülkiyetteki geniş arazinin ıssız patikasından gizlice kaçmaya çalıştığını görürüz. Üç erkek pusu kurmuşlar, ansızın çalılıkların arasından çıkar üzerine çullanırlar. Boğuşma... Üç kardeşten şehvet düşkünü olanı (ve saldırgan erkeği temsil eden) tecavüz eder. Din manyağı olan saçını dibinden koyun kırkar gibi kırkar. Üniforma fetişisti (ordudan atılmıştır) tabancasını çekip kızı vurur. Dokuz kahramanın içinde Ana akıl ve ruh sağlığı açısından en sağlıklı olandır, yenilen de o olur. *Ana ve Kurtlar* filmindeki saçın kesilmesi gibi temsili bir davranış biçimiyle; İslam toplumundaki, dini bahane ederek, kadının saçını kapatma arasında bir fark yoktur.

[7]Sigmund Freud, *Sanat ve Edebiyat*, s. 174.

"1966'da İspanyol dergisi '*Nuestro Cine*'nin 51. sayısında çıkan yazıdan Saura'nın bu filmi niçin yaptığını öğreniyoruz: 'İspanyol erotizmi korkunç, aynı zamanda hüzünlüdür. Eğitimimiz bizi, kadını ya idealize edilmiş bir yaratık ya da düşman olarak görmeye zorluyor. Erkekle kadın arasındaki ilişki, aldatmacaya, sahtekarlığa dayanıyor.'"[8]

[8]Hans M. Eichenlaub, "*Carlos Saura*", s. 100.

KADINA KARŞI ERKEK BÜYÜLERİ

Erkeklerin Kadını Bağlama Büyüleri

İKİ CİNS DE birbirine kıskançlık duymakta, ama bunlar bilincin yüzünde değil de, bilinçdışında (arketiplerin baskı altında tutulduğu alanda) yer almaktadır. Freud kızların penis kıskançlığından söz eder. Kız çocuklara, kadınlara sorulsa içimizden "Evet, böyle bir duygum oldu" diyen çıkmaz. Bunda samimiyizdir de. Bilinçdışındaki bastırılmış duygular Freud'un dediği gibi düşlerde, masallarda/mitlerde, dinsel kılıf giydirmelerde, dil sürçmelerinde ve bir de büyülerde çıkmaktadır ortaya. Kocasının penisini gece uyurken baltayla kesen kadınlar az değildir kırsal kesimde, onların kökeninde şiddet görme, sürekli taciz edilme gibi farklı boyutlarda sorunları olsa da konumuzdan tamamiyle uzak değillerdir. Proben'in derlediği bir masalda, masal kahramanı kız erkekle sidik yarışı yapar ve yarışı kazanır; bir kamışı kendine uydurarak. Kadının yaptığı erkeğin cinsel organını bağlama büyüsü de erkekteki penisi kıskanmak olgusunu içinde barındırıyor olabilir; acaba Freud bunu biliyor muydu? Batılı toplumlarda da bu kadın geleneği var mıdır? Erkeklerin kadındaki göğüslere, rahmine öykünmelerinin masallarda, özellikle mitsel öykülerde simgesel ifadesine ilişkin birçok örnek var, ancak onlar ayrı bir konu. Bu kitap ise daha çok kadın saçma karşı duyulan erkek kıskançlığı ile sınırlı. Aşağıdaki alıntılarda ise erkeğin, kadın gövdesine —rahmine, göğüslerine— duyduğu kıskançlığı, büyü aracılığıyla ve bilinçdışıyla nasıl yansıttığının örnekleri vardır.

gizli meydan okumalarının, tuzaklar kurmalarının okunabildiği bir alan olduğu için çok önemli. Kadınların kadınlar için yaptığı erkeklere karşı kullanılan büyüler olduğu gibi; erkeklerin erkekler için yaptığı ve kadınlara karşı kullandıkları büyüler de var. Erkek büyüleri şeyhler, şeyhülislamlar (el Suyuti, Nefzavi, ibn Kemal Paşa) tarafından yazılmış. "Pislik" kullanarak yaptıkları büyüyle erkekler kadını kendilerine bağlamaya çalışmışlar:

"Kadın zinasını önleme büyüleri: Büyüyü yazan der ki; kadının cinsel organını bağlamak isteyen koca, penisini kurt pisliğiyle ovduktan sonra çiftleşsin. Kadın başka erkekle asla zina yapmaz."[1]

"İktidarsız bir erkek bana şu hikayesini anlatmıştı; 'Gençlik günlerimde, Musul'da şarkıcı bir cariyeye vurulmuştum. Cariye, çevredeki tüm erkekleri cezbedecek güzellikteydi. Onlarla yatıp kalkıyordu. Kıskançlık damarlarım kabardı. Cariyeyi bir türlü onlardan alıkoyamıyordum. Bir hekime akıl danıştım. Kıskançlığı önlemeye bir çare sordum. Tabip, kurt pisliğini penisime sürüp, cariyenin organına dûhul etmemi tavsiye etti. Denileni yaptım. Ondan sonra, hangi erkek cariyeyle birleşmeye kalksa, penisi pörsüyüp gevşiyordu. Bu tedavi başarılı olunca cariyeyle evlenip, onu Şam'a götürdüm." Alıntının Cami-ül Lezzet kitabından alındığı belirtilmiş. Aynı kaynakta başka örnekler de var: "Karga kanı veya sırtlan pisliğiyle ovulmuş penisini eşinin rahmine sokan erkek, karısının başkasıyla sevişmeyeceğinden emin olabilir. Çünkü, kadının rahmi cinsel açıdan bağlanmıştır." (*A.g.y.*, s. 98.)

"Kara tavuk, siyah horoz, karga ve kurt gübresi alınıp bal ile karıştırılır. Bunu penisine süren erkek, istediği ve sevdiği her kadınla yatabilir. Ancak bu kadınlardan hiçbiri, erkeğinden başkasıyla çiftleşemez. Benzer bir formül, kara karganın gübresiyle beynini karıştırıp penise sürmek için geçerlidir."(*A.g.y.*, s. 98.)

"Kurt pisliğini alıp kadının göğüslerine süren erkek, kadını kendine âşık eder."(*A.g.y.*, s. 113.)

"Kara karganın başı kesilip beyni çıkarılır. Yerine toprak doldurulup iş yapan kadının çalışma sırasında oturduğu yere konulur. Dört

[1] Faik Bulut, *İslamda Cinsel Büyüler*, s. 97.

parmakla alınabilecek miktarda yedi ölçek güvercin gübresi katılır. Karışım elle ovulup yüze, kollara sürülür. Tek sözcük bile etmeden kadına verilir. Kadın artık erkeği izleyip hiç peşinden ayrılmaz, bir saat bile yokluğuna dayanamaz."(*A.g.y.*, s. 113.)

Erkeklerin yaptığı kadını cinsel açıdan bağlama büyülerinin arasında kadın saçıyla yapılanlar da var: "Saçını tarayan kadının telinden alınıp yakılır. Erkeğin bel kısmına ve idrar yollarına sürülür. Kadına hissettirmeden onunla birleşen koca, eşinin başka erkeği sevmesini önlemiş olur."(*A.g.y.*, s. 99.)

"Erkeklik organının başına FADIL, BAĞ, A'AC ibareleri yazıldıktan sonra, taraktan dökülen kadının saçı alınıp penisin ucuna sürülür. Saç telleri yakılıp külleri suya konulur. Kadın bu sudan içerse, bir daha başka erkekle sevişemez."(*A.g.y.*, s. 98.)

"İki yanaktan ve çene altından koparılan kıllar iyice kırpılır. Kavut (veya arpa ya da buğday) çorbası ile karıştırılıp kadına içirilir. Kadın erkeğe muhabbetle bağlanır."(*A.g.y.*, s. 113.)

Kadınların yaptığı büyülerde pislik sürme işlemi yok. Faik Bulut büyülerin el Suyuti, Nefzawi, ibn Kemal Paşa'dan alındığını söylüyor. Üçü de erkek ve din adamı. Bu nedenle kadınların kadınlar için erkeklere uygulanmak üzere hazırladıkları büyüler bu kaynaklarda çok az. Kadın saçıyla yapılan erkek cinselliğini bağlama büyüleri de yok. Erkek saçının erkeklerin yaptığı büyülerde kullanılmaması da dikkat çekici. Buna karşın kadın saçının kullanıldığı büyüler iki adet ve kadının cinselliğini başka erkeklere karşı korumak için yapılıyor. Erkek yazarlar bilinçdışıyla kendi cinslerini korumuş gibi görünüyorlar, bu da onların büyülere inandıklarını gösteriyor. Erkeklerde saç önemli değil, döküldüğü için güçlü bulunmuyor, olağanüstü tılsımları yok diye bakılıyor. Erkekte önemli olduğu için bir büyü erkeğin sakal ve bıyığının kırpıntılarıyla yapılıyor, çorbaya konulup kadına içiriliyor.

COĞRAFYAMIZDA BAĞ – İP – AĞ İMGELERİNİN DEĞİŞEN KİMLİKLERİ

TARIMCILARIN kültüründe Ay/hilal, boynuz, yılan, belik, kıvırcık saç, bağ, söğüt dalı, ip birbirinin metaforudur. Biçim değiştiren, birbirinin biçimine giren nesneler büyülerde kullanılan nesnelerdir. Yukarda saydığımız imgelerin soyut biçimlerine tek başına en iyi girecek nesne ip/büyülü bağ/yılan/beliktir. Mısır kutsal yazısı olan hiyerogliflerde bağların, yılanların biçimleriyle oluşan çok çeşitli göstergeler vardır. Bu nesnelerin papirüse çizilirken, sanki elin kaldırılmadan çizilmesindeki biçimleri alması; yere atılan ve büyülü gösterge yapılan ipin hareketine öykünüldüğü hissini uyandırmaktadır. Faik Bulut'un kitabında büyü amacıyla yapılmış çizimler de yerde birkaç ipin dolana dolana ya da bir ileriye bir geriye doğru yaptığı kıvrımlara öykünerek oluşturulmuş gibidir. Malik Aksel'in kitabında yer alan ve ip gibi düğümlenen/bağlanan ejderlerin resimleri ile yapılan büyüler de öyle. Arap yazısının harfleri de, büyülü bağların yere atılıp fala bakar gibi aldığı biçimler ve anlamlarından esinlenilmiştir sanki. Ya da yılanların aldığı biçimler, çağrışımlar ve göndermelerle anlatılmıştır, benzetme yoluyla. Arap harflerindeki büyü tadı burdan gelir. Soyut ve alabildiğine yaratıcı biçimde yorumlanabilirler, çünkü esnek, akıcı ve değişkendirler. Onlar arkaik dönemin büyü+bilgi+din anlayışından izler taşır, arkaik simgeciliği en çok da

Fatih Albümünde Siyah Kalem resimlerinde düğümlü bağlar/ mendiller vardır. Moğol, İran, Selçuklu ve Osmanlı minyatürlerinde şallar ince uzun parlak renkli hareketli çizgileriyle insan bedenlerine dolanırken gerçekten de büyüleyicidirler. Kolların arasından akıp giden bir ejderi veya yılanı andırırlar. Resimlerde yılandaki akışkan enerjinin temsilcisi olmuş, yılanın yerine geçmiştir şal. Şaman giysilerinin birçok yerinden renkli şeritler sarkar ve kuşkusuz anlamları vardır. Yaşar Çoruhlu şaman giysisindeki uzun saçakların, şamana hizmet eden (yol gösteren, haber veren vb.) ruhları temsil edebileceğini söyler.[1] Altay şamanlarının elbisesindeki şeritler ya da kurdeleler *yatpa* adını alır ve yeraltı canavarını ya da yılanını temsil ederler: "İki gözü ve açık ağzıyla gösterilen bu yılan bazen tek başlı, üç gövdeli ve çatal kuyruklu olarak belirtilir." (*A.g.y.*, 73.)

Selçuklu döneminde içrek mezheplerde süren büyülü bağ inancının örneklerini "Selçuk kaytanı" adı verilen ve genellikle anıtsal yapıların giriş kapılarını dolanan taş kabartmalardaki motiflerde görebiliriz. Bu motif gerçekte kapıdan kötü niyetle içeri giren kişilerden yapıyı korumak, kötülüğü ayaklarına dolaştırmak için yapılan bir büyüdür. Ortaçağ Avrupası'nda büyülü bağ yine içrek mezheplerin etkisiyle Romanesk biçemdeki mimaride kullanıldı. Dünyanın her yerinde pagan dinlerin büyülü bağları semavi dinlerin kimliğine büründüler. Osmanlıca'da (Celâl Esad Arseven'in kitaplarında açıkladığı) girift tezyinat adı verilen ya da batılıların arabesk dedikleri iç içe girişik bezemelerde de; divan şiirindeki zülüflerin, gizemli bağların, yılanların, bitki ve hayvan motiflerindeki kıvrımları onlara benzetme çabalarının etkisi görülür.

Malik Aksel'in *Anadolu Halk Resimleri*'nde kötülük etme tılsım resmi düğümü içeriyor. Ejder/yılan gövdeleri düğüm olmuş. O düğümleri kimse açamaz! Tehlike burada, çünkü ejder gibi güçlü düğümler onlar. Medusa'nın çenesinin altında bağlanan bir çift yılan saçıyla yapılan düğümle kötülük etme tılsımı'ndaki hareket noktası aynı, farklı zamanlar ve farklı coğrafyalarda olsalar bile onlar

[1] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s. 74.

zamansız arketiplerdir ve hâlâ sürüyorlar. Anadolu'da nazardan korunmak için üstünde renk renk küçük kumaş parçalarından düğümlerin bulunduğu üçgen kare biçimli, kimi ağ örgülü, ucundan düğümlü ipler sarkan ve duvara asılarak kullanılan nazarlıklar Anadolu'da revaçtadır. Ağaçlardan sarkan ipler de, şeritlerde de, ağaç ruhuna bağlanmayı ve ondan istenen dileği ifade eder.

Resim 28
Medusa'nın anıtsal başı, 1991.

Sarıklar ve Kuşaklar: Sarık daha önce söylediğimiz gibi kaya resimlerinde Üst Paleolitik Çağ'dan beri rastladığımız binlerce yıllık kutsal simge olan spiralin hareketini tekrarlar. Sarık önce çıplak ve yabanıl tanrıça Lilit'in başındadır. En son sarığı biz Osmanlı padişahlarının başında görürüz. Padişahın sarığı altınla kaplı şimşir değneğe takılır ve askeri görevlinin elinde halkı selamlardı. Sarık padişahı (din devletinin en yüce kişisini, Allah'ın yeryüzündeki gölgesini) temsil ettiğine göre kutsal olduğuna inanılan bir bağdı.

Kuşaklar Ege'de metrelercedir, kuşağın bir ucunu belinde sabitleyen efe hep aynı yöne dönerek kuşağın öteki ucunu tutan ve olduğu yerde kımıldamayan yardımcısına adım adım yaklaşır. Böylece kuşak beline sarılmış olur. Sarılırken mâniler de söylenir. Gerilemiş bir kuşak kuttörenidir bu. Önceleri olasılıkla koruyucu nitelikli büyülü bağdı. Kuşak kuşanma Osmanlı döneminde uygulanırdı. Düğün günü gelinin babası ya da yakın

akrabası gelinin beline bekaretin simgesi olarak bağlardı al kuşağı. Ağır kuşak Osmanlı saray giyiminde özel günlerde kullanılan değerli kuşaklara verilen addır. Kuşak kuşanmak Mevleviler'de rütbe almak anlamına gelirdi. Mevleviler'de sekiz on santim genişliğinde, yüz elli santim uzunluğunda ince keçe üzerine parlak ince bezle zırhlanmış kuşak elif-i nemed adını almıştır, elife benzediği için.

Köylü kadınların basit tezgahlarda ördüğü kolanlar da koruyucu bağlardı ve üzerlerine koruyucu tılsım işaretleri nakışlanıyordu. Gökkuşağının öteki adı "ebem kuşağı"dır, masallarda doğan bebeği kuşağına sardığı için belindeki şalın özel bir anlamı ve kutsallığı vardı. Kolanlar atları nazara karşı koruyan başlıkları hazırlamada da kullanılıyordu.

"Moğollar'da bir genç kızla cinsel ilişkiye girmiş bir erkeğin, ondan ayrılırken kıza bir kemer vermesi âdeti vardır. Eğer kız hamile kalırsa 'kemer sayesinde evlidir ve böylece kendisi de çocuğu da sevgilisinin adını alırlar."[2]

George Thomson, *Tarihöncesi Ege I*, sayfa 321'de şu bilgiyi vermiş: "Roma düğünlerinde gelinin beline sardığı kuşak İuno'ya adanır, bu kuşağın güvey tarafından yatağa girilirken çözülen düğümüne 'nodus Herculaneus' denirdi."

Metin And Mısır'da kökeni çok eskiye giden bir ölüm dansını anlatır, kısaca şöyle: Ölünün kaldırılmasından sonraki günde, kadınlar yüzlerine, gözlerine, üstbaşlarına çamur sürerler; çoğu kez "halfa" denilen kaba ottan yapılmış ipten bir kuşağı bellerine sararlar. Her biri elinde tuttuğu hurma dalını (kargı) kılıç gibi sallar ve ağır hareketlerle dans eder, bedenlerini yükseltip indirirler. Üç gün bunları tekrarlar. Üçüncü gün de bitince kadınlar gömüte gider ve ipten kuşaklarını orada bırakırlar. Tören keçi kurbanıyla ve ardından bir şölenle biter. Metin And ölünün yöresindeki kötü ruhlarla savaşılıp onların kovulduğunu ve adakla ölünün onurlandırıldığını söylüyor. İplerin gömüte bırakılması ölünün kötü ruhlara karşı kendini onlarla koruması içindir.[3]

---

[2]Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*.

[3]Metin And, *Oyun ve Bilgi*, s.62.

Bağlanma, Kapanma, Örtünme = Demokrasi? Özgürlük? İnsan Hakları? Rütbe ve onurlandırma ile bağıntılı olan kuşak ve sarık, eski koruma amaçlı bağlama büyülerinin devamı olmakla birlikte, iki cinsten birini kapatan türbanla aynı bağlamda ele alınamaz. Kuşak ve sarık göreve, saraya, orduya aidiyeti belirten simgeydiler. Türbanın onlardan farkı bir cinsin öteki cinse üstünlüğünün simgesi olmasıdır. Sümer ilahilerinden bazılarında, kötü büyüleri bozmayı, bağları çözmeyi iyi bilen tanrı Ea'nın büyü yapılmış kurbanı lanetten, hastalıktan nasıl kurtardığı anlatılırken "simgesel örtüleri, bağları kaldırma işlemlerini" öğreniriz: "soğan soyulur ve ateşe atılır, hurma soyulur ve ateşe atılır, ipler alevde yakılır, hasır çözülür.[4] Demek ki kat kat kapatmak, canlının doğası üzerinde bir boğuntuya neden olmaktadır ki, simgesel biçimde onların tersi yapılarak iyileşme sağlanmaktadır. Tesettür kadının tinsel ya da tecimsel açıdan güçsüz olduğunda kabul edeceği durumdur. Yeryüzündeki hiçbir canlı kapatılmayı, bağlanmayı, örtülmeyi istemeyeceğine göre, bir kadının bunu kendi gönül rızasıyla istemesi ve uygulaması sağlıklı bir karar ve davranış olabilir mi?

Bu sözcüklerin (örtme, kapatma, bağlama) birbiriyle ilişkisi ve ayrıca onların imgeler, simgeler, imgelemle ilişkileri her coğrafyada aynı okunur. "Bağlamak", özgürlüğü sınırlar, hayvan ya da esir, köle bağlanır; "örtmek", kötü, ayıp, günah olan gösterilmez; "kapamak," suç ya da suçlu kapatılır. Bağlamak, örtmek, kapamak birisini, bir şeyi denetlemek için yapılır. Pandora'nın kutusu öyküsü de Pandora'nın kutusunda kötülük olduğu savını taşır. Bu öykünün ilk biçiminde "kutu" yerine "küp" sözcüğü geçer. Küp ortak bilinçaltında kadının gebe karnı, rahmi, gövdesi ile özdeş tutulmaktadır: "kapağını açarsanız kötülükler dışarı çıkar." Öykünün iletisi açıktır: kadından uzak durun, güvenmeyin, ona yakın durmayın, denetleyin denilmektedir. Tesettür uygulaması ile Pandora'nın kutusu söylemi tencere ve kapağı gibi birbirini tamamlamaktadır.[5]

[4]Samuel Noah Kramer-John R. Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 231.

[5]Pandora Yunan mitolojisinde kadını kötülemek için üretilmiş bir öyküdür. Ya da var olan halk öyküsü, erkek bakış açısına göre yeniden düzenlenmiştir. Prometheus

Erkekleri bağlama büyüleri, kadın saçı hakkında yaratılan fenomenler, erkekler üzerinde görülmeyen bir tehdit ve tehlike altında oldukları etkisini yaratmıştır. Tıpkı daha önceki bölümlerden birinde anlatılan Ona kabilesindeki erkeklerin düşündüğü gibi: "Kargılarımız, ok ve yaylarımız var ama, büyü ve hastalık karşısında onlar hiçbir işe yaramıyor." Görülmeyen tehdit ve tehlike görülenden çok daha ürkünç, korkunçtur. Öte yandan toplumda ve ailede gördüğü baskıya karşı kadının da elindeki tek silahtır büyü ve gerçek özgürlüğün, eşitliğin, demokrasinin, insan haklarının olmadığı yerde kadınlar başlarını bağlamayı da, bağlama büyülerini yapmayı da sürdüreceklerdir. Baş bağlama, kapatma ve örtme ile büyüler arasında birçok bakımdan bağlantı vardır. Baskı, baş bağlama, büyü birbiriyle bağıntılı görünmektedir.

Baş bağlama da bir bağlama büyüsüdür ve hem kurban hem de efendi olan erkeğe kendini masum göstermenin maskesidir. Erkek için tehlike her zaman vardır: Kadınlar sorumsuzca davrandığında, baştan çıkarıcı ve ayartıcı olduğunda erkek bunu göreceli olarak kendisine yönelen bir tehdit ve tehlike olarak algılayabilir. Ancak başını

(=önceden gören, demek) ateşi tanrılardan çalıp insanlara getirince Zeus onu bir kayaya bağlayarak ve başına karaciğerini yiyen bir kartal musallat ederek cezalandırmakla yetinmez. Soyunu kurutmak istercesine erkek kardeşine de (Epimetheus, sonradan gören, demek) bir kadın gönderir. Bu kadını önce yeraltı tanrısı demirci ve topal Hephaistos'a "sipariş" eder, kadın tuzak olarak hazırlandığı için. Olimpos'un öteki tanrıları da bu kadına her türlü gözalıcı güzellikleri bağışlarlar. Pandora (=armağan) adı verilir kadına. Tanrılar onun yanına bir de küp katarlar; küpün içine acıları, kötülükleri doldurur ve onu yeryüzüne Epimetheus'a gönderirler. Pandora gittiği yerde merak edip küpün ağzını açınca bütün kötülükler, acılar yeryüzüne dağılır, küpün içinde sadece umut kalır. Bu öyküde yer alan küp, Yenitaş Çağı'ndan başlayarak binlerce yıl kadınla özdeş tutulmuş, tanrıçanın gebe karnıyla birleştirilerek bereket büyüsü amacıyla küp, çömlek biçimli idoller yapılmıştır, hemen her coğrafyada. Binlerce yıl kutsal bulunan kadın doğurganlığına verilen erkek yanıtıdır Pandora'nın küpü (fıçısı da denilir). Bu öyküde tanrıların başı tarafından, kadın, bir erkek tanrıya yeraltında yaptırılıyor, istenmeyen erkeğe tuzak olarak. Yeraltı kötülüklerle, cehennemle, günahkarlarla özdeş karanlık bir yerdir. Dünyadaki kötülükler cehennemde yapılan kadının üzerine yıkılıyor. Bütün dünyada yaşanıyor böyle bir dönem. Erkek cinsin masum ve temiz olduğu inancı yayılıyor. Kadının üzerini örtüyle saran, kapatan da işte bu zihniyettir. Bu zihniyetin hâlâ sürmesi utanç vericidir.

bağladığında kadın daha da tehlikelidir, eğer tuzaksa daha korkunç bir tuzak durumuna gelecektir. Çünkü geleneksel erkek zihni açısından baktığımızda, hiç değilse öteki kutuptaki görece tehlikeli kabul edilen kadın, davranışları ve cinselliği vurgulayan giysileriyle kendini açıklamaktadır. Tesettürlü bir kadının erkeği aldatması çok daha kolaydır. Tesettürlü kadın dışarda her an "tebdil-i kıyafet" içindedir. "Tebdil-i kıyafet" dünya edebiyatında (örneğin Bin Bir Gece Masalları'nda) daima entrikayla ilişkilendirilmiştir.

Sarık sarılır ya da dolanır. Kuşak (rütbe anlamında) kuşanılır. Baş bağlanır, örtülür veya kapatılır. Son cümledeki üç sözcük erkek cinsiyet için kullanılmaz. Kullanılırsa anlam değişikliğine uğrar; güneşten, yağıştan, soğuktan korunmak için söylendiği anlaşılır.

Bunun ortak bilinçaltındaki anlamı; kadındaki özgür düşünme yetisinin bağlanması, kadının denetlenmesidir. Kadında asıl korkulan özgürce düşünmesidir ve kendilerini tehlikede hissedenler bir tür "bağlama büyüsünü" kadına karşı başını örterek yinelemektedirler.

JUNG'UN KALITIMSAL İMGE PSİKOLOJİSİ

ARKETİP "başlangıç"taki mitsel kalıp, mitsel öykü, mitsel kahraman demek. Türkçe'de ilkörnek diyoruz. Jung'da arketip, bunlarla oluşan ortak bilinçaltı, kalıtımsal imge psikolojisidir. Çok eski karanlık çağlardan, insanlığın bir bütün olan zihninin arkaplanından gelen psikolojik yasalar vardır. Arketip kuramına göre bazı kişiler bilinçaltındaki bir ilkörneğe takılıp o evrede (bizim konumuzda kadın saçından korkulan evre) yaşamaktadırlar: Bilinçaltında kadın saçı ağ, yılan, büyülü bağdır; zarar vermemesi için erkek gözünden uzak olmalıdır.

Jung'un "kalıtımsal imge psikolojisi" (ya da arketip) olgusu hayvanlar dünyasından örneklerle açıklanır. Yavrular daha doğar doğmaz öğrenmeye hiç zaman kalmadan kendi güvenlikleri için doğru olanı yaparlar. Bu yapıya "anahtar güvenliği" denilmiştir. Örneğin denizkaplumbağasının yavrularının "yumurtadan çıkar çıkmaz dalgalara koşmaları" yavruların üzerine çullanan martılardan sıyrılıp denizin derinliğine dalarak yaşamını kurtarmak içindir. Bizim konumuzda ise erkek zihin kadın saçıyla yapılan ölümcül büyüye ya da cinselliğini bağlama büyüsüne, kısaca kadın saçı fenomenine karşı kendini emniyete almak için tektanrılı dinlerden çok önce bilinçle ya da kendiliğindenlikle kadının saçını kapatmaya başlamıştı. Yani başlangıçta kadına uygulanan tesettürü erkek için bir savunma biçimi olarak düşünebiliriz. Tektanrılı dinler ortaya çıkınca, kadınlara geti-

devam ettiğine göre, erkeklerin çocukluklarında yakınları olan kadınlar tarafından yakınları olan erkeklere yöneltilmiş büyülere ait baskı altına alınmış, unutulmuş anıları olabilir ve onlar bilinçaltına/ya da bilinçdışına atılmışlardır. Kişisel bilinçaltı, bilinçli yaklaşımla uzlaşmayan her türlü ruhsal içeriği barındırır. Ama konumuzu asıl ilgilendirenler bilinçaltının öteki bölümü, Jung'un kişisel olmayan veya ortaklaşa bilinçaltı adını verdiği bölümdür. "Yalnızca bir kişiye ait değillerdir, (...) bütün ulusa hattâ bütün insanlığa aittirler. Bunun içeriği bireysel yaşam süresiyle ilgili değildir, doğuştan ve içgüdüsel biçimlerin ürünüdür. Çocuğun doğuştan gelen düşünceleri olmamasına karşın gene de oldukça belirli biçimde çalışan fazlasıyla gelişmiş bir beyni vardır. Bu beyin atalarından kalıtımsal olarak gelmektedir; bütün insan ırkının ruhsal işleyişinin deposudur. Çocuk dolayısıyla insan tarihi boyunca işleyiş biçimi taşıyan hazır bir organa sahip olmaktadır. Beyinde içgüdüler ve insan düşüncesinin temeli olan ilk imgeler oluşmuş durumdadır – mitolojik motiflerin büyük hazinesi."[1] Jung'un kuramını anlatan Joseph Campbell aynı kaynakta sayfa 661'de Jung'dan önemli bir alıntı yapar: "Ruhun daha derin tabakaları, karanlığa doğru indikçe bireysel tekilliğini yitirir. Aşağı doğru indikçe otonom işlev gösteren sistemlerle karşılaşılır; bunlar artan oranda kollektifleşirler ve sonunda gövdenin maddiyatı yani kimyasal özü içinde evrenselleşip yok olurlar. Gövdenin karbonu basitçe karbondur. Dolayısıyla 'dipte' ruh basitçe dünyadır." Campbell, *İlkel Mitoloji* s. 78'de, en derinlerdeki ortak arketipler için "zamansız arketipler" deyimini kullanıyor ve onların erginleme kuttörenlerinde keşfedilebileceğini belirtiyor.[2] *Yaratıcı Mitoloji*'den devam edelim (s. 638): Dr. Jung diyor ki: "Bilinçaltını kişileştirmek olası olsaydı ona iki cinsin de karakterlerini kendisinde toplayan, gençlik ve yaşlılığı, doğum ve ölümü aşan ve bir iki milyon yıllık insan deneyimine sahip olarak nerdeyse ölümsüzlük kazanmış kolektif insan diyebilirdik."

[1] J. Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, s. 658.

[2] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji-Tanrının Maskeleri*, s. 78.

Ayrıca J. Campbell dikkatimizi bir başka önemli noktaya çeker: Freud'un sözünü ettiği kız çocuktaki penis kıskançlığının karşılığı erkekte de vardır: Campbell "...dört yaşlarında, cinsler arasındaki ayrımlar dikkat çekmeye başladığında ortaya çıkar. Küçük fark, kızı hadım edildiğine, erkeği hadım edilebileceğine inandırır (...) Bundan sonra erkek imgeleminde bütün cezalandırılma korkuları üstü kapalı hadım edilme korkusuyla örtüşürken, kız kendi gövdesinden bir oğul çıkarmadıkça bastırılamayacak bir kıskançlığa kapılır. Dişi cins açısından Madonna imgesinin değeri ve rahmine, göğüslerine kozmik bir önem veren bütün bir dinsel atıflar sisteminin özelliği budur. Fakat erkek cins açısından kıskançlığın tehlikesi hep vardır."[3] Kadın saçına, gövdesine bu denli güçlü işlevler verilince doğal olarak karşı cinsin bilinçdışında duyulan bir kıskanmayı hesaba katmamız gerekecektir. Karşılaştırmalı mitolojilere baktığımızda mitsel öykülerin satır aralarında kadın erkek arasındaki üstünlük yarışı bazen gizli gizli, bazen açıkça hep vardır. Erkeğin üretim güçlerini ele geçirmesinden sonra, eşini zorla ya da dinle konulan yasaklarla sınırlaması; devlet ve ordunun başladığı dönemdeki pagan dinlerle başlar, bunlar tektanrılı dinlerde de etkilerini sürdürürler.[4] Kadınların kuttörenlerinde —bildiğimiz kadarıyla— erkeklere getirilen yasaklar daha az olmakla birlikte vardır. Örneğin Eski Yunan'da toprak-ana Demeter adına yapılan Eleusis kuttörenlerine erkek çocuklar dahi katılamazlardı.

Simgeler insanlığın belleğinde ortaktır ve tıpkı DNA'lar gibi ortak dilde sürmektedir. Köleyi özgür olandan ayıran bağ gibi baş bağlama da kadının köleliğinin, erkekten aşağı kabul edilişinin simgesidir ve gerçekte dinle ilgisi yoktur. Bu nedenle örtme, bağlama, kapa(t)ma sözcükleri belleklerinde hâlâ köleliği, baş eğmeyi, sınırlandırılmayı,

[3] *A.g.y.*, s. 85.

[4] İslam'ın tesettür sorunsalına en iyi çözüm Atatürkçü bakış açısıdır. Yeryüzünde birçok kurtarıcı tarih sahnesinde yerini almıştır. Vatanı için kendini adayan saygı duyulacak kişilerdir onlar da. Ne var ki onların içinde hem vatan kurtarıp hem de "kadın ve erkeğe aynı ölçüde yararlar getiren", Atatürk kadar mükemmel bir örnek bulmak güçtür.

yasaklanmayı göstererek sürmektedir. Türban sözcüğü belki bu çağrışımları önlemek amacıyla ortaya atıldı ama o da gerçekleri gizlemeye yetmiyor ve yaratılan yapaylığın da kanıtı oluyor. Çünkü türban gerçekte bizdeki tesettüre ilişkin bağlamadan uzak olduğu için saçları tümüyle kapatmayı çağrıştırmıyor. Aslında tesettüre ilişkin baş bağlamayı sevimli göstermek için; bir de örtme, kapama, bağlama kavramlarının olumsuz çağrışımlarından kurtarmak için "türban" sözcüğü kullanılmaktadır.

Jung bilinçdışı ile bilincin denge içinde olması gerektiğini söyler:

"Türban" olgusunu çözümlemek için "kadın saçı, büyülü bağ ve yılan özdeşliği" olgusunu çözümlememiz gerekiyor. Bunun için de burada yapmaya çalıştığım gibi kültür-tarihi açısından bunların araştırılması zorunludur. Bu da yetmiyor, Freud'un ve Jung'un oluşturdukları bilimsel yöntemlere ihtiyacımız var. Jung'un arketipler ve ortak bilinçdışına ilişkin kuramı konusunda aşağıda, alıntılar yaptığım kaynak *Analitik Psikoloji* adlı kitap oldu.[5] Jung'da bilinçli davranışla bilinçdışı davranış arasında karşıtlık vardır. Aynı zamanda bilinç ve bilinçdışı bir bütündür. Bilinçsiz davranış dine yüklenir. Elinizdeki araştırma boyunca ve daha önceki araştırmalarımda ben de bilinçdışının pagan ya da tektanrılı dinlere yüklendiğini gördüm ve burada okura göstermeye çalıştım.

"Ortak-bilinçdışı insan türüne özgü öğelerden oluşur." Örneğin erkek cins kadın cinsin saçını kapatmayı, baskı kurmak amacıyla isteyebilir. Bu davranışa hayvanda rastlamayız. Yeryüzünde hiçbir canlı kapatılmayı istemez. Ama bu olgu dine, kültüre yüklenirse kapanmayı isteyenler çıkar. Bir zümre diğer zümreye saçını kapatmak kılgısını din olmadan kolay kolay kabul ettiremez. Neden bazı kadınlar kapanmak, bazı erkekler de kapatmak istemektedir? Bunu anlamak için erkek ve kadın ilişkileri tarihini yazının olmadığı zamanlardan başlayarak incelememiz gerekiyor. Bu kitapla kısaca bunu yapmaya, kadın saçını kapatmanın pagan dinlerde başladığını ve Kutsal Kitaplar'a giren dönemsel bir etki olduğunu göstermeye çalıştım.

[5]Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*.

Kadınlar erkek cinselliğini büyülerle denetledikleri dönemlerde dini ve kültürü (tarımcı kadınların yarattığı ve kadının merkezde olduğu din ve kültür) kullandılar. Erkekler ise bir erkek örgütlenmesi olan devlet ortaya çıkınca kadınları ve kadın cinselliğini denetlemek istediklerinde yine dini ve kültürü (erkek cinsin merkezde olduğu dini ve kültürü) kullandılar. Kadınlar ipin, bağın özdeşi sayılan saçla büyüler yapıp erkekleri denetlemişlerdi; erkekler de kadın saçını kapatarak kadınları denetlemişlerdir. Kadının saçının kapatılması bilindiği gibi hâlâ devam etmektedir.

Jung'un da ifade ettiği gibi bilinçdışı bilincin denetlemediği alandır. Nedeni şudur:"İmgeler dili olan bilinçdışı dilinde, arketipler kişileşmiş olarak ya da simge gibi ortaya çıkar." (s. 52) On binlerce yıl önceki arketipler ve onların imgeleri / simgeleri en son din(ler)e de girmiştir. Ancak sebep-sonuç ilişkileri görülmez olmuştur.

Arketip içerikler benzetme, iki öğe arasında benzerlik kurma ile ifade edilmişlerdir. "Güneşten söz ederken; aslanı, kralı, ejderin beklediği (veya yılanın bekçilik ettiği —*YC*) altın gömüyü, ya da insana sağlık veren, can veren gücü ile dile getirmek istersen, bütün bu benzetmelerle anlatılan ne berikidir, ne de öteki; üçüncü, bilinmeyen şeydir gene de, zihin nice kaygılanırsa kaygılansın, bilinmeden kalacaktır ve herhangi bir formülle ifade olunamayacaktır... Bir arketipin eninde sonunda açıklanıp çözümlenerek, rafa kaldırılacağı hayaline kapılmamamız gerek. En başarılı açıklama girişimleri dahi, onu biraz daha başarılı başka bir istiare diline çevirmekten öteye gidemez." (*A.g.y.* s. 52) Bu kitapta yapıldığı gibi ne kadar çözümlersek çözümleyelim, saç büyüsünün, "kadın saçının büyülü bağ ya da yılan olduğunun" bilinçdışındaki arketipleri gelecek nesillerde de "üçüncü bilinmeyen bir şey olarak" var olacaktır. Bilinçlenmenin sürekli her kuşakta tazelenmesi gereklidir. Çünkü birileri, gevşeme döneminde yine dini siyasette kullanacak, yine kalıtımsal imgeleri kışkırtacaktır. Büyülü kadın saçı imgesi ya da onu kapama arzusu bir başka benzerlik kurularak yeni bir imge diline çevrilebilir. Örneğin çağdaş modanın dilinde bu imgeler ortaya çıkabilirler: ağa, kadın saçına eklenen çeşitli

süslere (kurdelelere) dönüşebilirler. "Kadın saçını kapatma imgelemi," "kadın saçının büyülü olduğu imgelemi"ne göre yeni sayılır. Büyülü saçın arketipi benim ulaşabildiğim verilere göre günümüzden 30.000 yıl öncesine giderken, kadın saçının kapatılması olgusu ancak, günümüzden en fazla 5000 yıl öncesine gidebilmektedir. (O da Sümer'deki aşk tanrıçasının tapınağındaki kutsal fahişeler halkın arasına karıştıklarında diğer kadınlardan ayrılmak için bu önlemi alıyorlardı. Tapınakta aşk tanrıçası adına yattıkları erkeklerden para almıyorlardı, çünkü bu görevi yalnızca tapınakta ve kutsal olduğu inancıyla yapmaktaydılar. Geyşa geleneğinin temelinde olduğu gibi, bu çoğu kez "kuttörensel sevişme"ydi. Bu erkeklerden biri tapınakta yattığı kutsal fahişeye tutulduğunda ve ona tapınak dışında rastladığında, istenmeyen taleplerin olmasını, kuralların çiğnenip sorunlar yaşanmasını önlemek için, kutsal fahişeler tanınmamak amacıyla baş örtüsü / duvak / peçe kullanıyorlardı.) 5000 yıl önce başlayan örtünme görüldüğü gibi bambaşka bir gerekçeyle çıkmıştı ortaya. Tektanrılı dinlerden önce erkek merkezli pagan dinler güçlenince kadın cinsiyete uygulanan ayrımcılığa dönüştü. Günümüzde ise yalnızca kadına getirilen bir yasak olarak tanımlanıyor: kadın saçı günah! Nedeni yok. Çünkü binlerce yıl önceki sebeplerle ilişkiler kesilmiş, bilinç çözemiyor, ama bilinçdışında olgu sürüyor. Çare, en başa giderek sebep sonuç ilişkisiyle çözümlemektir. Bilinç o zaman çözecek ve ilerleme sağlanacaktır.

"Arketipler bir bütün olarak ele alındığında, insan ruhunun gizli güçlerinin toplamını canlandırırlar: Tanrı, insan ve kozmos arasındaki derin ilişkiler bakımından atalardan kalma zengin bilgi hazinesidirler. Bu hazineyi açmak, onu yeni bir yaşama uyandırmak, bilinçle bütünleştirmek, insanı yalnızlığından kurtarıp, sonsuz kozmik sürece katmak. Bu, bilimden de, ruhbilimden de öte bir şey, bir yaşam türü olmaktadır. Bütün insan yaşantısının ilk kaynağı arketip, bilinçdışındadır; yaşamlarımıza oradan uzanmaktadır. Yansıtmalarını çözümlemek, onları bilinç yüzeyine çıkarmak gerekir." (s. 52) Arketipler dünyanın her yerindeki insanların bilinçdışında ortaktır ve biz

onları irdelediğimizde ilk tanrı kavramına, ilk din düşüncesine nasıl geçildiği; evrenin (kozmos), bilimin olmadığı çağlarda nasıl yorumlandığı gibi bilgiler serilir önümüze. Bunlar evrensel olduğu için bütün insanları birbirine bağlar. Dünyanın öbür ucundaki insanla bile aramızda farklılıktan çok benzerlik olduğunu görürüz. Burda bilimcilere, düşünürlere, sanatçılara da sesleniyor Jung. Daha önce bu arketiplerin, simgelerin çağdaş modaya dönüşebileceğini söylemiştim. Arketipler ve onların simgeleri sanatta da çağdaş ve evrensel simgelere dönüşebilirler. Sanatçıların, felsefecilerin, bilimcilerin bunları mutlaka bilmesi gerekir. Sıradan insanın da bilmesi gerekir. Bildiğinde ufku genişleyecek, sorunlarını daha kolay çözecek ve daha anlayışlı olacaktır. Arketiplerin bilinmesi yaratıcılığın artmasına yardım eder.

Biz Doğulular arketiplerimizi Batılı bilimcilerden ya da sanatçılardan öğreniyoruz. Bilinçdışını çözümleyip bilinç yüzeyine çıkaramadık. Ahmet Cemal'in (*Cumhuriyet*, 13.11.2003) dediği gibi kültürel geçmişimizi de "kültür-tarihi"ne çeviremedik. Bunlar biribirine bağlı öğeler. Burada Edward Said'in şu sözüne dikkat çekmek istiyorum: Neden kaynak bizdeyken, biz onu Batı'dan alıyoruz? Dinler, kültürler Yakındoğu'da çıktığı halde neden bir Freud gibi, onun *Totem ve Tabu* adlı kitabına benzer araştırmalar yapamamışız. Freud Yahudi'ydi ve "Aydınlanma" devrimi Avrupa'da yaşandığı için orada yapabildi. Eğer Yakındoğu'da yaşasaydı yapamazdı, yönetenlerin dini kullanıp özgür insan düşüncesini sınırlamaları yüzünden. Biz ise Cumhuriyet Aydınlanması'nı küçümsemeye kalkıyoruz.

Yüzbinlerce, on binlerce yıllık arketiplerin inançtan, dinden kurtarılıp bilimle, felsefeyle, sanatla bilinç yüzeyine çıkarılması edimi, ana rahminden ışığın çıkarılmasına benzetiliyor Jung tarafından. Işık ve akıl eril ilkedir. Bu düşüncenin temelinde eski toplumlardaki tanrıça Ay-ana'nın Güneş'i doğurduğu inancı vardır. "İki karşıt cins" ana-oğulda Ay ve Güneş (ana-oğul birliği) biçiminde dorukta temsil edilmiştir. Ana rahmi, ışığın doğurucusu karanlık yeraltıdır. "Başlangıçta ikisi birdi bunların, nasıl ki, ışık karanlıksız bir dünyada anlamsızsa, bunların biri de ötekisiz var olamaz. 'Dünya karşıt güçler dengede olduğu için vardır.'" (s. 52)

Karşıtlık, Jung'a göre, insan yaradılışında vardır. "Ruh kendi kendini ayarlayan bir düzendir. karşıtlık olmadan ne denge olur, ne de kendi kendini ayarlayan bir düzen. İnsansı olan, görecedir; her şeyin içinde karşıtlık vardır; her şey bir enerji olgusudur. Enerji ister istemez, önceden var olan bir karşıtlığa dayanır, karşıtlık olmadan enerji olmaz çünkü. Yüksek-alçak, sıcak-soğuk, vb. hep olacaktır; enerji dediğimiz dengeleyici süreç böyle yer alır." (s. 53) Jung'un sözünü ettiği karşıt güçler pagan dinlerde ak ve kara, kadın ve erkek, gece ve gündüz, kış ve yaz biçiminde vardır ve eski toplumlardaki bilgelik bunların dengede olmasını zorunlu görür. Karşıt güçlerin dengesi Çin düşüncesinde yin ve yang; ya da Sümer'de aynı ağaca sarılan iki yılandır (günümüzde daralmış anlamıyla tıbbın simgesi kabul edilen aynı çubuğa sarılmış iki yılan - *caduceus*). Günümüzde de kadınla erkek arasında bozulan dengenin kurulması şarttır. Aşağıdaki metinde Jung bu dengenin bilinçle bilinçdışı arasında da kurulmasını öngörüyor.

"Enerji akımının iki yönü vardır: İleri ve geri hareket zaman içinde birbirini izler. İleri hareket, yönünü bilinçten alır, yaşamın bilinçli gereksinimlerine sürekli olarak uymaya çalışır, bunun gerektirdiği davranışsal ve işlevsel tipin ayrımını yapar. Bunu, çatışmaları çözerek, karşıt kutupları eşgüdümleyerek başarır. Bilinçli uymada başarısızlık olursa, bunun doğuracağı bilinçdışında bir yoğunlaşma, ya da bir bastırma, enerjinin tekyanlı birikmesine yol açar; bu yüzden de aşırı derecede yüklü bilinçdışı içeriği yüzeye çıkar, bu da geri harekettir. Eğer bilinç, zamanında araya girmezse, kısmî bir gerileme (regresyon) bireyi daha önceki gelişim evresine götürür, bu da bir nevroza yol açabilir; tam gerileme durumundaysa, bilinç, bilinçdışının içeriği seline kapılır, psikozu oluşturur." (s. 54)

Bireyin anlatıldığı bu açıklama biçimi, bizim Müslüman kimlikli toplumumuzun günümüzdeki gerilemesi ve krizi için de bir açıklama getirmektedir. Devam edelim:

"Genellikle ileri hareket, ruh işleminin olumlu biçimi, geri hareket ise olumsuz biçimidir. (...) İleri hareket dış dünyaya, geri hareket bireyin iç yasasına uyma gereksiniminden kaynaklanır. Bireyde ge-

rileme bir bozukluk belirtisi olabilirse de, denge sağlamak için bir yöntem de olabilir. İmgeleri canlandıran ve onları örneğin düşlerde, bilinçdışından yükselten, gerilemedir; bilinci zenginleştirir. Çünkü ayrışmamış da olsa yeni ruhsal sağlığın tohumlarını içerir. İleri atılmak için bir gerilemedir söz konusu olan." (s. 55) Freud arketiplere ilişkin imgelerin canlanmasını ilerlemeye dönüşecek bir gerileme olarak kabul etmez, ona göre ilerlemeyi sağlayan bilinçlenmedir. Freud'a hak vermemek güçtür. Çünkü kimse arketiplerin canlandırıldığı, etkin duruma getirildiği alandan çıkılmak istendiğinde kolayca ordan kurtulup bilinç boyutuna geçilebileceğine garanti veremez. Bu nedenle onlarla oynamak (manipüle etmek) son derece tehlikelidir, hele toplumların yaşamı, geleceği söz konusuysa.

Jung şu konuda haklı olabilir: kendiliğinden hasta olan bir kişiyi sağaltmak için bireyin iç dünyasında neler olup bittiğini tanımak zorundayız. Onları tanımak sorunları çözmemize yardım eder. Denge bozulduğunda iç dünyasından yükselen istekler ilkel olabilir ve onlar düşlerde simgelerle ortaya çıkar; sorun o ilkel isteklerin etkisinin artmasıdır. Ve onlar ancak bilimsel yöntemle çözülerek anlaşılır olur ve iyileştirilirler. Jung yukardaki alıntıda daha çok sanatçılar, bilimciler, düşünürler için yaratıcılığa yol açan gerileme döneminden, bilinçaltının düşlerde, sabuklamalarda ortaya çıkarak insanın bilinmeyen iç dünyasının aydınlanmasından söz ediyor. Bunların aydınlanması sanatta ve bilimde insanların ortak ve gizli kalmış yönlerini tanımak, daha ileri hamleler yapmak için gereklidir. Aynı durum toplumların gizli kalmış gerçekliğini tanımak için de geçerli olabilir: Türban konusu, cinsiyet ayrımcılığı, dinin siyasette kullanılması, toplumun ortak belleğindeki kalıtımsal imgeler (örneğin kadın saçının bir teli görünürse öteki dünyada yılan olup sokacağının üniversiteli öğrencilerce dile getirilmesi, büyü ve fala merakın artması vb.), yeniliklere karşı çıkan kesimlerin varlığı, Cumhuriyet ve Atatürk düşmanlığı, halkların ırk kökenleri gibi konuların deşilip ortaya dökülmesini, görülmesini sağlayabilir bu gerileme. Bizim gibi ülkelere demokrasi, özgürlük, insan hakları sınırlanmış biçimiyle bu sabukla-

malar gerçekleşsin diye getirilmiş gibidir nerdeyse. Ama bu "oyunun oynanması" cerahatin deşilip gerekli operasyonun yapılması amacıyla değil, toplumu kör dövüşüyle geriletip ona egemen olmak için uygun ortam yaratmak amacıyla oluşturulmaktadır.

Bilincin baskısı kalktı; toplumun ilkel imgeleri gece uykuda bilinçdışından yükselen düşler, kabuslar, sabuklamalar gibi ortaya döküldü. Acaba "bizdeki geriye gidiş" kendi içinden yeni sağlıklı tohumu çıkarabilecek mi? Bizim toplumumuzdaki gerileme "karşı devrim" hareketidir ve AB'den, ABD'den destek almaktadır. Batı dediğimiz güçler toplamı, Atatürk'ün yirminci yüzyılın başında emperyalist ülkelere karşı savaşıp zafer kazanmasının "rövanşı"nı hâlâ almak istemektedir. Erol Manisalı'nın ifadesiyle "içimizdeki Danimarkalılar" da onlara destek vermektedir. Kısaca bu gerilemenin tarafı olanlar ve kendileri için gerilemeden yarar umanlar vardır. Prof. Dr. Sina Akşin'in Cumhuriyet Bayramı'nın 80. kutlama gününde NTV'de yaptığı şu açıklamayı, ABD ve AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler sürekli doğrulamaktadır: "Batılılar çok akıllılar, çok uzun bir zamana yayarak amaçları doğrultusunda ilerlemek için bir dantel yapar gibi, ince ince örmektedirler." Görüldüğü gibi toplumun gerilemesi bireyin gerilemesinden çok daha karmaşık ilişkiler bütünüdür ve burada anlatmaya çalıştığım gibi türban konusu (Tübitak, imamhatip liseleri, din merkezli özel okullarda devletin öğrenci okutması, kadının kendine tecavüz edenle evlendirilmesi gibi yasal çerçeveye oturtulmak istenen konularla birlikte) bu gerilemenin bir parçasıdır.

Ben yine de bütün bunları tartışabildiğimiz için öteki Müslüman ülkelerden bu noktada farklı olduğumuza ve bu gerilemenin içinden, kendimize güvenirsek, sağlıklı tohumu büyütebileceğimize inanıyorum.

RESİM KAYNAKÇASI

Resim 1: Çatalhöyük'te bulunan leoparlara dayanarak doğum yapan tanrı-ana heykelciğinden ayrıntı. Başının üstünde bir yılan taşıyor. İ.Ö. 6. binyılın ilk yarısı. Kaynak: *Tanrılar Tanrıçalar*, Belma Kulaçoğlu, Ankara, 1992.

Resim 2: Lüleli tanrıça. Tel Halaf. İ.Ö. 10. yy. Mitanni. Lülelerin bükülmüş ip gibi anlatılması dikkat çekici. Kaynak: Belkıs Mutlu. *Efsanelerin İzinde*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 117.

Resim 3: Yaklaşık İ.Ö. 23. 000'e ait olan bir kadın başı heykelciği. Fransa'da Brassempouy'da bulundu. Başının üzerine geçirdiği ağ ya da ağ desenli başlık, saçlarının ölüm/tutsaklık veren büyülü ağla özdeş olduğu düşünülüyor. Kaynak: M. D. Mascetti, *Godesses*, Barnes&Noble, New York, 1998.

Resim 4: *Davetnameden* kötülük etme tılsımı. Kaynak: Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960, s. 149.

Resim 5: Sümer bakireler tanrıçası Lilit'i başında türbanı ve elinde kemendi ile gösteren kabartma. Sol elindeki kement dökülmüş, türbanın üst kısmı da hasar görmüş. İ.Ö. 2000. Siyah Kalem' in resimlerinde ellerinde büyülü bağlar tutan şamanlar. Lilit' teki inanç dizgesinin benzeri gibi. Kaynak: Elinor W. Gadon, *The Once&Future Goddess*, Harper San Francisco, 1989, s.124.

Resim 6: Danimarka'da bulunan ve Kopenhag Ulusal Müzesi'nde sergilenen Keltik Demir Çağı'na ait Gundestrup kazanından

ayrıntı (İ.Ö. 500-1 arası). Küçük boydaki iki kadın figürünün başında büyülü bağlar var. Ortadaki büyük figürün başı- aynı bağlar törenle bağlanıyor. Bu figür belki tanrıça Füreya' dır, kadın olduğunu simgesel göğüslerinden anlıyoruz. Burada bağlar yaşam, ölüm ve yeniden-doğumla ilişkili görünüyor. Kaynak: Lanier Graham, Abbeville Press Publishers, Londra.

Resim 7: Germen mitolojisinde tanrıları (saç örgülü yılanlar) uyandıran ışık tanrı Heimdall. Gosforth çarmıhından ayrıntı. Kaynak: *Mythologie Générale*, Publée soul la direction de Félix Girand, Librairie Larousse-Paris, 1935 (s. 235).

Resim 8: Dolni tanrıçası. İ.Ö. 30-20 bin (Çek). Kaynak: Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, Harper San Francisco, New York, 1991.

Resim 9: Avusturya'da bulunan ve Willendorf Venüsü diye anılan (11 cm yükseklikte, kireçtaşı) kadın heykelciği. İ.Ö. 25. 000'e tarihleniyor. Başında sepet başlık var gibi. Bildiğimiz en eski yuvarlar diziler halinde onun başında yer alıyor. Kaynak: Adele Getty, *Goddess*, Thames and Hudson, Singapore, 1990.

Resim 10: Sümer tanrıçası İnanna başında, omuzunda dallar, goncalar; elinde hurma salkını taşıyor. Kabaran bukleleri ondan saçılan bereket ve gürlüğün dört yana yayılışını temsil ediyor. İ.Ö. 2400. Kaynak: Elinor W. Gadon, *The Once&Future Goddess*, Harper San Francisco, New York, 1989.

Resim 11: Gorgon. İ.Ö. 6. yy. Artemis tapınağı (Korfu-Yunanistan). Alnına düşen kâkülleri spiral-yılan, lüleleri ise bükülmüş ip gibidir. Kaynak: John Boardman, *Yunan Heykeli-Arkaik Dönem*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2001.

Resim 12: Sümer dönemine ait, Tel Agrab'da bulunan türbanlı kadın başı. Kaynak: Seton Lloyd, *Die Kunst Des Alten Orients*, Knaur, 1961, Mü nih, s. 102.

Resim 13: Fallus başlı tanrıça heykelciği. Fallus başlı tanrıça heykelciğine sıkça rastlandığını söyler Marija Gimbutas. Bu yorum yaşam gücündeki birliği simgeler gibidir. Kuzey İtalya, İ.Ö. 20.000. Kaynak: Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*.

Resim 14: Kargamış'ta bulunan tanrıça Kupaba. İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı. Spiral biçimli saç örgüsü ile başlığı önündeki yılan/boynuz dikkat çekiyor. Kaynak: Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net, İstanbul, 1988.

Resim 15: Bilinen en eski peçe Çatalhöyük duvar resmindedir. VII. tabaka, İ.Ö. . 6.000. Kaynak: Marija Gimbutas, *The Language of Goddess*

Resim 16: Kutsal evlenme töreninde rahip ya da kralın kraliçeyi/rahibeyi kutsaması olabilir. Ulaşabildiğimiz ilk çarşaf bu. İ.Ö. 16.yy. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Kaynak: Talat S. Halman, *Eski Anadolu ve Ortadoğu'dan Şiirler*, Akbank, İstanbul, 1996. s. 47.

Resim 17: Çarşaflı Thetis ile Peleus'un evliliği. (Eski Yunan'daki ilk örneğinden Roma dönemindeki alçı kopyası.) Kaynak: *Mythologie Générale*, Librairie Larousse, Paris, 1935.

Resim 18: Çatalhöyük'te (VII. tabaka, İ.Ö. 5.600) tapınak duvarında bir çizim. Saçlarının rüzgarlı imgesiyle, elinin ucundaki S biçimli imge (yılan-yeniden doğum olabilir) ve öteki elinin ucunda uzayan imge (sonsuz yaşam) ile ölüler ülkesi arasında gidip gelen bir ruh olabilir. Saç, rüzgârı ve bağı

temsil ediyor gibi. Kaynak: James Mellaart, *Çatalhöyük*, YKY, İstanbul, 2003, s. 89.

Resim 19: (Mellaart'ın tartışmalı çizimlerinden biri. (Ancak arkaik dil açısından doğru bir betimleme.) Ağı bulan kadın/tanrıça boğanın yakalanması için boğa boynuzuyla büyü yapıyor. Kaynak: *Cornicopia*, issue 19, Cilt 4, 1999.

Resim 20: Mellaart'ın Çatalhöyük duvar resimlerine ilişkin tartışmalı çizimlerinden birinde, genç erkek ve iki yabanıl hayvan tanrıçanın içinde tutukludur; genç erkek onları bağlarından tutmaktadır, ancak tanrıçanın göğüs çizgileri aynı zamanda genç erkeği de hayvanlara bağlayan birer bağdır. Kaynak: *Cornicopia*, issue 19, Cilt 4, 1999.

Resim 21: Ölüler ülkesinin sahibi olan bir ruh ya da tanrıça. Vazo biçimli bir heykelcik olması ölüleri içine aldığının (ve bağladığının) ifadesi olabilir. Kaynak: *Mythlogie Générale*.

Resim 22: Tanrıça Astarte'yi betimleyen bir muska, Eski Filistin, İ.Ö. 1600-1500 arası. Karşıt güçlerin dengesini simgeleyen iki yılan aynı zamanda tanrıçanın saçı. Kaynak: Elinor W. Gadon, The Once&Future, *Goddess*.

Resim 23: İlk ağ motifleri kadın gövdeleri üzerinde birçok coğrafyadaki Yenitaş'ta karşımıza çıkar. 1. Belgrad yanında Starcevo (Yugoslavya); 2. Sofya (Bulgaristan). İ.Ö. 5800-5500 araları. (Resmin kaynağı: Marija Gimbutas, *The Language of Goddess*.) 3. Alacahöyük'te bulunan vulvası ağla kaplı heykelcik. İ.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı.

Resim 24: Mısır hiyeroglifinde tanrıça Hathor'un simgesi, belki yeraltını, yeryüzünü ve göğü birbirine bağlıyordu. Kaynak: Manfred Lurker, *The Gods and Symbols of Ancient Egypt*, Thames and Hudson, 1996.

Resim 25: Sümer tanrıçası Tiamat'ın üzerinde büyülü bir ağ olduğu için vahşi hayvanların ona itaat ettikleri gösterilmek istenmiştir. Kaynak: Adele Getty, *Goddess*.

Resim 26: Giysisi uzun ipler, şeritlerle birleştirilen Buryat şamanı. Kaynak: Joan Halifax, *Shaman*, Thames and Hudson, 1997, Londra, s. 76.

Resim 27: İnkalar'da tarihsel bilgilerin kayıtlarının tutulduğu, sicimlerle yapılan quipus nesnesi saç, söz ve bilgiyle bağıntılı bir imgedir. Kaynak: Unesco, *Görüş*, Ağustos-Eylül 1977.

Resim 28: Kalıtımsal imgelerin sanatçıların yapıtlarında ortaya çıkması bilinçdışını ilkörneklerin (arketiplerin) baskısından kurtardığı için sağlıklıdır. Aynı kalıtımsal imgelerin dine yüklenerek günlük yaşama dahil edilmesi ise toplumun ve bireyin ruhsal sağlığı açısından olumsuz etki yapar. Sanatın, bireyin ve toplumun ruhsal sağlığındaki olumlu etkisi burada ortaya çıkar. Bu kitapta ele aldığımız kadın saçı, ip, büyülü bağ imgeleri Batılı sanatçıların eserlerinde günümüzde de sürmektedir. Kadın saçının iple ilişkilendirilmesi, "23-28 Eylül 2003 Art İstanbul" başlıklı uluslararası sergide karşıma çıktı: Olivier O. Olivier adlı ressam, resim açısından da başarıyla gerçekleştirdiği büyük bir yağlıboya tablosunda uzun sarı saçlarını tezgahta dokuyan bir kadını betimlemişti. "2003 İstanbul Bienali'nde Yerebatan Sarnıcı" nda suyun içinde Medusa'nın yılan saçları gibi hareket eden ağaçlar sergilendi. Elinor W. Gadon'un kitabında yer verdiği Gilah Yelin Hirsch adlı İsrailli sanatçı da 1976 ve 1981'de yaptığı resimlerinde eski tanrıçaların saçının arkaik zihinde ne anlama geldiğini çağrıştıran resimler yapmıştır. 1931 doğumlu Audrey Flack ise resimde görüldüğü gibi kadın saçını ip, yılan, boynuz, istiridye kabuğu vb. büyülü nesnelerle oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Aksel, Malik: *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1960.

Akurgal, Ekrem: *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınevi, İstanbul, 1998.

Altay Destanı Maaday Kara, anonim, hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali, YKY, İstanbul, 1999.

And, Metin: *Karagöz*, A Dost Publication, İstanbul, 1979.

——*Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1998.

—— *Oyun ve Bügü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1974.

Angier, Natalie'nin arkeolog Dr. Olga Soffer ve arkeolog Dr. James M. Adovasio ile yaptığı röportaj: New York Times, 14.12.1999.

Attar, Feridedin-i: *Mantık Al-Tayr*, çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1968.

Atmaca, Gül: Ay Kadındır. *Cumhuriyet Dergi* (Pazar eki), 20.7.2003.

Bernal, Martin: *Kara Atena*, çeviren: Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

Boardman, John: *Yunan Heykeli –Arkaik Dönem–*, çeviren: Yaşar Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul, 2001.

Boratav, Pertev Naili: *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Britannica World Language Dictionary, Funk & Wagnalls, New York, 1954.

Bulut, Faik: İslam'da Cinsel büyüler, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998.

Butler, Noah: *Afrika Sanatında Büyü*, çeviren: Celal Üster, P Sanat Kültür Antika Dergisi, Büyü Ve Sanat özel sayısı, 2003.

Caferoğlu, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1968.

Campbell, Joseph: *Batı Mitolojisi*, çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

——*Doğu Mitolojisi*, çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

——*İlkel Mitoloji – Tanrının Maskeleri*, çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

——*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çeviren: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 181.

——*Yaratıcı Mitoloji*, çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Chauvet Mağarası'nın Yeni Harikaları (kaynak: S. Vie - Haziran 2001, çeviren: Başak Taraktaş), 7.7.2001, *Cumhuriyet Bilim Teknik*.

Cıbıroğlu, Yıldız: Rosselini, Fellini ve Saura'dan Erkek Egemen Dünyaya Özeleştiri, 25. Kare (aylık sinema dergisi), 25 Ekim 1988.

Çığ, Muazzez İlmiye: *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

——*Sumerli Ludingirra*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

Çoruhlu, Yaşar: *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Dante: *İlahi Komedya*, çeviren: Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998.

Devellioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1970.

Divitçioğlu, Sencer: *Kök Türkler*, YKY, İstanbul, 2000.

Eberhard, Wolfram: *Çin Simgeleri Sözlüğü*, çevirenler: Aykut Kazancıgil – Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Eichenlaub, Hans M.: *Carlos Saura*, çevirenler: Nilgün Kahraman – Füsun Ant, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

Eliade, Mircea: *İmgeler ve Simgeler*, çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992.

——*Mitlerin Özellikleri*, çeviren: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993.

Esin, Emel: *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

Eyuboğlu, Sabahattin: *Yunus Emre*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981.

Faraç, Ali: Göbekli Tepe Kazıları, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Ekim 2003.

Foucault, Michel: *Cinselliğin Tarihi II*, çeviren: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul, 1988.

Freud, Sigmund: *Sanat Ve Edebiyat*, çevirenler: Dr. Emre Kapkın – Ayşen Tekşen Kapkın, Payel Yayınevi. İstanbul, 1999.

Gaster, Theodor H.: *Thespis – Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama*, çeviren Mehmet H. Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Gimbutas, Marija: *The Language of the Goddess* – Foreword by Joseph Campbell, Harper San Francisco, 1991.

Gılgamış Destanı, anonim, çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu (-Landsberger). Cumhuriyet – Dünya Klasikleri, İstanbul, 1998.

Gölpınarlı, Abdülbâki: *Alevi Bektaşi Nefesleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.

Gölpınarlı, Abdülbâki: *Nasreddin Hoca*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961.

Graves, Robert: *The White Goddess – A historical grammar of poetic myth*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1981.

Hans M. Eichenlaub: *Carlos Saura*, çeviren: Nilgün Kahraman – Füsun Ant, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

İnan, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Jung, Carl Gustav: *Analitik Psikoloji*, çeviren: Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul, 1997.

Kaşgarlı: *Divanü Lûgat-it Türk, IV*, çeviren: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Kitabı Mukaddes – Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996.

Koçu, Reşat Ekrem: *Türk Giyim Kuşam Ve Süsleme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1969.

Koşay, Hamit: *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara Halkevi – Dil Tarih Edebiyat Şubesi Neşriyatı, Ankara, 1935.

Köprülü, Ord. Prof. Fuad: *Türk Saz Şâirleri*, Millî Kültür Yayınları, Ankara, 1962.

Kramer, Samuel Noah – John Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

——*Sümer Mitolojisi*, çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

——*Tarih Sumer'de Başlar*, çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Kutlu, Şemsettin: *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

Lange, Karen E.: *Himbalar*, National Geographic – Türkiye, Ocak 2004.

Levi-Strauss, Claude: *Hüzünlü Dönenceler*, çeviren: Ömer Bozkurt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

Macera, Pablo: *Geçmişin ve Günümüzün El Sanatları*, Unesco'dan – Görüş, Arkın Yayınevi, İstanbul, Ağustos-Eylül, 1977.

Mackenzie, Donald A.: *Çin ve Japon Mitolojisi*, çeviren: Koray Akten, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

Malinowski, Bronislaw: *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, çeviren: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1992.

Mellaart, James: *Çatalhöyük – Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, çeviren: Gökçe Bike Yazıcıoğlu, YKY, İstanbul, 2003.

Montagne, Robert: *Çöl Medeniyeti*, çeviren: Avni Yakalıoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.

Murray, Margaret A.: *The Splendour That Was Egypt*, Book Club Associates, Londra, 1973.

Naskali, Prof. Dr. Emine Gürsoy – Duran, Muvaffak: *Altayca - Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Nefzavi, Şeyh Muhammed El: *Itırlı Bahçe*, çeviren: Nevzat Erkmen (İngilizcesi: Sir Richard Burton), Yol Yayınları, İstanbul, 1991.

Neolithic In Turkey (Plates), Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, hazırlayanlar: Nezih Başgelen, Mehmet Özdoğan, İstanbul, 1999.

O'Flaherty, Wendy Doniger, *Hindu mitolojisi*, çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

Ögel, Prof. Dr. Bahaeddin: *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

—— *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Örnek, Sedat Veyis: *Türk Halkbilimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1977.

Radloff, Dr. Wilhelm – Kunos, Dr. Ignaz: *Proben VIII*, Latin harflerine aktaran ve hazırlayanlar: Prof. Dr. Saim Sakaoğlu- Doç. Dr. Metin Ergun, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Rosenberg, Donna: *Dünya Mitolojisi, İmge* Kitabevi, Çevirenler: K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayiğit, E. Kuzhan, B. Odabaşı, Ankara, 2000.

Stone, Merlin: *Tanrılar Kadınken*, çeviren: Nilgün Şarman, Payel Yayınevi, İstanbul 2000.

Sevin, Nureddin: *Türk Gölge Oyunu*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1968.

Şeyh Galib, *Hüsn ile Aşk*, günümüz Türkçesi: İskender Pala, Gendaş, İstanbul, 2002

Tacitus: *Germania*, Maarif Vekaleti Yayınları, çeviren: Hâmit Dereli, Ankara, 1944.

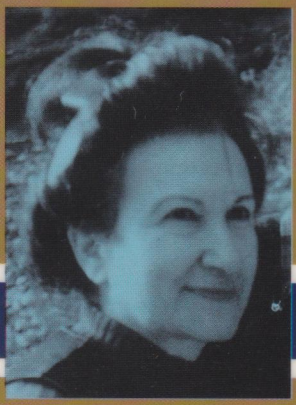
Tezcan, Semih: *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY, İstanbul, 2001.

Thomson, George: *Tarihöncesi Ege I*, çeviren: Celal Üster, Payel Yayınevi, İstanbul, 1983.

Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Yamaguchi, Masao: *Noh ve Kabuki*, Unesco'dan Görüş, yayımlayan: Arkın Kitabevi, Mart 1983.

Yavuz, Muhsine Helimoğlu: *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

YILDIZ CIBIROĞLU

Yıldız Cıbıroğlu, üzerinde on yıl çalışarak yazdığı *Kadının Yazısız Tarihi* adlı ilk kitabında tanrı-analar çağında, kadınların dünyayı kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlayıp bir dünya görüşü oluşturduklarını, evrensel bir dil yarattıklarını, günümüzde sanat alanında kullanılan imgelerin, simgelerin de onların bu bilgeliğinden çıktığını "sözcük bağıntıları"ndan hareket ederek kanıtlamaya çalışmıştı. Elinizdeki bu çalışmasında da gene kadınların yaratıcılığına eğilerek günümüzün önemli sorunlarından biri olan kadınların saçlarını örtme ve "türban" takmanın tarihsel kökenlerini araştırmaktadır. Yazara göre, üretim çağını başlatan tarımcı kadınların en az kırk bin yıl önce uygarlık yolunda dev bir adım kabul edilen ipi bulması, ardından düğümü, örgüyü, dokumayı keşfetmesi, evrensel yaşam ağını ve kişinin yazgısını da dokuduğuna inandırdı insanları. Daha sonra üretimde ve üremede bolluk olması için büyü yapmayı da öğrenen kadınlar böylece soyutlamaya, kurgulamaya geçerek tinsel güç kazandılar. Kadın saçı, gücün, bolluğun simgesi oldu. Tüm büyülü bağlar, ipler, yılanlar tanrıçanın başındaki saçların yerini aldı. Kadın saçı giderek erkek cinselliğini denetleyen, tutsak eden, yeri geldiğinde öldürebilen büyülü bir güç haline geldi. Erkek örgütlenmesi olan Devlet ortaya çıktığında kadınların gizemli gücü hâlâ sürmekteydi. Tektanrılı dinlerden önce bu "güçlü kadın" imajını bir tehdit olarak gören erkeklerden buna karşı gelen yanıt ise kadın saçını bağlamak, kapatmak, örtmek ve kadın saçına yüklenen gizemli güçleri erkek sakalına/bıyığına yüklemek şeklinde oldu. Bu, kadın karşıtı yorumlar tektanrılı dinlerden çok önce bütün dinleri, felsefeleri etkiledi. "Bağlamak, kapatmak, örtmek" kavramları, tesettürle ve kadını "sınırlama, denetleme, tutsak etme" kılgısıyla örtüşerek günümüze dek geldi.

ISBN 975-388-145-2

